

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ**

Ա Ր Ա Մ Խ Ա Չ Ա Տ Ր Յ Ա Ն

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

ԺԲ.00.02 - «Հանրային իրավունք» մասնագիտությամբ
իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման

Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գիտական ղեկավար՝
իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր՝
Ա.Շ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Երևան 2015

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	3
---------------------------	----------

ԳԼՈՒԽ I

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ. ՊԱՏՄԱՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.1. Ինքնիշխանությունը որպես քաղաքական և իրավական երևույթ. իրավաբնական հիմնախնդիրները և տեսական-իրավական վերլուծություն.....17
- 1.2. Ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական ինստիտուտ. սկզբունքները և հատկանիշները.....32
- 1.3. Ինքնիշխանությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի գիտության համակարգում. ժողովրդական, ազգային ու պետական ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիրները.....45

ԳԼՈՒԽ II

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

- 2.1. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության բնութագրիչները և գործառության նշանակությունը ներկայիս սահմանադրաիրավական ընկալման պայմաններում.....52
- 2.2. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքները և դրանց իրականացման հիմնախնդիրները.....59
- 2.3. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխիքները...74

ԳԼՈՒԽ III

ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ

- 3.1. Պետական ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց լուծումները Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում.....89
- 3.2. Ինքնիշխանությունը և մարդու իրավունքների սահմանադրական կարգավորման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում.....101
- 3.3. Հայաստանի Հանրապետությունում ինքնիշխանության հիմնախնդիրները սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համատեքստում..108

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.....	118
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	130
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	131

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Ժամանակակից սահմանադրություն ունեցող պետությունների համար ինքնիշխանությունը պետության հիմնական բնութագրիչների համակարգում դիտարկվում է առաջինը հավասարների շրջանակում: Դա վերաբերում է նաև ՀՀ Սահմանադրությանը, որի 1-ին հոդվածը հռչակում է. Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է:

Որպես սահմանադրական ամրագրում ունեցող հիմնարար սկզբունք՝ ինքնիշխանությունն առավել ընդհանուր ու ելակետային է, քանի որ արտահայտում է պետական իշխանության ներքին գերակայությունն ու լիիշխանությունն և արտաքին անկախությունը, որն էական է պետության կազմակերպման ու գործունեության համար:

Չնայած այն հանգամանքին, որ սահմանադրական հիմնարար այդ սկզբունքը հռչակվում էր նաև խորհրդային օրենսդրությամբ, այնուամենայնիվ, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի կողմից 1990 թվականի օգոստոսի 23-ին ընդունված Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրով և Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի հուլիսի 5-ի Սահմանադրությամբ (2005 և 2015 թվականների փոփոխություններով) ինքնիշխանությունը նորովի դիտարկվեց ու ընկալվեց որպես սահմանադրական հիմնարար արժեք սահմանադրական այլ արժեքների համակարգում: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածի տրամաբանության շրջանակում Հայաստանի Հանրապետության որպես իրավական պետության հռչակումն ենթադրում է, որ ինքնիշխան և իրավական պետության հարաբերակցությունն ինքնին մատնանշում է որոշակի սկզբունքների ու հատկանիշների առկայություն, որոնք կարող են հնարավորություն տալ բացահայտել հենց ինքնիշխանության ոչ միայն իմաստը, բովանդակային սահմաններն ու դրսևորման բնութագրիչները, այլև՝ տարանջատել սահմանադրաիրավական այլ երևույթների նշանակությունից:

Այդ հանգամանքով պայմանավորված՝ անհրաժեշտ է մեթոդաբանական նոր մոտեցումներ ցուցաբերել պետության ինքնիշխանության որպես իրավական երևույթի հետազոտության ժամանակ: Ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական կարգավորումների արդի զարգացումների շրջանակում ինքնիշխան պետության սահմանադրական սկզբունքն էական զարգացում է ստացել ընթացիկ օրենսդրությամբ: Հետևաբար, պետության ինքնիշխանության իրականացման հարցերն անհրաժեշտ է տեսականորեն իմաստավորել՝ հատկապես պետության ինքնիշխան իրավունքների նորմատիվային ամրագրման տեսանկյունից:

Պետության ինքնիշխանության սկզբունքի ամրապնդմանը զուգընթաց «պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» և «ազգային ինքնիշխանություն» եզրույթների իրավական բովանդակությունը և նորմատիվ գործառութային դերակատարությունը պատմական զարգացման ընթացքում ենթարկվել են որոշակի փոփոխությունների, և, չնայած ՀՀ Սահմանադրությունը, ինչպես նաև ընթացիկ օրենսդրությունն ամրագրում են դրույթներ ինքնիշխանության առնչությամբ, այնուամենայնիվ, ոչ միանշանակ կերպով է ընկալվում այդ հասկացությունների սահմանադրաիրավական իմաստը:

Այդուհանդերձ, արդի ժամանակաշրջանում Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության էության իմաստավորումը, դրա իրավական բովանդակության սահմանումը անհրաժեշտ են պետության ներքին և արտաքին գործունեության արդյունավետության բարձրացման համար համապատասխան երաշխիքների ձևավորման, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության պետական կառուցվածքի ու ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների գիտական հետազա մշակման նպատակով:

Վկայակոչված հիմնախնդիրների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը ևս վկայում է ատենախոսության թեմայի արդիականության մասին:

Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի շրջանակներում արմատավորված տեսական մոտեցումների արդյունքում առաջ է եկել նաև «ինքնիշխանություն» եզրույթի վերաբերյալ շփոթ՝ պայմանավորված այդ հասկացության բովանդակային ու գործառութային նշանակության և դրա բնութագրիչների՝

«պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» ու «ազգային ինքնիշխանություն» եզրույթների բովանդակային տարրերի միախառնումով:

Բացի այդ, նկատվում են նաև «պետական ինքնիշխանություն» և «պետության ինքնիշխան իրավունք» հասկացությունների ձևախեղման միտումներ, ինչի արդյունքում առաջ է եկել նաև ինքնիշխանության բովանդակային սահմանների ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, ինքնիշխանության գործառութային դերակատարության ուղղությունների զարգացումները, ինքնիշխանության բովանդակային սահմանների ձևախեղումները, հայրենական իրավական համակարգում ինքնիշխանության միասնական իրավական մոտեցումների բացակայությունը, ինքնիշխանության որպես քաղաքական ու իրավական երևույթների թերի իրավաընկալումը, Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական նոր կարգավորումների տեսանկյունից նախանշվող նոր իրողության խնդիրները պահանջում են համակարգված լուծումներ, ինչն էլ վկայում է ատենախոսության ընտրված թեմայի արդիականության մասին:

Ատենախոսության հետազոտության օբյեկտը կազմում են պետության ինքնիշխանության ու ինքնիշխան իրավունքների երաշխավորման ընթացքում առաջացող և քաղաքական ու իրավական համակարգերի ձևավորման հետ առնչվող հարաբերությունները, ինչպես նաև միջազգային իրավական և սահմանադրական այն կառուցակարգերը, որոնք վերաբերում են պետության ինքնիշխանության սահմանադրական արժեքանությանը, Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական կարգավորումների բովանդակությունից ենթադրվող պետության ինքնիշխանության իրականացման հիմնահարցերին:

Հետազոտության առարկան հանդիսանում են Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության և պետության ինքնիշխան իրավունքների իրականացման, այդ թվում՝ 2005 ու 2015 թվականների սահմանադրական կարգավորումների ընթացքում առկա հիմնախնդիրների տեսական-իրավական վերլուծության արդյունքները և սահմանադրական արդարադատական պրակտիկան, ինչպես նաև պետության ինքնիշխանության լիարժեք երաշխավորմանը

համարժեք լուծումների ու գիտականորեն հիմնավորված առաջարկությունների մշակումը:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Ատենախոսության նպատակն է բացահայտել հասարակական և քաղաքական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց ինքնիշխանության բովանդակային փոփոխությունների, դրանցով պայմանավորված՝ պետության ինքնիշխանության դրսևորման նոր ձևերի ու դրա երաշխիքների միջոցով հայրենական իրավական համակարգում ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական կարգավորումների առանձնահատկությունները և դրանց տրամաբանության լույսի ներքո առաջադրել ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական երաշխիքների իրացման առնչությամբ ծագող հիմնախնդիրների այնպիսի լուծումներ, որոնք կնպաստեն Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական արժեքանության ոգուն համահունչ պետական, ժողովրդական և ազգային ինքնիշխանության լիարժեք երաշխավորմանը:

Հետազոտությունը լիարժեք և գործնական դարձնելու նկատառումով աշխատությունում առաջադրվել են հետևյալ խնդիրները՝

- որոշել ինքնիշխանության եզրույթի տեղն ու դերը սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ՝ հաշվի առնելով իրավական այդ կատեգորիայի վերաբերյալ առկա գիտական տարբեր պատկերացումների զարգացման դինամիկան,

- հիմնավորել ինքնիշխանության առանցքային նշանակությունը սահմանադրական իրավունքի համակարգում և բացահայտել միջազգային ինտեգրմանն ու աշխարհաքաղաքական գործընթացների խորացմանը զուգընթաց ի հայտ եկած պետության ինքնիշխանության բովանդակային փոփոխությունները, դրանցով պայմանավորված՝ ինքնիշխանության գործառույթային դերակատարումը ներկայիս իրավաընկալման պայմաններում,

- հետազոտել ու սպառիչ ներկայացնել Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության՝ որպես քաղաքական և իրավական երևույթի իրավաընկալման հիմնախնդիրները, բացահայտել այդ ինստիտուտի նշանակությունը զարգացման հեռանկարների և 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում,

- համակարգված տեսքով ներկայացնել ինքնիշխանության որպես սահմանադրական ինստիտուտի սկզբունքները և հատկանիշները, ուսումնասիրել վերջիններիս բովանդակային նշանակությունն ու առանձնահատկությունները,

- ուսումնասիրել Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության բնութագրիչները և գործառության նշանակությունը սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալման պայմաններում,

- բնորոշել Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխիքները և բացահայտել դրանց իրացման սահմանադրական կառուցակարգերը, օրենսդրական հիմնախնդիրներն ու դրանց զարգացման արդի միտումները ներկայիս սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում,

- բացահայտել ինքնիշխանությունը սահմանադրական իրավունքի գիտության համակարգում. ժողովրդական, ազգային ու պետական ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և առաջարկել դրանց լուծումներ,

- անցկացնել համալիր հետազոտություններ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքների բովանդակային սահմանների և դրանց իրագործման հիմնախնդիրների առնչությամբ,

- ուսումնասիրել պետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց հաղթահարման ուղիները սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում,

- ինքնիշխանության հիմնախնդրի համատեքստում ուսումնասիրել մարդու իրավունքների սահմանադրական կարգավորման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում,

- հետազոտել ինքնիշխանության հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում՝ կատարելով տեսական-իրավական վերլուծություն պետության ինքնիշխանության բովանդակային սահմանների հստակեցման առնչությամբ:

Ատենախոսության թեմայի մշակվածության աստիճանը և տեսական հիմքը: Ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական հետազոտության հիմնախնդիրները, դրա սկզբունքների, հատկանիշների, բնութագրիչների ու

երաշխիքների վերաբերյալ ուսումնասիրություններն էապես սակավ են: Չնայած այն հանգամանքին, որ տարաբնույթ ասպեկտներով դրանք մշտապես գտնվել են ինչպես հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան իրավագետների ու քաղաքագետների ուշադրության կենտրոնում, այնուամենայնիվ, դրանց հետազոտումը սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում դեռևս համակարգված բնույթ ձեռք չի բերել:

Հետազոտության առարկա հարցադրումներն որոշակիորեն ուսումնասիրվել են օտարերկրյա իրավագետների կողմից, սակայն, ինքնիշխանության հիմնահարցերի առնչությամբ միանշանակ մոտեցում այդպես էլ չի ձևավորվել, ավելին, ինքնիշխանության բովանդակային սահմանների հիմնահարցն ընդհանրապես չի քննարկվել մասնագիտական գրականության շրջանակներում:

Հայրենական իրավագիտության շրջանակներում ուսումնասիրվել են սույն հարցադրումների միայն առանձին կողմեր, իսկ ՀՀ իրավական համակարգում ինքնիշխանության հայեցակարգային հակասությունները, ինչպես նաև սահմանադրաիրավական երաշխիքներն ու դրանց իրացման հիմնահարցերը ընդհանրապես չեն ուսումնասիրվել: Բացակայում են ուսումնասիրություններ նաև ինքնիշխանության երաշխավորման ու պաշտպանության սահմանադրական կառուցակարգերի զարգացման միտումների առնչությամբ:

Պետության ինքնիշխանության բովանդակության ու բնութագրիչների տեսական-իրավական վերլուծության, դրա սկզբունքների, հատկանիշների, երաշխիքների, ինչպես նաև պետության ինքնիշխան իրավունքների հետ հարաբերակցության և նմանաբնույթ այլ հարցերի գիտական հետազոտության առնչությամբ մեծ ներդրում ունեն հայ իրավագետներ Ն.Ա. Այվազյանը, Ս.Ա. Ավակյանը, Ա.Հ. Երիցյանը, Գ.Բ. Դանիելյանը, Ռ.Վ. Ենգիբարյանը, Է.Վ. Թադևոսյանը, Հ.Մ. Խաչատրյանը, Լ.Մ. Կարապետյանը, Ա.Շ. Հարությունյանը, Գ.Գ. Հարությունյանը, Գ.Ս. Ղազինյանը, Վ.Ռ. Նազարյանը, Գ.Հ. Սաֆարյանը, Վ.Վ. Ստեփանյանը և այլք: Վերջիններիս գիտական եզրահանգումներն ու նկատառումները մեծարժեք են, ուստի դրանք ևս հանգամանորեն ուսումնասիրվել և նկատի են առնվել սույն աշխատանքում:

Թեմայի առանձին հարցադրումներ բացահայտված են նաև միջազգային կազմակերպությունների զեկույցներում, բանաձևերում և այլ իրավական փաստաթղթերում:

Բնականաբար, սույն աշխատանքի տեսական հիմք են ընդունվել նաև օտարերկրյա ճանաչված իրավագետների հետազոտությունները, որոնց շարքում կարելի է առանձնացնել Մ.Վ. Բագլայի, Ա.Ա. Բեզուգլովայի, Ա.Ա. Բելկինայի, Ն.Ի. Գրաչովի, Ն.Վ. Վոնոգինայի, Վ.Ա. Դորոգինայի, Վ.Դ. Զորկինի, Ե.Ի. Կոզլովի, Օ.Ե. Կուտաֆինի, Մ.Ի. Կուկուշկինի, Վ.Օ. Լուչինի, Ի.Դ. Լևինայի, Վ.Վ. Նեխնսկու, Յու.Ա. Տիխոմիրովի, Պ.Ի. Սավիցկու, Բ.Ս. Էբզևի, Բ.Ս. Շևցովի, Մ.Ն. Մարչենկոյի, Վ.Ի. Զիրկինի և այլոց գիտական աշխատությունները:

Բացի դրանից, քանի որ ինքնիշխանության հիմնախնդիրներն ունեն ընդհանուր աղերսներ միջազգային իրավունքի հետ, ուստի հետազոտության տեսական հիմք են հանդիսացել նաև այդ ոլորտի հայտնի իրավագետներ, մասնավորապես, Վ.Հ. Հովհաննիսյանի, Վ.Վ. Քոչարյանի, Է.Վատելյայի, Վ.Գ. Վիշնյակովայի, Վ.Է. Գրաբարի, Գ.Վ. Իգնատենկոյի, Վ.Ա. Կարտաշկինի, Ա.Ա. Մոխսենի, Ս.Վ. Չերնիշենկոյի և այլոց աշխատանքները:

Ատենախոսության աղբյուրագիտական և նորմատիվաիրավական հիմքը: Ատենախոսության համար նորմատիվաիրավական հիմք են հանդիսացել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը (2005 և 2015 թվականների փոփոխություններով), Հայաստանի Հանրապետության օրենքները, ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումները, ինչպես նաև աշխատանքի հիմնական դրույթներին վերաբերող հայ իրավական հուշարձանները և Հայաստանի Հանրապետության այլ իրավական ակտերը:

Միաժամանակ, հետազոտության ժամանակ լայնորեն կիրառվել են պետության ինքնիշխանությանն առնչվող միջազգային իրավական փաստաթղթերը, միջազգային դատարանների դատական ակտերը, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների ու դրանց խորհրդակցական մարմինների՝ հետազոտության օբյեկտին և առարկային առնչվող ակտերը, ինչպես նաև օտարերկրյա պետությունների հիմնական օրենքներն ու ընթացիկ օրենսդրությունը:

Վերլուծությունների հիմքում դրված են ինչպես վերջին տարիներին մշակված ու շրջանառության մեջ դրված սահմանադրական փոփոխությունների նախագծեր, այնպես էլ այնպիսիք, որոնք մերժվել են: Որոշ դեպքերում ուսումնասիրվել են նաև սահմանադրական բարեփոխումների առնչությամբ պատրաստված պաշտոնական մեկնաբանությունները, միջազգային փորձագետների եզրակացությունները և այլն:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքերը: Հետազոտության ընթացքում հնարավորինս համամասնորեն կիրառվել են ինչպես ընդհանուր (ինդուկցիա, դեդուկցիա, անալիզ, սինթեզ), այնպես էլ հատուկ (համակարգային վերլուծության, դիալեկտիկական, պատմական) մեթոդները: Հետազոտության ընթացքում լայնորեն օգտագործվել է համեմատական իրավական մեթոդը:

Այս մեթոդների համակցված կիրառումը հնարավորություն է տվել ընտրված օբյեկտը համակողմանի ու ամբողջական հետազոտելու համար, մասնավորապես, համեմատական իրավական մեթոդի օգտագործմամբ վերլուծվել են մեր երկրի և օտարերկրյա պետությունների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից ինքնիշխանության հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ առաջադրված ընդհանուր լուծումները, բացահայտվել են «ինքնիշխանության» եզրույթի նորովի ընկալման ու կիրառման միտումները, ինչպես նաև հայրենական իրավական համակարգում «պետության ինքնիշխանություն», «պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն», «ազգային ինքնիշխանություն», «պետության ինքնիշխան իրավունքներ» և «ինքնիշխանության երաշխիքներ» եզրույթների իմաստային նշանակությունն ու բովանդակային սահմանները, արձանագրելով ինքնիշխանության միասնական հայեցակարգի բացակայության և, որպես դրա հետևանք՝ ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական երաշխիքների ոչ արդյունավետ իրացման փաստը սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացում:

Ատենախոսության գիտական նորույթը և պաշտպանության ներկայացվող հիմնադրույթները: Աշխատանքում «ինքնիշխանություն» եզրույթը դիտարկվել է որպես համալիր ուսումնասիրության առարկա՝ իր պատմական զարգացման համատեքստում և ինքնիշխանության պաշտպանության

սահմանադրաիրավական կառուցակարգերի իրացման հիմնախնդիրների լույսի ներքո: Հետազոտման առարկա է դարձել նաև ինքնիշխանության բովանդակային սահմանների հիմնահարցը, բացահայտվել են դրանց ձևախեղման արդի մարտահրավերները, ինչպես նաև հիմնավորվել է այդ սահմանների սահմանափակ բնույթը:

Աշխատանքի շրջանակներում բացահայտվել են Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության սահմանադրական կարգավորման առանձնահատկությունները, որոնք պայմանավորված են տարբեր պատմական ժամանակահատվածներում իր գործառության ղեկավարմամբ, հիմնավորվել են «ինքնիշխանություն» անմիջական գործողության և պաշտպանության հիմնական հնարավոր ուղղությունները:

Աշխատանքի շրջանակներում հետազոտվել է ինքնիշխանության սահմանադրական կարգավորումների հայրենական հայեցակարգը, բացահայտվել վերջինիս արմատական հիմնախնդիրները և դրանց առաջացման պատճառները: Ուսումնասիրվել են նաև ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական կառուցակարգերի իրացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստանձնած միջազգային իրավական պարտավորությունների շրջանակներում: Աշխատանքում բացահայտվել են ինքնիշխանության պաշտպանության սահմանադրական կառուցակարգերի զարգացման արդի միտումները:

Արդյունքում կատարվել են ոչ միայն տեսական եզրահանգումներ, այլև ներկայացվել են ինքնիշխանության ապահովման ու երաշխավորման սահմանադրական կառուցակարգերի կատարելագործման մի շարք գործուն առաջարկություններ:

Ատենախոսությունում կատարված հետազոտության արդյունքներով պաշտպանության են ներկայացվում մի շարք եզրահանգումներ, տեսական հիմնադրույթներ և ընդհանրացված առաջարկություններ, որոնք հանդիսանալով **գիտական նորույթ**, հանգում են հետևյալին.

1. Ատենախոսությունում համակարգված տեսքով ներկայացնելով քաղաքական և իրավաբանական ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիր-

ները, հիմնավոր է համարվել այն եզրահանգումը, որ դրանց փոխադարձ կապը պայմանավորված է այդ եզրույթների դիալեկտիկ միասնությամբ, որտեղ ինքնիշխանությունն արտահայտվում է իրավաբանական և քաղաքական կողմերի միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ ինքնիշխանության իրավաբանական կողմը չի կարող գոյություն ունենալ առանց իրական քաղաքական հիմքերի, կամ հակառակը, պետությունը ինքնիշխան չէ, եթե առնվազն սահմանադրական կարգավորումներով չի երաշխավորվում քաղաքական իշխանության և նրա մարմինների համակարգի ինստիտուցիոնալ գերակայությունը:

Աշխատությունում հիմնավորվել է նաև այն գաղափարը, որ պետության ինքնիշխանությունն ունի քաղաքական-իրավական բնույթ, ընդ որում, մի կողմից, այն բնութագրվում է որպես պետության իրական, անհրաժեշտ ու որոշիչ հատկանիշ, իսկ մյուս կողմից, նրա քաղաքական ինքնիշխանությունը դիտարկվում է իբրև քաղաքական իշխանության կամքի ինքնուրույն դրսևորում, որն արտահայտվում է պետության ինքնիշխան իրավունքների, այդ թվում՝ նրա մարմինների լիազորությունների իրացման հնարավորությամբ:

2. Բացահայտելով ինքնիշխանության՝ որպես պետության առանձնահատուկ հատկանիշի բովանդակության հիմնահարցերը, հետազոտության արդյունքներով առաջարկվել է **ինքնիշխանության** եզրույթի հետևյալ բնորոշումը. որ այն ընկալվում է որպես իշխանության իրավազորություն կրելու փաստացի հիմք ու դրա իրականացման իրական հնարավորություն և բնութագրվում է մեկը մյուսի հետ փոխկապակցված ու մեկը մյուսին փոխլրացնող հատկանիշների՝ գերակայության կամ գերագույն իշխանության առկայության և ինքնուրույնության կամ արտաքին անկախության միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ՝ ա) առանց սեփական գերագույն իշխանության, պետությունը չի կարող լինել անկախ միջազգային հարաբերություններում, բ) առանց անկախության՝ գոյություն չունի պետական իշխանության գերակայություն:

3. Ինքնիշխանության սկզբունքների ու հատկանիշների փոխգործակցության հիմնախնդիրների համատեքստում աշխատանքում հիմնավորված են համարվում հետևյալ եզրահանգումները, որ՝ ա) պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնության

սկզբունքի իրացման պարագայում չի կարող ժողովրդի իշխանությունը հակադրել պետությանը, որը տեսականորեն նույնպես անհնարին է, բ) միջազգային իրավունքը ոչ թե սահմանափակում է պետության ինքնիշխանությունը, այլ միայն դրա իրականացումը, ինչը նշանակում է, որ միջազգային իրավական նորմերով ինքնիշխանության սահմանափակության տարրերի ամրագրմամբ պետությունը իրականացնում է իր անսահմանափակ ինքնիշխանությունը և իշխանություն կրողի կամքը:

4. Ատենախոսությունում միանգամայն նորովի են ներկայացվել «պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» ու «ազգային ինքնիշխանություն» հասկացությունների հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց իրացման ուղիները: Ըստ ատենախոսության՝ հիմնավորված է համարվում այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ պետական իշխանության ինքնիշխանությունն ունի ածանցյալ բնույթ, սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու պետության կամքը, ապա ժողովրդի ինքնիշխանությունն իրենից ներկայացնում է ժողովրդի կողմից պետական ողջ իշխանության իրավաբանորեն ու փաստացի տնօրինում, քանի որ ժողովուրդն է հանդես գալիս իբրև այդ իշխանության միակ աղբյուրն ու կրողը:

Միաժամանակ, հիմնավորվել է այն գաղափարը, որ այդ հասկացությունները բովանդակային առումով համարժեք չեն, սակայն դրանք սերտորեն փոխկապակցված են ու փոխգործակցում են միասնական համակարգում, և այդպիսի միասնականությունն ենթադրում է, որ ինքնիշխանության սուբյեկտն ու կրողը միաժամանակ հանդիսանում են ժողովուրդը, ազգը, պետությունը:

5. Ատենախոսությունում կարևորելով պետական ինքնիշխանության և պետության ինքնիշխան իրավունքների կիրառման միասնականության հիմնահարցը, պաշտպանության է ներկայացվել այն եզրահանգումը, որ պետությունն իր ինքնիշխան իրավունքները տիրապետում է սեփական կամքով, այլ ոչ թե որևէ պետության կամ այլ սուբյեկտի որոշմամբ, ինչը նշանակում է, որ, մի կողմից, ինքնիշխան իրավունքներ կարող է կրել այն պետությունը, որն ինքնուրույն սահմանում է սեփական իրավական կարգավիճակը, մյուս կողմից,

պետության ինքնիշխան իրավունքներն ընկալվում են որպես պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակության տարր:

Այդ եզրահանգման համատեքստում և ելնելով հետազոտության արդյունքներից առաջարկվել է **Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքների** հետևյալ բնորոշումը, որ դրանք ընկալվում են պետության այնպիսի իրավունքներ՝ ա) որոնք ձեռք են բերվել սեփական կամքով, բ) մարմնավորում են պետական իշխանության անկախության և լիիշխանության իրացումը, գ) որոնց ցանկը անսպառ է, դ) պատմական կոնկրետ ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի պահանջմունքներով է կանխորոշվում այս կամ այն իրավունքի առկայությունը:

6. Ատենախոսությունում, համակարգված տեսքով ներկայացնելով պետության ինքնիշխանության երաշխիքների բովանդակությունն ու գաղափարական հիմքերը, առաջարկվել է այդ եզրույթի հետևյալ բնորոշումը, որ դրանք ընկալվում են որպես ինքնիշխանության ապահովման այնպիսի միջոցներ, որոնց միջոցով պետությունը կանխարգելում կամ չեզոքացնում է իր ինքնիշխանության դեմ ուղղված հնարավոր կամ իրական սպառնալիքները: Միաժամանակ, աշխատանքում հիմնավորվել է այն դիրքորոշումը, որ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության իրավական, քաղաքական, հոգևոր և տնտեսական երաշխիքների ապահովումն ունի այն նույն նշանակությունը, ինչ պետության ինքնիշխանության իրավական բովանդակությունը:

7. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմնախնդիրների առնչությամբ կարևորել այն դիրքորոշումը, որ պետությունը չի կարող մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ իր ինքնիշխանությունը փոխանցել որևէ կազմակերպությանը, քանի որ ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն պետությունը և այն հանդիսանում է վերջինիս առանձնահատուկ հատկանիշը, իսկ միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքների որևէ կերպ փոխանցումը չի կարող դիտարկվել որպես պետության ինքնիշխանության սահմանափակում կամ պետության միջազգային

իրավասուբյեկտության կորուստ, քանի որ ինքնիշխանությունը կարող է դադարել միմիայն տվյալ պետության ժողովրդի կամաարտահայտման արդյունքում:

8. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի համակարգված վերլուծությունից և վերպետական միջազգային կազմակերպությունների որոշակի լիազորությունների փոխանցման պրակտիկայի հետազոտությունից՝ ատենախոսությունում հիմնավորվել է այն դիրքորոշումը, որ՝ ա) միջազգային կազմակերպություններին անդամակցելիս վերջինիս փոխանցվում են գործառնական բնույթի այնպիսի լիազորություններ, որոնք կազմում են պետության ինքնիշխան իրավասության մաս, բայց ոչ՝ ինքնիշխանության տարր, բ) սահմանադրական լիազորությունների փոխանցումը պայմանավորված է աշխարհաքաղաքական ժամանակակից պայմաններում միջազգային կազմակերպությունների այնպիսի խնդիրների իրականացմամբ, որոնք համընկնում են հենց պետությունների միջազգային ինտեգրմանն ուղղված խնդիրների հետ, գ) միջազգային հարաբերություններում կամ արտաքին քաղաքականության առանձին գործոնների ներգործության պայմաններում լիազորությունների փոխանցումն անհրաժեշտ է հենց պետության գործունեության համար կամ կապված է այնպիսի գործընթացների հետ, որոնք ոչ համաչափ ներգործություն կարող են ունենալ պետությանների վրա:

9. Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում և միջազգային իրավունքի նորմերի հետ դրանց հարաբերակցության տեսանկյունից՝ պետության ինքնիշխանության սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին նոր բովանդակային իմաստ հաղորդելու նպատակով հիմնավորվել է այն դիրքորոշումը, որ չի կարելի միջազգային իրավունքը մշտապես դիտարկել որպես պրիմատ (գերակա) կամ պետության ինքնիշխանությունը՝ բացարձակ անսահմանափակ:

Այս եզրահանգմամբ պայմանավորված հիմնավորվել են հետևյալ առաջարկությունները, ըստ որոնց, նախ, առաջարկվել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 19-րդ հոդվածի և 81-րդ հոդվածի 1-ին մասերն ուժը կորցրած ճանաչել, այնուհետև, Սահմանադրության 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ

հողվածով ամրագրված դրույթները հստակեցնելու ու դրանցում առկա ներքին հակասությունները բացառելու նպատակով նաև առաջարկվել է՝ կամ ուժը կորցրած ճանաչել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 205-րդ հոդվածը, կամ Սահմանադրությունը լրացնել նոր 221-րդ հոդվածով հետևյալ բովանդակությամբ. «Հոդված 221. Մինչև Սահմանադրության 205-րդ հոդվածի ուժի մեջ մտնելը վերաբեռական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության միջազգային պայմանագրերի գործողությունը շարունակում են մնալ ուժի մեջ մինչև այդ պայմանագրերի գործողության ժամկետի ավարտը»

Հետազոտության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Ատենախոսության մեջ բացահայտված հիմնահարցերի առնչությամբ կատարված վերլուծությունները, առաջարկություններն ու հիմնավորումները կարող են նպաստել հայրենական իրավական համակարգում ինքնիշխանության սահմանադրական ամրագրման և կարգավորման հիմնախնդիրների բացահայտմանն ու դրանց լուծմանը, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետությունում ինքնիշխանության երաշխիքների իրացման արդյունավետության բարձրացմանը:

Աշխատության գիտագործնական նշանակությունը ընդգծվում է հետագա սահմանադրական բարեփոխումների ուղղությունները և եղանակները վերանայելու և դրանք առավել իրատեսական ու արդյունավետ դարձնելու վերաբերյալ որոշակի եզրահանգումների առաջադրմամբ: Կարծում ենք, դրանք կարող են ունենալ համապատասխան կիրառական արժեք և կնպաստեն բազմաթիվ թերությունների վերացմանը:

Ատենախոսության նյութերը կարող են օգտագործվել «Սահմանադրական իրավունք», «Մարդու իրավունքներ», «Սահմանադրական վերահսկողություն» դասընթացներում և հետագա գիտական հետազոտություններում, ինչպես նաև այն բոլոր դասընթացներում, որոնց հետազոտության առարկան որևէ կերպ առնչվում է պետության ինքնիշխանության հիմնահարցերին:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Ատենախոսությունում արտացոլված եզրահանգումները, հիմնադրույթները և առաջարկությունները

համամասնորեն արտացոլված են հեղինակի կողմից հրատարակված գիտական հոդվածներում և մենագրությունում, իսկ դրանց առավել առանցքային նշանակություն ունեցող մասերը ներկայացվել են տարբեր բուհերում կազմակերպված գիտաժողովներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Հետազոտությամբ առաջադրված խնդիրների համարժեք լուծման նկատառումներով պայմանավորված, ընտրվել է աշխատության այնպիսի կառուցվածք, որը հնարավորություն է տվել անհրաժեշտ խորությամբ ու ամբողջականությամբ ներկայացնելու հետազոտության նյութը: Ատենախոսությունը բաղկացած է բովանդակությունից, ներածությունից, 3 գլխից, դրանցում ընդգրկված 9 ենթագլխից, եզրակացությունից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածից:

ԳԼՈՒԽ I

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ. ՊԱՏՄԱՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

1.1. Ինքնիշխանությունը որպես քաղաքական և իրավական երևույթ. իրավաբանական հիմնախնդիրները և տեսական-իրավական վերլուծություն

Ժամանակակից պետությունների սահմանադրություններում հռչակվում է ինքնիշխանություն, որը, սակայն, այդպես էլ կրում է հռչակագրային բնույթ: Թեև, քաղաքական և իրավական հայացքներում «ինքնիշխանություն» եզրույթի նկատմամբ գիտնականների կողմից ցուցաբերած կայուն վերաբերմունքը այդպես էլ չի հանգեցրել արդի ժամանակաշրջանում այդ հասկացության համընդհանուր ու միասնական ընկալմանը:

Դա նշանակում է, որ ինքնիշխանությունը որպես քաղաքական և իրավական երևույթի իմաստավորմանն ուղղված նպատակային ու ճանաչողական ցանկացած գործունեություն ինքնին ենթադրում է այնպիսի իրավաբանական, որի արդյունքում կձևավորվի ինքնիշխանության բնորոշման ու հատկանիշների նկատմամբ պոզիտիվիստական վերաբերմունք: Ինքնիշխանության վերաբերյալ ավելի ընդհանրական տեսակետ է արտահայտել պրոֆեսոր Ա.Հ. Երիցյանը, այն դիտարկելով՝ որպես սոցիալական իրականության որևէ երևույթի անկախությունը, գերակայությունը, ինքնուրույնությունն արտահայտող հատկանիշ¹:

Քաղաքական և իրավական ընկալմամբ՝ «ինքնիշխանությունը» կարելի է քննարկել հետևյալ տեսանկյուններից. ա) որպես գաղափար, բ) որպես գոյություն ունեցող քաղաքական և իրավական երևույթ իր պատմական զարգացումներով, գ) որպես իրավական կատեգորիա և կառուցվածք, դ) որպես պետության առանձնահատուկ հատկանիշ:

¹ Տե՛ս Երիցյան Ա.Հ. Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության հիմնահարցեր (Տեսական և կիրառական վերլուծություն), Եր., 2001, էջ 82:

Առաջին անգամ «ինքնիշխանության» եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ ներմուծվեց ֆրանսիացի մտածող Ժան Բոդենի կողմից: 1576 թվականին վերջինիս կողմից հրատարակված «Վեց գիրք պետության մասին» աշխատության մեջ ինքնիշխանությունը սահմանվեց որպես պետական իշխանության քաղաքական գերակայություն (կամ գերագույն իշխանություն) տվյալ պետության տարածքի սահմաններում²:

Միաժամանակ, ըստ Ժ. Բոդենի՝ «ինքնիշխան իշխանությունը չունի սահմանափակում» որպես ունակություն իր քաղաքական գործունեության նկատմամբ, որը, սակայն սահմանափակվում է միայն բնական և աստվածային օրենքներով: - Շարունակելով իր դատողությունները ինքնիշխանության վերաբերյալ, նրա կարծիքով՝ «եթե պոզիտիվիստական օրենքով իշխանությունը չի կարող սահմանափակվել, հետևաբար ինքնիշխանությունն իր հերթին չի կարող հանդիսանալ սեփական օրենքի պատանդը:³»: Այստեղից, դժվար չէ նկատել, որ Ժ.Բոդենը ինքնիշխանությունը նույնականացնում է այն կրողի հետ, ինչը խնդրահարույց է այն առումով, որ ժամանակակից «հետազոտողների մոտ երբեմն տարակարծության տեղիք է տալիս, թե ումն է պատկանում ինքնիշխանությունը՝ պետությանը, թե՞ պետական իշխանությանը»⁴:

Բնավ դա նշանակում է, որ ինքնիշխանության՝ որպես պետության էական հատկանիշի վերաբերյալ տարակարծությունների զանգվածայնությունն անխուսափելի են՝ իր ծագման պահից սկսած: Այսպես, ռուս գիտնական Վ.Մ.Գեսսենը գրում է.

«Նախկինում ինքնիշխանության համար պայքարում էին թագավորները, այժմ դրա վերաբերյալ վիճում են պրոֆեսորները, կամ նախկինում, այն պահպանելու համար արյուն չէին խնայում, այժմ այն բացատրելու համար չեն խնայում թա-

² Տե՛ս Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А.Василик, М.С.Вершинин. М.: 2000. էջ 443-444:

³ Տե՛ս **Bodin J.** Lex six Works of the Republic. - Paris, 1986. -P. 192-193 // Бредихин А.Д. Суверенитет как политико- правовой феномен: дисс.... канд.юрид.наук. - Белгород, 2011. էջ 14-15:

⁴ Տե՛ս **Այվազյան Ն.** Ինքնիշխան պետություն // Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական իրավունք, - Եր.: -ԵՊՀ: 2012, էջ 121-122:

նաք»⁵:

Ինքնիշխանության վերաբերյալ իր տեսությունն ունի հոլանդացի իրավաբան Հյուգո Գրոցիին (XVI-XVII դդ.), ով «Երեք գիրք խաղաղության և պատերազմի մասին» աշխատության մեջ ինքնիշխանությունը դիտարկում է որպես բարձրագույն իշխանություն, ում գործողությունները որևէ մեկի հսկողության տակ չեն գտնվում և չեն կարող սահմանափակվել որևէ մեկի հայեցողությամբ, բացի նշված իշխանության կրողի կամ նրա իրավահաջորդի կողմից⁶: Այսինքն, ըստ այդ տրամաբանության, պետական իշխանությունը այն պատճառով է համարվում բարձրագույն, որ այն իրավաբանորեն որևէ մեկին ենթակա չէ:

Միաժամանակ, Հ.Գրոցիի կարծիքով՝ «պետությունը հանդես է գալիս որպես մեկ ամբողջություն և որպես բարձրագույն իշխանության ընդհանուր կրող, իսկ կոլեգիալ կամ միանձնյա ղեկավարը հանդիսանում է որպես պետության ինքնիշխանության անմիջական կրող»⁷: Բնականաբար, Հ. Գրոցիի տեսության նշանակությունը կարևորվում է այն առանձնահատկությամբ, որ ինքնիշխանությունը նա դիտարկում է որպես ոչ այնքան պետական իշխանության դրսևորում, որքան՝ **պետության առանձնահատուկ հատկանիշ**՝ տարանջատելով պետության ինքնիշխանությունը դրա կոնկրետ կրողների իշխանությունից:

Այնուհետև, զարգացնելով Ժ.Բոդենի հայեցակարգը ինքնիշխանության վերաբերյալ, Թոմաս Հոբսը՝ իր «Լևիաֆան, կամ քաղաքացիական ու եկեղեցական իշխանությունը, ձևը և մատերիան» (1615թ.) աշխատանքում, ինքնիշխանությունը դիտարկեց որպես որևէ օրենքով ու պայմանագրերով չսահմանափակված գերագույն և բացարձակ իշխանություն, որտեղ պետությունը ազատ է ցանկացած սուբյեկտիվ ու օբյեկտիվ սահմանափակումներից և օժտված է բացարձակ ու անկախ իշխանությամբ, որին պարտավոր են ենթարկվել բոլոր անձինք և կազակերպված հանրությունը⁸:

⁵ Տե՛ս **Гессен В.М.** Общие учение о государстве . –СПб., 1912. – С. 56 // Теория государства и права: Курс лекций: Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько, -М.: 2001., էջ 18-21:

⁶ Տե՛ս **Гроций Г.** О праве войны и мира: -М.: 1994. էջ 19-20:

⁷ Տե՛ս Նույն աշխ. էջ 126-127:

⁸ Տե՛ս **Гоббс Т.** Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. –М.: 1991, էջ 135-137:

Իսկ Բենեդիկտոս Սպինոզան դիտարկելով ինքնիշխանությունը որպես «բացարձակ, անբաժանելի և որևէ օրենքներով չսահմանափակված պետական իշխանություն, որն առանց որևէ վերապահումների փոխանցված է տիրակալին և - միայն նա ունի այդ կամքը տրոհելու կամ մասնատելու իշխանությունը»⁹:

XVII դարի գերմանացի հայտնի իրավագետ Սամուել Պուֆենդորֆը կարևորեց ինքնիշխանության քաղաքական և իրավական բովանդակության արտաքին ու ներքին կողմերը՝ պնդելով, որ այն իր ավելի վաղ զարգացումն է ապահովում միջազգային հարաբերություններում, քանի որ դրա «ներքին կարգավիճակը» առարկայանում է ինքնիշխանության միջազգային ամրագրմամբ¹⁰:

Ինքնիշխանության վերաբերյալ հաջորդ կարևոր տեսության մասին է գրել XVII դարի ֆրանսիացի հայտնի իրավաբան Ժակ Բենին Բոսյուէնը, ով ինքնիշխանությունը դիտարկել է որպես «բարձրագույն, միասնական, անբաժանելի, բացարձակ և «սուրբ» իշխանություն, որն ածանցվել է աստծուց, և որի սահմանները հաստատում է միայն աստվածը՝ բնական օրենքներով, իսկ իշխանություն կրող միապետը սահմանափակված է միայն իր բանականությամբ, երդմամբ և խղճի զղջումներով»¹¹:

Հետագայում՝ XVIII դարից սկսած, վերը հիշատակված «բացարձակ ինքնիշխանություն» տեսությանը փոխարինելու եկավ «սահմանափակ ինքնիշխանություն» տեսությունը, որը հիմքում ընկած էր ոչ թե իշխանության գերակայության, այլ՝ բարոյական ու իրավական առումով միապետի իշխանության սահմանափակվածության վերաբերյալ գաղափարը: Այսպես, առանձին հեղինակներ (օրինակ, XVIII դարի գերմանացի հայտնի իրավագետ Լյուդոլֆ Հուգոն) գտնում էին, որ «ինքնիշխանությունը կարող է տեղ գտնել միայն ապակենտրոնացված պետություններում», իսկ գերմանացի Գոթֆրիդ Վ.Լեյբնիցը և իր համախոհները ընդդի-

⁹ Տե՛ս **Черняк Л.Ю.** Общетеоретические проблемы государственного суверенитета: дисс....канд. юрид. наук. – Челябинск, 2007. էջ 21-22:

¹⁰ Տե՛ս **Бредихин А.Д.** Суверенитет как политико-правовой феномен: дисс....канд. юрид. наук. Белгород, 2011. էջ 14-15:

¹¹ Տե՛ս Նույն աշխ. էջ 22:

մախոսելով Ժ.Բոդենին և Թ.Հոբսին, ապացուցում էին, որ «ինքնիշխանությունը տրոհվող երևույթ է»¹²:

XVIII դարում սկսեց ձևավորվել ինքնիշխանության սահմանադրական հայեցակարգը ժամանակակից իրավաընկալմամբ: Այս միտումն օրինաչափ էր ոչ միայն ինքնիշխանության քաղաքական ու իրավական իմաստի բացահայտման առումով: Տվյալ ժամանակաշրջանի իրավական իրողությունների զարգացման արդյունքում միանգամայն խնդիր առաջադրվեց անցնել բացարձակ իշխանությունից դեպի անձի իրավունքների պաշտպանության երաշխավորմանը:

Այսպես, սահմանադրական այդ հայեցակարգի հիմնադիրներից մեկը՝ Ջոն Լոկկն՝ իր «Պետական կառավարման մասին երկու տրակտատներ» աշխատանքում (1689 թ.) նշում է, որ՝ պետական իշխանությունը չնայած միշտ պատկանում է մեծամասնությանը, սակայն այդ իշխանությունը բացարձակ չէ, քանի որ իշխանության աղբյուրը՝ մարդիկ պետությանը փոխանցում են իշխանության իրականացման իրավունքը, այդ թվում՝ պատժիչ և արդարադատության գործառույթները՝ ելնելով մարդու բնական իրավունքների, ազատության, սեփականության և համամարդկային շահերի պաշտպանության նպատակներից¹³:

Զարգացնելով հիշյալ ուսմունքը՝ ֆրանսիացի լուսավորիչ Շարլ Լուի ԴեՄոնտեսքյոն իր «Օրենքների հոգու մասին» (1748 թ.) հայտնի աշխատությունում կարևորելով իշխանության բաժանման տեսությունը, միաժամանակ առաջ քաշեց այն ուսմունքը, ըստ որի՝ այդ տեսությունը ըստ էության բացառում է ժողովրդական ինքնիշխանության գաղափարը կամ ժողովրդաիշխանությունը¹⁴: Իսկ Ժանժակ - Ռուսոն՝ իր «Հասարակական դաշինքի մասին» (1762 թ.) աշխատանքում առաջ քաշեց ժողովրդական ինքնիշխանության տեսությունը: Վերջինս իր հայեցակարգը կառուցեց ինքնիշխանության որպես ժողովրդի բացարձակ, անկախ, անօտա-

¹² Տե՛ս Նույն աշխ. էջ 17:

¹³ Տե՛ս **Локк Дж.** Сочинения: -Т. 3. -М.: 1988. էջ 333-335:

¹⁴ Տե՛ս **Курсова Г.** Идея народного суверенитета в западной политико-правовой мысли // Закон и право. 2008. №9. էջ 48-49:

րելի և անբաժանելի իշխանության գաղափարի վրա, որի միակ կրող սուբյեկտին դիտարկելով միայն ժողովրդին¹⁵:

Այս տեսությանը հակադրվեց Ի. Կանտը, որն՝ ելնելով գիտակցության և - կամքի բարոյական անկախության սկզբունքից, պետությանը դիտարկեց որպես ինքնիշխանության կրող միակ սուբյեկտի՝ հիմնավորելով այն, որ պետության ինքնիշխան իշխանությունները չեն կարող ժողովրդի նկատմամբ կայացնել որոշում այնպես, ինչպես ժողովուրդը չի կայացնի իր իսկ վերաբերյալ: Հենց այս տրամաբանությամբ պայմանավորված, հեղինակը կատարել է այն եզրահանգումը, որ ինքնիշխանությունը որպես բանականության պահանջ և բացարձակ բարոյական գաղափար, անվիճելի ու անօտարելի է և պատկանում բոլորին¹⁶:

Ինքնիշխանության մասին իր անդրադարձն է կատարել գերմանացի փիլիսոփա Գ.Հեգելը: Պետության մեջ իշխանությունների պատշաճ բաժանումը Հեգելը համարում էր «հանրային ազատության երաշխիք» և այդ հիմնավորմամբ նա պետությանը՝ որպես միասնական, կենդանի, ամբողջական կառուցվածքի, դիտարկում է ինքնիշխանության սուբյեկտ՝ ներքին և արտաքին դրսևորումներով: Ընդ որում, ներքին ինքնիշխանությունը, ըստ Հեգելի, արտահայտվում է նրանով, որ պետությունը հանդես է գալիս որպես ինքնահաստատվող՝ անհատի կամքից ու ընդունումից անկախ, որն ինքնիրավ բանական է, օբյեկտիվ և անկախ: Իսկ արտաքին ինքնիշխանությունը արտացոլում է պետության անհատականությունն ու բացարձակ ինքնուրույնությունը, ազատությունն ու ինքնաբավությունը՝ ինչպես անհատի, այնպես էլ այլ պետությունների նկատմամբ¹⁷:

Այնուհետև, XX դարում պետության ինքնիշխանության սահմանափակման և մերժման հիմնախնդիրը գիտական հետազոտության նոր մակարդակի վրա մղվեց, ինչին նպաստեցին՝ ինչպես արտաքին հանգամանքները (գլոբալիզացման գործընթացներ, միջազգային կազմակերպությունների զարգացում և այլն), այնպես էլ ներքին գործոնները (քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտի զարգացում, դաշնային պետությունների ավելացում և այլն): Այսինքն, մի դեպքում

¹⁵ Տե՛ս **Գրիգորյան Հ.** Ժան-ժակ Ռուսոյի «Ժողովրդի ինքնիշխանության» ուսմունքը և իրավաստեղծ գործունեության արդի հիմնախնդիրները // Օրենք և իրականություն: 2008: N9, էջ 21-22:

¹⁶ Տե՛ս **Бредихин А.Д.** Նույն աշխ. էջ 18:

¹⁷ Տե՛ս Պետության և իրավունքի տեսություն, -Եր.: 2014, էջ 183:

խոսք է գնում ինքնիշխանության տեսության և միջազգային իրավունքի հակադրման մասին, իսկ երկրորդում՝ ինքնիշխանության ներքին բաժանման մասին, հատկապես հաշվի առնելով նաև այն, որ սահմանադրական իրավունքում դիտարկվում են ինչպես ինքնիշխանության, այնպես էլ պետության ինքնիշխանության և ժողովրդի ինքնիշխանության տարբեր իրավաընկալումները¹⁸:

Ժամանակակից իրավագիտության մեջ ինքնիշխանության վերաբերյալ տարակարծությունների առկայությունը ինքնին հստակեցման ու մոդելավորման պահանջ է առաջադրում: Ակնհայտ է, որ առանձին հեղինակներ արդեն անդրադարձ են կատարում այն հարցադրմանը, թե ինչպիսի մոտեցումներ են ցուցաբերվել ինքնիշխանության հասկացության վերաբերյալ:

Այսպես, ռուս գիտնական Լ.Չերնյակի կարծիքով, ինքնիշխանության վերաբերյալ առանձնակի կարևորությամբ են առանձնանում հետևյալ տեսակետները. ա) «պետություն» հասկացության հետ «ինքնիշխանություն» եզրույթի նույնականացումը, բ) իշխանության և ինքնիշխանության մեխանիկական հավասարեցումը, գ) ինքնիշխանության և պետության միջազգային իրավասությունների փոխկապվածությունն ու համադրումը, դ) ինքնիշխանության որպես սահմանադրական կարգի սկզբունքի սահմանումը, ե) ինքնիշխանության որպես իշխող դասակարգի դիկտատուրայի սահմանումը (դա բխում է մարքսիստական-լենինյան տեսությունից), զ) ինքնիշխանությունը որպես պետության կամ պետական իշխանության հատկանիշ¹⁹:

Մասնագիտական գրականության մեջ առավել տարածված է նաև այն գիտնականների դիրքորոշումը, ըստ որի՝ ինքնիշխանությունը բնութագրվում է «ներպետական գերակայությամբ» և «արտաքին անկախությամբ»: Այսպես, պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանը պետության ինքնիշխանությունը դիտարկում է որպես քաղաքական - իրավական հատկություն, որն արտահայտվում է երկրի ներսում պետա-

¹⁸ Տե՛ս Պողոսյան Վ. Ժողովրդավարություն և իրավունք: -Եր.: 2003. էջ 105:

¹⁹ Տե՛ս Черняк Л.Ю. Общетеоретические проблемы государственного суверенитета: дисс...канд. юрид. наук. – Челябинск, 2007. էջ 38-56:

կան իշխանության գերակայությամբ և արտաքին հարաբերություններում՝ նրա անկախությամբ²⁰:

Կամ, պրոֆեսոր Հ. Խաչատրյանը գտնում է, որ պետական ինքնիշխանությունը դա պետության իշխանության գերագույնությունն ու լիակատարությունն է նրա ողջ տարածքում և այն դրսևորվում է գերագույնությամբ, միասնականությամբ և անկախությամբ²¹:

Պրոֆեսոր Վ. Նազարյանի կարծիքով, «սուվերենության ուժով ազգն ի ծնե գերիշխան է, անկախ և ինքնուրույն՝ ամեն մի ազդեցությունից, իր կյանքը և ճակատագիրը տնօրինելիս, իր քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կարգավիճակը սահմանելիս»²²: Իսկ դոցենտ Մ.Մուրադյանը ինքնիշխանությունը դիտարկում է որպես պետության այնպիսի պարտադիր հատկանիշ, որն իր արտահայտումն է գտնում արտաքին հարաբերություններում՝ պետության անկախությամբ, իսկ երկրի ներսում՝ պետական իշխանության գերակայությամբ, որն, ըստ հեղինակի, նշանակում է՝ պետության իշխանական ուժի բազմակողմանիություն, իշխանական լիազորությունների բացառիկություն և ներգործության հատուկ միջոցների առկայություն²³:

Պրոֆեսոր Ռ.Տ. Մուխանի կարծիքով. «ինքնիշխանությունն արտահայտվում է պետական իշխանության գերակայությամբ և անկախությամբ երկրի ներսում ցանկացած այլ իշխանությունների նկատմամբ կամ այլ պետությունների հետ հարաբերություններում»²⁴:

Անհրաժեշտ է նշել, որ գրեթե նույնաբովանդակ սահմանում է տրվել պրոֆեսոր Վ.Ն. Խրոպանյուկի կողմից՝ այն տարբերությամբ, որ ինքնիշխանությունը միջազգային հարաբերություններում դրսևորվում է միջազգային իրավունքի հան-

²⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ. -Եր: Իրավունք, 2010, էջ 40:

²¹ Տե՛ս **Խաչատրյան Հ.** Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը. -Եր.: 1997, էջ 32, **Խաչատրյան Հ.**, Ստեփանյան Հ. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը. -Եր.: 1997, էջ 18-19:

²² Տե՛ս **Նազարյան Վ.Ռ.** Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան, Եր., 1992, էջ 11:

²³ Տե՛ս **Մուրադյան Մ.** Պետության հասկացությունը և հատկանիշները // Պետության և իրավունքի տեսություն: -Եր: 2014, էջ 87-88:

²⁴ Տե՛ս **Myxaev P.T.** Политология. М.: 2003. էջ 201-202:

րաճանաչ նորմերի կիրառման ժամանակ տվյալ պետության գերակայության ու անկախության մեջ²⁵:

Իսկ, ինքնիշխանությունն, ըստ Է.Լ. Կուզմինի, դա իրավական այն ինստիտուտն է, որն արտահայտվում է իրավունքների, հնարավորությունների և երաշխիքների ամբողջականության մեջ՝ վերջիններիս միջոցով պետությանն օժտելով հատուկ կարգավիճակով՝ ինչպես գերակայությամբ (քաղաքական այլ ինստիտուտների նկատմամբ), այնպես էլ անկախությամբ (միջազգային հարաբերություններում)²⁶:

Հիշատակված սահմանումների համակարգված վերլուծությունը վկայում է, որ, մի դեպքում, խնդրահարույց է այլ պետությունների հետ փոխհարաբերություններում պետական իշխանության պայմանական ինքնուրույնության հարցը, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ միջազգային իրավունքների նորմերի գերակայությունը չի կարող դիտվել ինքնիշխանության պայման:

Այնուհետև, ըստ Ա.Ս. Պիգոլկինի և Տ.Ն. Ռախմանինի՝ ինքնիշխանությունը դիտարկվում է որպես իշխանության այնպիսի հատկանիշ (կամ վիճակ), որը պետությանն ապահովում է իր ներքին և արտաքին քաղաքականությունն ազատ ու ինքնուրույն իրականացնելու հնարավորություն²⁷: Հարկ է նկատել, որ տվյալ գիտնականները շեշտադրումը կատարում են պետության այն վիճակի վրա, որը հնարավորություն կտա իրականացնել պետական գործառույթներ, ինչը նույնպես խնդրահարույց է:

Պրոֆեսոր Ն.Ի. Գրաչևը ինքնիշխանությունը դիտարկում է պետության որպես միջազգային իրավունքի հատուկ սուբյեկտի ինքնուրույնության արտահայտման քաղաքական-իրավական ձև, և որպես իրավական կառուցվածք, որի հիմքում ընկած են՝ պետության և նրա գերագույն իշխանության իրավական կարգավիճակի հիմքը կազմող պետության սուվերեն իրավունքները²⁸: Ակնհայտ է, որ հե-

²⁵ Տե՛ս **Խրոպանյուկ Վ.Ն.** Պետության և իրավունքի տեսություն. -Եր.: 1997, էջ 72:

²⁶ Տե՛ս **Кузьмин Э.Л.** О государственном суверенитете в современном мире // Журнал российского права. 2006, N3. էջ 86:

²⁷ Տե՛ս **Пиголкин А.С., Рахманина Т.Н.** Суверенитет России и верховенство федерального законодательства // Право и экономика. 1998, N2. էջ 9:

²⁸ Տե՛ս **Грачев Н.И.** Государственное устройство и суверенитет в современном мире: вопросы теории и практики: Диссертация на соискание доктора юр. наук, Волгоград: 2009. էջ 16:

դինակը մի դեպքում ինքնիշխանությունը դիտարկում է որպես «քաղաքական-իրավական ձև», իսկ մեկ այլ դեպքում որպես իրավական նշանակության տարր:

Իսկ, պրոֆեսոր Վ. Իվանովը՝ հրաժարվելով ինքնիշխանության հասկացության ավանդական սահմանումից, առաջարկում է «խոսել փաստացի ինքնիշխանության մասին, ինչը նույն է, ինչ խոսել հավակնության կամ պահանջի վերաբերյալ»²⁹: Դա նշանակում է, որ լիարժեք անկախությունը, ինքնուրույնությունն ու գերակայությունն անհասանելի են, և այդ իմաստով ինքնիշխանությունն ընկալվում է որպես ձգտում այդ հատկանիշներին հասնելու համար:

Ավելի արմատական տեսակետ է արտահայտում գերմանացի պրոֆեսոր Ռայներ Առնոլդը: Նրա կարծիքով, «ինքնիշխանությունը դասական իմաստով վաղուց արդեն անհետացել է» և Եվրոպական ինտեգրման գործընթացների պրակտիկան բերել է նոր ձևի՝ «համատեղ ինքնիշխանության» շրջանառմանը³⁰:

Թերևս, կարելի է ենթադրել, որ ինքնիշխանության վերաբերյալ նման տեսակետներն ինքնին անընդունելի են, քանի որ, մի կողմից, ինքնիշխանության նկատմամբ կարող են հավակնություն ունենալ ցանկացած քաղաքական կազմակերպություն, անգամ քաղաքացիների որևէ միավորում, իսկ, մյուս կողմից, ինքնիշխանության գոյությունը կասկածի տակ դնել միայն Եվրոպական ինտեգրման գործընթացներով պայմանավորված հանգամանքով՝ առանց հաշվի առնելու Եվրոպական Միության շրջանակում այդ գործընթացների արդյունքները, դա արդեն իսկ խնդրահարույց է:

Ինքնիշխանության վերաբերյալ համընդհանուր բնութագրում է տվել պրոֆեսոր Ե. Կուլենցովը: Նա գտնում է, որ «ինքնիշխանություն» հասկացության տակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ՝ և՛ սկզբունք, և՛ կարգավիճակ, և՛ պետության հատկանիշ, և՛ իշխանական հարաբերություններ այլ սուբյեկտների հետ³¹:

²⁹ Տե՛ս **Иванов В. О** суверенитете как претензии. <http://vz.ru/columns/2006/8/23/46314.html>

³⁰ Տե՛ս R. Arnold, Seminar on "The Implications of the New Century and Striving to Join European Structures for Constitutional Courts" (17-18 November, Tartu, Estonia) organised within the framework of the Joint Programme between the European Commission and the Venice Commission of the Council of Europe for strengthening democracy and constitutional development in central and Eastern Europe and the CIS: National Sovereignty and the European Union. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU\(2000\)042-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2000)042-e):

³¹ Տե՛ս **Кузнецов Е.** Западные концепции государственного суверенитета. <http://www.intertrends.ru/eleveth/007.htm>:

Մեր կարծիքով, ինքնիշխանության վերաբերյալ նման բազմանշանակ տեսակետների առկայությունը կարող է վկայել երկու ենթադրյալ մոտեցումների մասին. ա) տվյալ եզրույթի իրավաբանական իմաստը դեռևս հստակեցման կարիք ունի, բ) որպես քաղաքական և իրավական երևույթի արագ փոփոխությունը՝ այն չի ապահովում տերմինաբանության համարժեք զարգացում:

Անհրաժեշտ է նաև նկատի ունենալ, որ որոշ գիտական աղբյուրներում կասկածի տակ է առնվում անգամ այն հանգամանքը, որ ինքնիշխանությունը հանդիսանում է պետության պարտադիր հատկանիշ: Այսպես, օրինակ, պրոֆեսոր Լ.Վ.Ֆրունզան հարցադրում է կատարում, որ եթե ինքնիշխանության հասկացության սահմանման փորձերը որևէ արդյունք չեն տալիս, ապա անհրաժեշտ է պարզել, թե այն հանդիսանում է պետության անհրաժեշտ հատկանիշ, թե ոչ³²:

Կամ, ֆրանսիացի մտածող Ժակ Մարտինը անգամ առաջարկում է, որ «քաղաքական փիլիսոփայությունը հրաժարվի ինքնիշխանություն եզրույթից»՝ ոչ այն հիմնավորմամբ, որ այդ հասկացությունն ունի վաղ ժամանակների ծագում կամ ստեղծում է անհաղթահարելի դժվարություններ տեսական վերլուծությունների առումով, այլև այն պատճառով, որ տեսության մեջ ու պրակտիկայում այն շփոթ է առաջացնում՝ ինչպես դրա կիրառման, այնպես էլ դրա վերաբերյալ բազմաթիվ հայեցակարգերի առկայության տեսանկյունից³³:

Կարելի է առանձնացնել նաև Ս.Վ. Չերնիշենկոյի այն մոտեցումը, որ «բացարձակ ինքնիշխանության մասին խոսք չի կարող գնալ կամ այդպիսին գոյություն չունի, քանի որ բոլոր պետությունները փոխկապված են, իսկ ժամանակակից աշխարհում այդ փոխկապվածությունը անընդհատ կատարելագործման միտում ունի»³⁴:

Արևմտյան մասնագիտական գրականության մեջ առավել տարածում է ստացել ամերիկյան պրոֆեսոր Քրասներ Սթիվենի դիրքորոշումը, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխանությունը բնութագրվում է չորս բաղկացուցիչ տարրերի՝ ներքին, փոխկախվածության, միջազգային իրավական և «Վեստֆալյան» ինքնիշխա-

³² Տե՛ս **Фрунза Л.В.** Социодинамика государственного устройство и проблемы государственного суверенитета: дисс...канд. юрид. наук. СПб., 2003. էջ 133-134:

³³ Տե՛ս **Маритен Жак.** Человек и государство: М.: 2000. էջ 45-49:

³⁴ Տե՛ս Международное право: / Под ред. А.А. Ковалева, С.В. Черниченко. -М.: 2008. էջ 151:

նությունների միասնությամբ³⁵: Ընդ որում, հեղինակի կարծիքով՝ եթե ներքին ինքնիշխանությունը հանդիսանում է որպես հանրային իշխանության կազմակերպման և հասարակության կողմից այդ իշխանության նկատմամբ վերահսկողության սկզբունք, իսկ փոխկախվածության ինքնիշխանությունը՝ որպես գործընթաց, որը թույլ է տալիս վերահսկելու անդրսահմանային տեղաշարժերը, կամ՝ միջազգային իրավական ինքնիշխանությունը՝ որպես միջազգային հարաբերություններում պետությունների իրավահավասարությունը բնութագրող երևույթ, ապա «Վեստֆալյան» ինքնիշխանությունը դիտարկում է որպես առանցքային նշանակության սկզբունք, որով արգելվում է միջամտել պետության ներքին իշխանական լիազորությունների ցանկացած բաշխմանը³⁶:

Այնուամենայնիվ, կարևորելով հիշատակված տեսակետների նշանակությունը, անհրաժեշտ է նկատել, որ այդպես էլ չի բացահայտվում ինքնիշխանության իրավաբանական իմաստն ու բովանդակությունը: Ավելին, եթե պետության այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ տարածքը, բնակչությունը և հանրային իշխանությունն ունեն նյութական մարմնավորում և ենթարկվում են քանակական ու որակական վերլուծության, ապա նույնը չի կարելի ասել ինքնիշխանության վերաբերյալ, քանի որ այն դուրս է գալիս գործնական իմաստավորման շրջանակներից:

Միաժամանակ, ինքնիշխանության վերաբերյալ հիշատակված այդ սահմանումների հիմքում առկա է տրամաբանական հակասություն այն մասով, որ, եթե պետությունը դրսևորվում է իշխանության, բնակչության և տարածքի միասնության իմաստով, ապա ստացվում է, որ պետությունն ունի գերակայություն «ինքն իր մեջ»:

Այսինքն, եթե խոսում ենք պետության տարածքի վերաբերյալ, ապա պատկերացնում ենք պետական սահմանը, որը չափելի է, կամ եթե խոսք է գնում

³⁵ Տե՛ս **Stephen D.Krasner**. *Problematic Sovereignty*, New York: 2001 // Конституционное право и политика. Юр., фак. МГУ им. М.Ломоносова, 2012, էջ 725-726:

³⁶ Միջազգային հարաբերությունների «Վեստֆալյան» համակարգը ստեղծվել է 1648 թվականին Երեսունամյա պատերազմի ավարտից հետո, երբ «ազգային պետական ինքնիշխանությունը» ճանաչվեց որպես ելակետային սկզբունք միջազգային հարաբերություններում, ինչը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր պետություն իր տարածքում պետք է օժտված լինի լիարժեք ինքնիշխանությամբ: Տե՛ս **Newman, Edward**. *Failed states and international order: constructing a post-Westphalian world*. // Contemporary security policy 30.3 (2009): էջ 421-443:

բնակչության մասին, ապա նկատի է ունեցվում մարդկանց այն հանրությունը, ովքեր բնակվում են տվյալ տարածքում, կամ հանրային այն իշխանությունը, որի գործունեությունն իրականացվում է տվյալ տարածքի շրջանակներում և անձանց (բնակչության) որոշակի շրջանակների նկատմամբ:

Սակայն, նույնը չի կարելի ասել ինքնիշխանության մասին, քանի որ ակներև է, որ այն պետության անբաժանելի հատկանիշն է և դրա առկայությունն ինքնին ազդարարում է անկախ պետության գոյության մասին: Ասվածն արդարացված է այն առումով, որ ինքնիշխանությունը կարող է ընկալվել անգամ որպես տվյալ պետության ազգերի ու ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտում պետության միասնության, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության և իրավական այլ ինստիտուտների վերաբերյալ:

Ակնհայտ է նաև այն, որ չի կարելի խոսել միայն ինքնիշխանության որպես «իրավական երևույթ» ձևի մասին (իրավական ինքնիշխանություն) առանց քաղաքական բովանդակության (քաղաքական ինքնիշխանություն) հաշվառման: Այստեղից, ենթադրվում է, որ «քաղաքական ինքնիշխանություն» և «իրավական ինքնիշխանություն» եզրույթները պայմանական ու ինքնուրույն չեն, այլ, ընդհակառակը՝ դրանց միասնությունը մատնանշում է լիարժեք ինքնիշխանության մասին՝ ինչպես իրավաբանության ձևական, այնպես էլ բովանդակային կողմերի հաշվառմամբ:

Հարկ է նշել, որ ինքնիշխանության դրսևորման քաղաքական և իրավական ձևերի մասին խնդիրն առաջին անգամ առաջարկել է ֆրանսիացի գիտնական - Մորիս Օրիուն: Նրա կարծիքով, որպես քաղաքական ինքնիշխանության կրող հանդես է գալիս ազգը, իսկ իրավական ինքնիշխանության սուբյեկտ դիտարկվում է ժողովուրդը: Այս մոտեցման հիմնավորման հիմքում նա գտնում է, որ «ազգը կազմող բոլոր անհատները մասնակցում են կառավարությունում և իրականացնում քաղաքական ինքնիշխանության հայտնի հատվածը», իսկ «ժողովուրդը հպատակների այն զանգվածն է, որն առավել հստակ արտահայտում է իր կամքը, ինչը չի կարող լինել կառավարության կամք, հպատակությունից բխող իրավաբանական իրավասություններով»³⁷:

³⁷ См'у **Ориу М.** Основы публичного права. М., 1929. էջ 49 // Бредихин А.Д. Суверенитет как политико - правовой феномен: дисс.....канд. юрид. наук. – Белгород, 2011. էջ 28-29:

Իհարկե, պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ մասնագիտական գրականության մեջ կա կարծիք, ըստ որի՝ ինքնիշխանությունը դիտարկվում է բացառապես քաղաքական երևույթ (Ա. Աֆֆուլտերան, Ֆ. Գերցվելդերան և ուրիշներ)³⁸:

Ինքնիշխանության քաղաքական չափորոշիչի բացարձականացումը, մասնավորապես, արտահայտվում է ազգերի ինքնիշխանության սահմանման մեջ: Այսպես, պրոֆեսոր Մ.Ն. Մարչենկոն ազգերի ինքնիշխանության տակ ընկալում է այդ սուբյեկտների լիարժեք այն իշխանությունը, այդ թվում՝ իրենց կյանքի որակի ու ինքնորոշման իրավունքի իրացման (ընդհուպ մինչև ինքնուրույն պետության ստեղծումը) հնարավորությունների ու ունակությունների ապահովում³⁹:

Տվյալ դեպքում, խոսք է գնում հատկապես փաստացի, այլ ոչ իրավական ինքնիշխանության մասին, սակայն, անհրաժեշտ է նկատել, որ քաղաքական ինքնիշխանությունը կարող է չհամընկնել իրավական ինքնիշխանության հետ:

Ինքնիշխանության որպես բացառապես քաղաքական երևույթի դիտարկման մասին ևս խոսք չի կարող գնալ, քանի որ, որպես կանոն, քաղաքական իշխանությունն իրականացվում է իրավական ձևի միջոցով: Հետևաբար, ինքնիշխանությունն ևս գտնում է իր արտաքին արտահայտումը իրավունքում և իրավական արտաքին դրսևորումներով (համապատասխան փաստաթղթերով):

Հիշյալ առումով, Մ.Շ. Շաֆիրովը մերժում է ազգի ինքնիշխանությունն այն հիմնավորմամբ, որ՝ 1) այն չի կարող ապահովել լիարժեք ինքնակառավարում, 2) ազգը իրավասու չէ ինքնուրույն սահմանել սեփական իրավական կարգավիճակը, 3) ազգը չի հանդիսանում հանրային կարգ ապահովող սուբյեկտ⁴⁰:

Կարծիք կա, ըստ որի, ինքնիշխանությունն ընկալվում է որպես իրավաբանական («դե-յուրե» ինքնիշխանություն) և քաղաքական («դե-ֆակտո»

³⁸ Տե՛ս **Черняк Л.Ю.** Общетеоретические проблемы государственного суверенитета: дисс....-канд.юр.наук. – Челябинск, 2007. 184 էջ:

³⁹ Տե՛ս **Марченко М.Н.** Теория государства и права: – М.: 2010. էջ 100-102:

⁴⁰ Տե՛ս **Шарифов М.Ш.** Теоретические проблемы определения содержания и соотношения народного, государственного и национального суверенитета // Труды института государства и права Российской академии наук. –М.: 2009. N2. էջ16:

ինքնիշխանություն) գիտությունների, ինչպես նաև, պետական իշխանության ցանկալի (կամ հոչակագրային) մոդելի և դրա իրական վիճակի միջև կապող օղակ⁴¹:

Քաղաքական և իրավական ինքնիշխանության հարաբերակցությունն արտահայտվում է դրանց դիալեկտիկ միասնությամբ, որը ներկայացված է «ձև» և «բովանդակություն» կատեգորիաների բովանդակային առումով ամբողջականության մեջ:

Հաշվի առնելով այն, որ ինքնիշխանության բովանդակությունը բացահայտվում է քաղաքական իշխանության բնութագրի միջոցով, իսկ ձևական կողմը կապված է տվյալ իշխանության իրականացման ինստիտուցիոնալ և նորմատիվային ձևակերպումների հետ, ապա կարելի է ենթադրել, որ ելնելով ձևի և բովանդակության միասնությունից քաղաքական և իրավական ինքնիշխանությունները կազմում են ինքնիշխանության միասնական հասկացություն⁴²:

Ի վերջո, եթե իրավունքը գոյություն չունի ինքն իրեն համար, այլ հենվում է քաղաքական իշխանության վրա և բխում վերջինիս տրամաբանությունից, ապա նույն իրավունքը լիարժեքորեն չի կարող սահմանափակել քաղաքական իշխանության գործողությունները, քանի որ դա անհնարին կդարձնի, օրինակ, օրենսդրական գործընթացը: Եվ քանի որ իրավական նորմերի փոփոխությունը՝ դա քաղաքական իշխանության կամքի արտահայտումն է, ապա որպես այդ կամքի իրավունքի սահմանափակումը դառնում է անհեթեթություն:

Ավելին, համակարծիք լինելով այն պնդմանը, որ «ժողովրդին ինքնիշխանության փոխանցումը բնավ չի ենթադրում իշխանության չարաշահման վտանգի չեզոքացում», պրոֆեսոր Ա.Հարությունյունը իշխանության սահմանափակման անհրաժեշտությունը հիմնավորում է այն հանգամանքով, որ «իշխանության լիբերալ կազմակերպումը՝ որպես ազատություն-ինքնավարություն, ... պետք է պաշտպանվի հատկապես իր բնական թշնամուց՝ քաղաքական իշխանությունից, ինչը նշանակում է, որ, եթե քաղաքական իշխանությունը չի

⁴¹ Տե՛ս **Шавров А.В.** Государство и суверенитет. Теоретические проблемы и соотношения народного, государственного суверенитета и национального суверенитета// Национальные интересы. 2002. N3, էջ 45:

⁴² Տե՛ս **Այվազյան Ն.** Նույն աշխ. Ինքնիշխան պետություն // Հայաստանի Հանրապետության - Սահմանադրական իրավունք, - Եր.: -ԵՊՀ: 2012, էջ 3-9:

սահմանափակվում, ապա այն դառնում է ավելի վտանգավոր՝ անկախ նրա աղբյուրից ու կրողից»⁴³:

Այսպիսով, վերլուծելով տարբեր գիտական հայացքները, ժամանակակից աշխարհի քաղաքական ու իրավական համակարգում տեղ գտած առանձին դիրքորոշումները, կարելի է եզրակացնել հետևյալը.

1) յուրաքանչյուր պետության համար գոյություն ունեն ընդհանուր հատկանիշներ, որոնք բնութագրում են ոչ միայն կոնկրետ «պետությունը» իդեալական իմաստով, այլև՝ որպես պետության քաղաքական և իրավական կարևոր որակական բնութագիր, արտահայտում են պետության գաղափարը և նպատակները, իսկ այսպիսի հատկանիշների բացակայությունն ինքնին կասկածի տակ է դնում այդպիսի պետության գոյությունն ընդհանրապես,

2) անհրաժեշտ է կարևորել ինքնիշխանության որպես պետության առանձնահատուկ հատկանիշի հետևյալ բնորոշումը, որ այն ընկալվում է որպես իշխանության իրավազորություն կրելու փաստացի հիմք ու դրա իրականացման իրական հնարավորություն և բնութագրվում է մեկը մյուսի հետ փոխկապակցված ու մեկը մյուսին փոխլրացնող հատկանիշների՝ գերակայության կամ գերագույն իշխանության առկայության և ինքնուրույնության կամ արտաքին անկախության միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ՝ ա) առանց սեփական գերագույն իշխանության պետությունը չի կարող լինել անկախ միջազգային հարաբերություններում, բ) առանց անկախության՝ պետական իշխանության գերակայություն գոյություն չունի, գ) պետության ինքնիշխանությունը պետք է իրականացվի առանց արտաքին սահմանափակումների՝ բացառելով պետության քաղաքական ու իրավական գործընթացների նկատմամբ ինքնիշխան այլ սուբյեկտների միջամտությունը կամ ներգործությունը,

3) քաղաքական և իրավաբանական ինքնիշխանության փոխադարձ կապը պայմանավորված է այդ եզրույթների դիալեկտիկ միասնությամբ, որտեղ ինքնիշխանությունն արտահայտվում է իրավաբանական և քաղաքական կողմերի միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ ինքնիշխանության իրավաբանական կողմը չի

⁴³ См. у **Арутюнян А.Ш.** Конституционализм: проблемы постсоветской реальности. – М.: Норма, 2013, էջ 12:

կարող գոյություն ունենալ առանց իրական քաղաքական հիմքերի, կամ հակառակը, պետությունը ինքնիշխան չէ, եթե առնվազն սահմանադրական կարգավորումներով չի երաշխավորվում քաղաքական իշխանության և նրա մարմինների համակարգի ինստիտուցիոնալ գերակայությունը:

Ինքնիշխանության նման իրավաընկալման բովանդակությունից բխում է, որ պետության ինքնիշխանությունն ունի քաղաքական-իրավական բնույթ, ընդ որում, եթե իրավական կողմը մատնանշում է ինքնիշխանության որպես պետության իրական, անհրաժեշտ ու որոշիչ հատկանիշի առկայությունը, ապա քաղաքական ինքնիշխանությունը դրսևորվում է իշխանության քաղաքական կամքի ինքնուրույնության միջոցով, որն արտահայտվում է այդ իշխանության և նրա մարմինների ինքնիշխան իրավունքների արտաքին ձևակերպումներում՝ իրավական ինքնիշխանության իրականացմամբ:

1.2. Ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական ինստիտուտ. սկզբունքները և հատկանիշները

Ժամանակակից սահմանադրություն ունեցող պետությունների համար ինքնիշխանությունը պետության հատկանիշների համակարգում դիտարկվում է առաջինը հավասարների շրջանակում: Դա վերաբերում է նաև ՀՀ Սահմանադրությանը, որի 1-ին հոդվածը հռչակում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է:

Սահմանադրաիրավական այդպիսի բնութագրումից ենթադրում է, որ ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական կարգի հիմնարար սկզբունք, պայմանավորված պետք է լինի դարձյալ որոշակի սկզբունքների ու հատկանիշների առկայությամբ, որոնց միջոցով կարող է բացահայտվել ոչ միայն ինքնիշխանության իմաստը, այլև բովանդակային առումով տարանջատել այն սահմանադրաիրավական այլ երևույթների նշանակությունից:

Իրավաընկալման առումով անհրաժեշտ է նշել, որ՝ եթե ինքնիշխանության սկզբունքների տակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այն հիմնարար ու ելակետային գաղափարների ամբողջությունը, որոնց հենքի վրա բացահայտվում են

ինքնիշխանության որպես քաղաքական ու իրավական երևույթի էությունն ու բովանդակությունը, ապա ինքնիշխանության հատկանիշները իմաստային առումով դիտարկվում են որպես որակական ու առանձնահատուկ դրսևորման բնութագրիչներ:

Այստեղից, ինքնիշխանության սկզբունքն ենթադրում է նույն ինքնիշխանության հատկանիշի դրսևորման առանձնահատկության առկայություն:

Ինքնիշխանության սկզբունքների ու հատկանիշների վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ կան տարբեր տեսակետներ, որոնք ունեն ընդհանրական բնույթ և, միաժամանակ, դրանք տարաբնույթ են:

Այսպես, հեղինակների մի խումբ առանձնացնում է ինքնիշխանության հետևյալ սկզբունքները. անօտարելիությունը, անսահմանափակությունը, իշխանության գերակայությունը, իշխանության անբաժանելիությունը, պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնությունը⁴⁴:

Ինքնիշխանության այս սկզբունքների նշանակության համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ դրանք առավելապես ունեն հատկանիշաարժեքային բնույթ: Այսպես, ինքնիշխանության անօտարելիությունն ինքնին այդպիսին է և անփոփոխելի: Կամ ինքնիշխանության անսահմանափակությունը ժողովրդավարության արժևորման տարր է, որի տարաբնույթ ընկալման դեպքում կարող է տեղիք տրվել կամայական դրսևորումների և ընդհուպ մինչև ինքնիշխանության սահմանափակումների: Նույնը վերաբերում է իշխանության գերակայությանն ու անբաժանելիությանը:

Իսկ պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնության սկզբունքը դա արդեն իսկ հանրահայտ գաղափար է, հակառակը պնդելու պարագայում՝ ժողովրդի իշխանությունը կարող է հակադրվել պետությանը, որը տեսականորեն անհնարին է կամ հիմնազուրկ ու անհասկանալի: Ի վերջո, ժողովրդական ինքնիշխանությունը հենց ժողովրդի՝

⁴⁴ Տե՛ս. **Джунусов М.С.** Суверенитет: терминологизация и детерминологизация, пагубность ложной стереотипизации суверенитета в массовом сознании. М., 2005. էջ 18-19.

իշխանության միակ աղբյուրի ճանաչումն ու երաշխավորումն է պետության կողմից և՛ ոչ թե հակառակը:

Երկրորդ խումբ հեղինակների կարծիքով, ինքնիշխանությունը հիմնվում է՝ ա) պետության ինքնիշխանության որպես քաղաքական-իրավական երևույթի վրա, բ) ինքնիշխանության որպես պետության անբաժան հատկանիշի վրա, գ) ինքնիշխանության որպես իրավական իրողության վրա, դ) պետության ինքնիշխան իրավունքների անսպառության վրա, ե) ինքնիշխանության անընդհատության վրա⁴⁵:

Ինքնիշխանության քաղաքական ու իրավական բնույթով օժտվածությունը ենթադրում է, որ, մի կողմից քաղաքական ու իրավական տարրերի միասնությամբ է պայմանավորված պետության ինքնիշխանության առկայությունը, իսկ մյուս կողմից, այդ տարրերի միջև կապը դրսևորվում է նույն պետության ինքնիշխանության ձևի ու բովանդակության փոխկապվածությամբ:

Ինքնիշխանության որպես պետության հիմնական հատկանիշի մասին գիտական պատկերացումները ժամանակակից իրավական իրողությունների ու գործընթացների շրջանակում ստիպում են վերաիմաստավորել պետության և նրա ինքնիշխանության վերաբերյալ ավանդական պատկերացումները:

Այսպես, որպես պետության ինքնիշխանության հիմնական բնութագրիչներ՝ պետական իշխանության գերակայությունն ու անկախությունը թերևս կասկածի տակ են առնվում ներպետական իրավական նորմերի նկատմամբ միջազգային իրավական նորմերի գերակայության պարագայում⁴⁶, որն, առաջին հայացքից, ենթադրում է ինքնիշխանության սահմանափակում: Սակայն, ինքնիշխանության որպես պետության հիմնական հատկանիշի հակադրումը պետական իշխանության գերակայությանն ու անկախությանն աննպատակահարմար է այն առումով, որ այդպիսի հակադրումը կբերի պետությունների միջև սահմանների տարալուծմանն ու վերացմանը, ինչն ևս անընդունելի է:

⁴⁵ Տե՛ս. **Бредхин А.Л.** Суверенитет как политико-правовой феномен, дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2011. էջ 54.

⁴⁶ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասը հռչակում է, որ՝ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերի և օրենքների նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրերի նորմերը:

Նույնիսկ, հին հունական փիլիսոփա Արիստոտելը դիտարկելով ինքնաբավարարումը որպես պետության հատկանիշ և հատկություն, այնուամենայնիվ, նա դա չհակադրեց պետության լիազորությունների իրականացման ինքնուրույնությանը՝ հաշվի առնելով, որ, ի տարբերություն մնացած սուբյեկտների, պետությունը չունի և չի կարող ունենալ իր նկատմամբ գերակայություն ենթադրող որևէ այլ իշխանություն⁴⁷:

Կարևորելով ինքնիշխանությունը որպես իրավական իրողություն, անհրաժեշտ է նշել, որ բոլոր այն դեպքերում, երբ պետության ինքնիշխանությունը կրում է ձևական բնույթ, ապա տվյալ պետության նկատմամբ՝ իրենց կամքը արտահայտող այլ պետությունների ազդեցության պարագայում, այդպիսի ինքնիշխանության իրականացումը կրում է երևակայական⁴⁸ կամ ժամանակավոր երևույթ⁴⁹:

Այդ իսկ պատճառով 1990 թվականին Հայաստանի Հանրապետության համար անկախության հռչակման իրավական ձևակերպման և հետագա տարիներին քաղաքական իրական իշխանության միջև առաջացած խզումները որպես ձևական ինքնիշխանության կամ ինքնիշխանության անիրականության հետևանք, կարող էր հաղթահարվել կամ հաղթահարվեցին միայն պետության՝ կորցրած ինքնիշխանության վերականգնմամբ ու դրա սահմանադրական ամրագրմամբ: Պատահական չէ, որ՝ ինչպես պատմաքաղաքական տարբեր ժամանակահատվածներում, այնպես էլ ժամանակակից սահմանադրական զարգացումների ընթացքում ՀՀ Սահմանադրության 1-ին անփոփոխելի հոդվածում ամրագրված Հայաստանի Հանրապետության որպես ինքնիշխան պետության սկզբունքի իրացումը ևս կոչված է եղել լուծելու պետության ինքնիշխանությունը երաշխավորելու խնդիրը:

⁴⁷ Տե՛ս. **Хаби́ров Р.Ф.** Соотношение государственного суверенитета и права // Право и государство: теория и практика. 2008. №6. էջ 29:

⁴⁸ Տե՛ս. **Фаткуллин Ф.Н., Фаткуллин Ф.Ф.** Проблемы теории государства и права: Казань: 2010. էջ 126.

⁴⁹ Տե՛ս. **Диденко Н.С.** Трансформация политико-правового содержания государственного суверенитета на рубеже XX-XXI вв.: Теоретико-правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2006. էջ 54.

Ինչ վերաբերում է ինքնիշխան իրավունքների անսպառռության սկզբունքի նշանակությանը, ապա դա չի ենթադրում որոշակի իրավունքների ցանկի կամ սահմանների սահմանում: Ավելին, սահմանադրական մակարդակում դա նաև նշանակում է, որ պետական իշխանությունը սահմանափակված չէ միայն սահմանադրությամբ կամ օրենսդրությամբ ամրագրված նորմերով, ինչը փաստում է հենց այդպիսի սահմանափակումների աննպատակահարմարության մասին:

Կարևորելով ինքնիշխանության անընդհատության հատկանիշը, դեռ ինքնիշխանության տեսության հիմնադիր Ժ.Բոդենը մատնանշել է անորոշ ու երկար ժամանակաշրջանում ինքնիշխան իշխանության գոյության ու անփոփոխելիության առկայության հանգամանքը, առանց որի՝ այն կենթադրի ժամանակավոր իշխանության գոյություն, որի պահպանումն անհնարին կլինի անգամ իրավաբանական բարձրագույն ուժով⁵⁰:

Ինքնիշխանության անընդհատությունը ժամանակակից իրավաբանական մարտահայտում է, որ այն կրողը իր համար չի սահմանում իշխանության իրականացման ժամանակային շրջանակներ, այլև այն մշտապես ու անընդհատ գործող իրավական երևույթ է: Որպես իրավաբանական ինքնիշխանության արտահայտում՝ սահմանադրական նորմերը արտացոլում են ինչպես պետության քաղաքական ու իրավական կառուցվածքը, այնպես էլ նրա գործունեության ուղղությունները:

Իրավաբանական գիտության մեջ ինքնիշխանության սկզբունքների հետ միասին կարելի է հանդիպել ինքնիշխանության հատկանիշների տարբեր դասակարգումների: Այսպես, Ժ. Բոդենը սահմանել է ինքնիշխանության հետևյալ բնութագրիչները. 1) որ այն միասնական է ու անբաժանելի, այսինքն, այն չի կարող բաժանվել թագավորի և ժողովրդի կամ տարբեր կազմակերպությունների միջև, և չի կարող հաջորդաբար իրականացվել վերջիններիս կողմից, 2) այն մշտական է և չի կարող փոխանցվել որևէ անձի ժամանակավոր կամ այլ պայմաններով, 3) այն անսահմանափակ է և գերակա օրենքի նկատմամբ, ինչը

⁵⁰ См'у. История политических и правовых учений / Под общ. ред. проф. В.С. Нерсисянца. М.: 2004. էջ 151-152:

ենթադրում է, որ որևէ օրենք չի կարող սահմանափակել այդ ինքնիշխանությունը, 4) այն ենթարկվում է միայն աստվածային ու բնական օրենքներին, սակայն՝ ոչ կրոնական դոգմաներին, 5) այն կարող է պատկանել մեկ անձի կամ բնակչության որևէ խմբի, կամ բոլոր գործունակ անձանց⁵¹:

Մասնագիտական գրականության մեջ առաջարկվում է նաև սահմանել ինքնիշխանության անկախության, անօտարելիության, ներպետական գերակայության⁵², ինչպես նաև միասնականության հատկանիշներ⁵³:

Կան նաև պետության ինքնիշխանության էությունը բնութագրող այլ խումբ հատկանիշների առաջադրում: Դրանք են պետական հարկադրանքի միջոցների կենտրոնացումը կամ մենաշնորհումը, պետական իշխանության անսահմանափակվածությունը և պետական իշխանության արտաքին անկախությունը⁵⁴:

Պրոֆեսոր Վ.Վ. Գորնյուկովը ինքնիշխանության էությունը բացահայտում է պետության հետևյալ հատկանիշների սահմանմամբ. 1) այդ պետության իշխանության գերակայությունը և բացառիկությունը իր ամբողջ տարածքում, 2) պետական ինքնիշխանության ածանցվածությունը ժողովրդի ինքնիշխանությունից, 3) պետության իշխանության անկախությունը այլ պետությունների իշխանություններից, 4) ինքնիշխանության անբաժանելիությունը, 5) ինքնիշխան իրավունքների անսպառելիությունը⁵⁵:

Կամ, ինքնիշխանության ժամանակակից տեսությունում առանձնացվում է այդ երևույթի էական հատկանիշները բնութագրող՝ այսպես կոչված «փոխներգործության սկզբունքների համակարգը», որն, ըստ հեղինակների, ներառում է՝ ա) ինքնիշխանության անբաժան լինելը, բ) իշխանության գերակայությունը, գ) ինքնիշխանության անբաժանությունը, դ) ոչ բացարձակ (անսահմանափակ) լինելը, ե) փաստացի ոչ հավասար սոցիալական

⁵¹ Տե՛ս. **Шавров А.В.** Государство и суверенитет. Теоретические проблемы определения понятия «суверенитет». URL: http://www.ni-journal.ru/archive/dc347408/n3_2002/2eclc013/7669bf44/

⁵² Տե՛ս. **Черняк Л.Ю.** Общетеоретические проблемы государственного суверенитета: дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, 2007. էջ 77-96.

⁵³ Տե՛ս. **Халатов А.Р.** Суверенитет как государственно-правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук. Сочи, 2006. էջ 39-42.

⁵⁴ Տե՛ս. **Левин И.Д.** Суверенитет / Предисловие д-ра юрид. наук, проф. С.А. Авакьян. - СПб.: 2003. էջ 71-72.

⁵⁵ Տե՛ս. **Горюнов В.В.** Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии: дис. ... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2007. էջ 14-36.

սուբյեկտների իրավական հավասարությունը, գ) ժողովրդի ինքնիշխանության նախապատվությունը⁵⁶:

Դիտարկելով պետության ինքնիշխանության հատկանիշների և դրանց վերաբերյալ բերված դասակարգումների նշանակությունն ու կարևորությունը՝ անհրաժեշտ է նշել, որ դրանց հեղինակները, մի դեպքում, տարակարծիք են, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ մատնանշում են ինքնիշխանությանը ոչ բնորոշ հատկանիշներ:

Այնուամենայնիվ, վեր դիտարկած հատկանիշներից անհրաժեշտ է կարևորել առավել էականները, որպեսիք են՝ իշխանության անկախությունը, պետական իշխանության միասնությունն ու գերակայությունը, ինքնիշխանության անսահմանափակությունը:

Ընդ որում, ինքնիշխանության անկախության հատկանիշը նշանակում է արտաքին միջամտությունից ազատ պետական իշխանության իրականացում վերջինիս կրողի կողմից: Այն ենթադրում է արտաքին անկախություն այլ պետության իշխանությունից, երբ այն կրողը հնարավորություն է ունենում ինքնուրույն սահմանել սեփական կամքն ու այն իրականացնելու սահմանները, սեփական իշխանության ձևավորման ու իրականացման մեջ սեփական տարածքի սահմաններում և միջազգային հարաբերություններում՝ համապատասխանեցնելով սեփական պահանջների և պատկերացումների հետ:

Տվյալ դեպքում, և՛ քաղաքական, և՛ իրավաբանական իմաստով, անկախությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետության ինքնիշխանության տարր, քանի որ այն բնութագրում է ոչ միայն պետության վիճակ, այլև՝ պետական իշխանության վիճակի հետևանք:

Միաժամանակ, եթե դիտարկվի պետական իշխանության բացառապես իրավաբանական կողմը, ապա հնարավոր է ենթադրել, որ պետությունները անկախ չեն, քանի որ յուրաքանչյուր պետության ազգային օրենսդրություն ընդհանուր աղերսներ ունի միջազգային իրավական համակարգի հետ և ինքնուրույն է այն աստիճանով, որը թույլատրելի է միջազգային իրավունքի նորմերով:

⁵⁶ Տե՛ս. **Джунусов М., Мансуров Т.** Лики суверенитета. Суверенитет в призме социальной истории, М.: 1994, էջ 64-70:

Տվյալ հանգամանքի հավաստումն է այն փաստարկը, որ մեծամասնություն կազմող պետությունների սահմանադրություններում, այդ թվում ՀՀ Սահմանադրությունը, վավերացված միջազգային պայմանագրերին, միջազգային իրավունքի նորմերին ու սկզբունքներին տրվում է գերակայություն ներպետական իրավական նորմերի նկատմամբ (ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվ., մաս 3): Ընդ որում, միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների ու նորմերի մասով թերևս պայմանականորեն կարելի է խոսել ինքնիշխանության առանձին տարրերի սահմանափակման մասին: Սակայն, դրանց պարտադիրություն հաղորդելու համար անհրաժեշտ պայման է ՄԱԿ-ին անդամակցելը, ինչը ևս հանդիսանում է կամավոր ակտ:

ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 6-րդ կետը սահմանում է, որ Կազմակերպությունն ապահովում է, որպեսզի այն պետությունները, որոնք նրա անդամ չեն, գործեն համաձայն վերոհիշյալ սկզբունքների այնքանով, որքանով դա կարող է անհրաժեշտ լինել միջազգային խաղաղության ու անվտանգության պահպանման համար:

Այս նորմի բովանդակությունը որևէ կերպ չի նշանակում, որ ՄԱԿ-ը և նրա անդամ - պետություններն իրավասու են միջամտել այլ պետությունների ներքին գործերին և սահմանափակել նրանց անկախությունը: Այս առումով, հարկ է նկատել, որ ապահովման նման միջոցների կիրառության հնարավորությունը ևս ունի ներգործության իրավական իր սահմանները:

Ինքնիշխանության հաջորդ կարևոր հատկանիշը դա պետական իշխանության միասնությունն ու գերակայությունն է: Ընդ որում, եթե միասնականությունն արտահայտում է, որ պետական իշխանության մարմինների իրավասությունների ամբողջականությունը ներառում է բոլոր այն լիազորությունները, որոնք անհրաժեշտ են պետության գործառույթների իրականացման համար, ինչպես նաև այդ մարմիններին չեն կարող վերապահվել միաժամանակ այնպիսի վարքագծի կանոններ, որոնք միևնույն հանգամանքներում միմյանց կբացառեն, ապա գերակայությունն ուղղված է պետության միակ քաղաքական ու տարածքային իշխանության ձևավորմանը, երբ

նրանց որոշումները կրում են որոշակի ու համապարտադիր բնույթ երկրի ողջ տարածքային սահմաններում և բոլոր անձանց շրջանակում:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ պետական իշխանության միասնականությունը իրավաբանական իմաստով արտահայտում է պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինների աստիճանակարգված ենթակայության բացառման պայմանի առկայություն՝ նրանց իրավական ակտերի գործողության շրջանակների ու իրավաբանական ուժի ազդեցության բաշխվածության հաշվառմամբ:

Ինչ վերաբերում է քաղաքական ինքնիշխանության միասնականությանը, ապա դա նշանակում է, որ պետության մեջ միաժամանակ չեն կարող գոյություն ունենալ մի քանի ինքնիշխան իշխանություններ:

Չնայած այն հանգամանքին, որ դաշնային պետություններում ինքնիշխանության վերաբերյալ տարբեր ընկալումների ու կասկածների տեղիք կարող են տրվել, այնուամենայնիվ, հաշվի առնելով այն, որ դաշնությունը՝ որպես ընդհանուր ու միասնական խնդիրներով ու պատմամշակութային նախադրյալներով միավորված և տարբեր ազգությունների համատեղ գոյությամբ պայմանավորված միավորում է, ապա դա ևս ենթադրում է արդեն դաշնային պետությունների միավորմամբ միասնական մեկ պետականության առկայություն:

Ինքնիշխանության գերակայությունը արտահայտվում է դրա կրողի իշխանության կամքի իրացման միջոցով, որտեղ միայն բարձրագույն իշխանությունը կարող է հաստատել պետության սահմաններում գտնվող բոլոր անձանց համար համընդհանուր պարտադիր կանոններ:

Թերևս, անհրաժեշտ է նկատել, որ տվյալ պարագայում շեշտադրումը կատարվում է բարձրագույն իշխանության մարմնի որոշումների կատարման համապարտադիրության վրա, սակայն դա ենթադրում է, որ իշխանական այդ հարաբերությունների հիմքում պետք է ընկած լինեն ենթակայության և գերակայման տարրեր, որոնք ձևավորվում են իշխանական կամքի սուբյեկտների (նրանց, ովքեր տիրապետում են մյուսի վրա ներազդելու և առաջադրված նպատակների ձեռք բերման ունակությամբ) և իշխանական ներգործության

օբյեկտների (նրանց, ովքեր կառուցում են իրենց վարքագիծը իշխանական ազդեցությանը համապատասխան) միջև⁵⁷:

Պրոֆեսոր Վ.Մ. Կորելսկիի կարծիքով՝ պետական իշխանությունը պետության հզորության, կամքի և ուժի կենտրոնացված արտահայտումն է, որը մարմնավորված է պետական մարմիններում⁵⁸: Այս սահմանումից կարելի է առանձնացնել պետական իշխանության երկու կողմեր՝ քաղաքական և իրավական, հետևաբար, այդ իշխանության գերակայության արտահայտումն ևս կարելի է դիտարկել երկու նկատառումներով.

Առաջին, պետության իշխանության գերակայության քաղաքական քաղադրիչը ենթադրում է ինքնիշխանություն կրող ժողովրդի ներքին կյանքի կանոնակարգվածություն և կազմակերպվածություն: Դա նշանակում է, որ ինքնիշխանություն կրող ժողովրդի կողմից սահմանված հասարակական և պետական կարգի պահպանումը բոլոր անձանց ու կազմակերպությունների պարտականությունն է տվյալ պետության տարածքի սահմաններում: Բացի դրանից, նման գերակայությունն ենթադրում է նաև ինքնիշխան իշխանության անվիճելի առաջնություն այլ հասարակական-քաղաքական նորմերի և սովորույթների նկատմամբ:

Երկրորդ, պետական իշխանության գերակայության իրավաբանական արտահայտումը սերտորեն կապված է քաղաքական բաղադրիչի հետ: Ի վերջո, եթե իրավունքը գոյություն չունի ինքն իրեն համար, այլ հենվում է քաղաքական իշխանության վրա և բխում վերջինիս տրամաբանությունից, ապա նույն իրավունքը լիարժեքորեն չի կարող սահմանափակել քաղաքական իշխանության գործողությունները, քանի որ դա անհնարին կդարձնի, օրինակ, օրենսդրական գործընթացը: Եվ քանի որ իրավական նորմերի փոփոխությունը՝ դա քաղաքական իշխանության կամքի արտահայտումն է, ապա որպես այդ կամքի իրավունքի սահմանափակումը դառնում է անհեթեթություն:

Ինքնիշխանության հաջորդ կարևոր հատկանիշը անսահմանափակությունն է, որը նշանակում է, որ այն սահմանափակված լինել չի կարող: Իհարկե, տվյալ

⁵⁷ Տե՛ս. **Мухаев Р.Т.** Политология. М.: 2003. էջ 73.

⁵⁸ Տե՛ս. Теория государства и права / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Первалова. М., 2002. էջ 134.

դեպքում պետության ինքնիշխանությունը չի ենթադրում բացարձակ անսահմանափակություն:

Սակայն, ինքնիշխանությունը դա կառուցվածքային ձևավորում չէ, դա պետության վերացական ու ամբողջական այն հատկանիշն է, որը մասնատման չի ենթարկվում: Բնականաբար, խնդրահարույց է մնում ինքնիշխանության սահմանափակվածության սահմանների սահմանման հարցը: Այդ իմաստով, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ յուրաքանչյուր ժողովրդավարական ու իրավական պետությունում այն առաջին հերթին սահմանափակված է մարդու հիմնարար իրավունքներով ու ազատություններով, որոնք գործում են անմիջականորեն, ունեն ինչպես ներպետական, այնպես էլ վերպետական (միջազգային) իրավական պաշտպանվածություն⁵⁹:

Քանի որ պետության ինքնիշխանությունն ունի իրավական և քաղաքական կողմեր, ապա դրա չսահմանափակվածությունը ևս անհրաժեշտ է դիտարկել որպես իրավական և քաղաքական հատկանիշ: Այսպես, եթե ինքնիշխանության չսահմանափակվածության քաղաքական բնութագիրը նշանակում է, որ ինքնիշխանության կրողը իր գործողություններում կապված չէ արտաքին սահմանափակվածություններով, ապա ինքնիշխանության իրավաբանական չսահմանափակվածությունն ուղղված է պետության տարածքում իշխանության մարմինների կողմից իրավաբանական նշանակության ակտերի ընդունման հնարավորության ընձեռնմանը, սակայն, միևնույն ժամանակ, տվյալ մարմինն օրենքով վերապահված լիազորությունների շրջանակում:

Այսպես, ակնհայտ է, որ ինքնիշխանության անսահմանափակության վրա ուղղակի ներգործություն կարող է ունենալ միջազգային իրավունքը: Այն, որ վերպետական միջազգային կազմակերպություններին պետության միանալն ինքնին ուղղորդում է ինքնիշխանության սահմանափակ բնույթի կամ դրա իմաստի փոփոխության վերաբերյալ պատկերացումների ձևավորմանը, դա փաստ է:

⁵⁹ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական գործող կարգավորումների համատեքստում՝ հանրային իշխանությունը սահմանափակված է սահմանադրորեն ամրագրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք (հոդվ. 3, մաս 3):

Սակայն, հիշյալ տրամաբանությամբ պայմանավորված և ընդունելով ինքնիշխանության հարաբերական սահմանափակության կանխավարկածը, անհրաժեշտ է նկատել, որ այդպիսի սահմանափակությունն անմիջապես բախման մեջ է մտնում նույն ինքնիշխանության բովանդակության սահմանման հետ: Եվ այս հիմնավորմամբ պայմանավորված՝ եթե ինքնիշխանությունը սահմանափակվում է ինքնիշխանության ցանկացած օբյեկտի նկատմամբ, երբ այդպիսի սահմանափակումը կրում է բացարձակ բնույթ, ապա դա հնարավորություն է տալիս ներկայացնելու այդ կատեգորիայի կամ երևույթի բովանդակությունը և վերջինիս տարանջատումը պետաիրավական այլ երևույթներից: Սակայն, նման պարագայում արդեն խոսք չի կարող գնալ ինքնիշխանության մասին:

Այս հիմնավորումների համատեքստում անհրաժեշտ է նշել, որ **միջազգային իրավունքը ոչ թե սահմանափակում է ինքնիշխանությունը, այլ միայն դրա իրականացումը, ինչը նշանակում է, որ միջազգային իրավական նորմերով ինքնիշխանության սահմանափակության տարրերի ամրագրմամբ պետությունը իրականացնում է իր անսահմանափակ ինքնիշխանությունը և իշխանություն կրողի կամքը:**

Այսպիսով, ինքնիշխանության սկզբունքների և հատկանիշների նշանակությունը շատ կարևոր է տվյալ կատեգորիայի իրավաընկալման ու բովանդակության սահմանման համար: Եթե ինքնիշխանության սկզբունքները դրանք այն հիմնարար ու ելակետային գաղափարներն են, որոնց հենքի վրա բացահայտվում են ինքնիշխանության որպես քաղաքական ու իրավական երևույթի էությունն ու բովանդակությունը, ապա ինքնիշխանության հատկանիշները իմաստային առումով դիտարկվում են որպես որակական ու առանձնահատուկ դրսևորման բնութագրիչներ: Այսինքն, ինքնիշխանության սկզբունքի իրացումն ենթադրում է նրա հատկանիշի դրսևորման առանձնահատկության սահմանում և վերջինիս հետ նրա անմիջական փոխկապակցում:

Այսպիսով, ինքնիշխանության սկզբունքների ու հատկանիշների փոխգործակցության առնչությամբ անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

ա) պետության ինքնիշխանության հիմքում ընկած հիմնարար **սկզբունքներն են**. անօտարելիությունը, անսահմանափակությունը, իշխանության գերակայությունը, իշխանության անբաժանելիությունը, պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնությունը: Ընդ որում, եթե ինքնիշխանության անօտարելիությունն ինքնին այդպիսին է և անփոփոխելի, կամ ինքնիշխանության անսահմանափակությունը ժողովրդավարության արժևորման տարր է, որի տարաբնույթ ընկալման դեպքում կարող է տեղիք տրվել կամայական դրսևորումների և ինքնիշխանության սահմանափակումների (նույնը վերաբերում է իշխանության գերակայությանն ու անբաժանելիությանը), ապա պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնության սկզբունքի իրացման պարագայում չի կարող ժողովրդի իշխանությունը հակադրել պետությանը, որը տեսականորեն նույնպես անհնարին է,

բ) պետության ինքնիշխանությունն օժտված է հետևյալ կարևոր **հատկանիշներով**, դրանք են. իշխանության անկախությունը, պետական իշխանության միասնությունն ու գերակայությունը, ինքնիշխանության անսահմանափակությունը: Ընդ որում՝ եթե ինքնիշխանության անկախությունը նշանակում է արտաքին միջամտությունից ազատ պետական իշխանության իրականացում այդ իշխանության կրողի կողմից, որը միաժամանակ, ենթադրում է արտաքին անկախություն այլ պետության իշխանությունից, իսկ պետական իշխանության միասնությունն ու գերակայությունը մատնանշում են, մի կողմից, պետական իշխանության մարմինների իրավասության ու լիազորությունների ամբողջականությունը և այդ մարմինների միասնականությունը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ իշխանության կրողի կամքի իրացման միջոցով արտահայտում ինքնիշխանության գերակայությունը, ապա ինքնիշխանության անսահմանափակությունը, բնավ չի ենթադրում բացարձակ անսահմանափակ լինելը, իսկ, եթե

ինքնիշխանությունը սահմանափակված է, ապա դա արդեն ինքնիշխանություն չի հանդիսանում:

Այս եզրահանգումների համատեքստում կարևորվում է այն գաղափարի նշանակությունը, որ միջազգային իրավունքը ոչ թե սահմանափակում է պետության ինքնիշխանությունը, այլ միայն դրա իրականացումը, ինչը նշանակում է, որ միջազգային իրավական նորմերով ինքնիշխանության սահմանափակության տարրերի ամրագրմամբ պետությունը իրականացնում է իր անսահմանափակ ինքնիշխանությունը և իշխանություն կրողի կամքը:

1.3. Ինքնիշխանությունը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունքի գիտության համակարգում. Ժողովրդական, ազգային ու պետական ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիրները

Սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ և սահմանադրաիրավական կարգավորումների համակարգում «ինքնիշխանություն» եզրույթի էական նշանակության ու դերի մասին հարցերի հետազոտությունը չի կարող իրական արդյունավետություն ապահովել՝ առանց հաշվի առնելու այն հանգամանքները, որոնք կյանքի են կոչել տվյալ կատեգորիան ու ծառայել պետության ինքնիշխանության տեսության առաջացմանը:

Բազմաթիվ սահմանադրականագետների կարծիքով՝ ինքնիշխանությունը դիտարկվում է սահմանադրական իրավունքի կառուցվածքի բաղկացուցիչ մաս, ինչը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ այդ ինստիտուտն իր ամրագրումն է ստանում հենց սահմանադրական իրավունքի նորմերով⁶⁰:

Սակայն շարադրված տեսակետի հետ դժվար է համաձայնվել, քանի որ պետության ինքնիշխանությունը արտահայտվում է գլխավորապես պետության իշխանության անկախության ու գերակայության ապահովմամբ: Պետական իշխանության նշված հատկանիշները մարմնավորում են պետության ինքնիշխան

⁶⁰ Ст'ю История политических и правовых учений. Под общ. ред. В.С. Нерсисяна. М: 2007. էջ 180, Кистяковский Ф. Лекция по общему государственному праву. М., 1912 // Теория государства и права: Хрестоматия: В 2 т. Т. 1. Государство / Автор-составитель М.Н.Марченко. М.: 2004, էջ 344: Еллинек Г. Общее учение о государстве / СПб.; 2004. էջ 426. Гродовский А.Д. Сочинения. СПб.: 2001. էջ 385, Алексеев Н.Н. Идея государства. СПб: 2007, էջ 247 և ուրիշներ.

իրավունքների մեջ, մինչդեռ, վերջիններս ամրագրվում են ոչ թե սահմանադրական իրավունքի ինչ-որ առանձին ինստիտուտի, այլ սահմանադրաիրավական նորմերի գործնականում ողջ ամբողջությամբ:

Այսինքն, պետության ինքնիշխանությունը դրսևորվում է բազմապիսի հարաբերություններում, որոնց շրջանակներում իրականացվում է պետության գործունեությունը: Սակայն, հարկավոր է հաշվի առնել, որ սահմանադրաիրավական կարգավորման առարկայի մեջ են մտնում պետական իշխանության իրականացման ոչ միայն ձևերը, այլև անհատների, հասարակական կազմակերպությունների, սոցիալական այլ միավորումների քաղաքացիական վարքագծի ոչ պետական ձևերը: Ընդ որում՝ վերջինս ներառում է, օրինակ, այնպիսի ինստիտուտներ, ինչպիսիք են՝ քաղաքացիությունը, հասարակական միավորումների իրավունքը, տեղեկատվական իրավունքը և այլն:

Այդ կապակցությամբ հարց է ծագում, թե արդյո՞ք պետության ինքնիշխանությունն ամրագրող նորմերը ներառվում են միայն սահմանադրական իրավունքի ինստիտուտների կազմի մեջ, թե լուծվում են սահմանադրական իրավունքի ողջ համակարգում: Այդ առումով տեղին է նշել, որ տարբեր սահմանադրաիրավական ինստիտուտներով են դրանք ամրագրվում, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխիքները:

Այլ կերպ ասած, պետության ինքնիշխանությունը կարելի է բնութագրել իբրև սահմանադրական կարգի սկզբունք, որը թեև ձևականորեն ամրագրված է միայն ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածում, սակայն գործնականում այն իրականացվում է սահմանադրական իրավունքի բազմաթիվ ինստիտուտների նորմերով:

Այդ առումով համակարծիք ենք այն պնդման հետ, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխանությունը հանդիսանում է այն սկզբունքը, որը կանխորոշում է սահմանադրաիրավական ողջ համակարգն ու դրա պետական կարգավորման սկզբունքների բովանդակությունը⁶¹:

⁶¹ Ст'я Дамдинов Б.Д. Государственный суверенитет в системе принципов федеративного устройства России: некоторые проблемы теории и практики // Сибирский юридический вестник. 2003. №4. էջ 19: Ճիշտ է, ներկայացվում է, որ բերված համատեքստում պետական կարգավորման հասկացությունը հարկավոր է հասկանալ բավականաչափ ընդգրկուն կերպով:

Բացի դրանից, պետության ինքնիշխանության դրսևորումներից մեկն է հանդիսանում ժողովրդի կողմից հավանությանն արժանացած կամ ընդունված սահմանադրության առկայությունը, այսինքն՝ Հիմնական օրենքի առկայությունը, որը սահմանված է սահմանադիրի կողմից, այլ ոչ թե պարտադրված որևէ այլ պետությունների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Եվ տվյալ դեպքում սահմանադրաիրավական այն նորմերը, որոնք սահմանում են սահմանադրության մշակման, ընդունման ու փոփոխման կարգը, վերաբերում են սահմանադրական իրավունքի ինքնուրույն ինստիտուտին⁶²:

Ժամանակակից իրավագիտության առանցքային հաջորդ հիմնահարցերից է ժողովրդական ինքնիշխանության, ազգային ինքնիշխանության ու պետական ինքնիշխանության հարաբերակցության մասին հարցը: Հենց ինքնիշխանության բովանդակության մեջ հիմնական համակարգային բաղադրիչի դերին են հավակնում՝ պետական ինքնիշխանությունն ու ժողովրդի ինքնիշխանությունը, քանի որ ժողովրդին է վերապահված երկրի քաղաքական համակարգը, տնտեսական ու սոցիալական կարգերի հիմնական սկզբունքները սահմանելու գլխավոր ու անօտարելի իրավունքը:

Ժողովրդավարական պետության պարագայում պետական իշխանությունն ու ժողովրդի իշխանությունը կազմում են իշխանության նույն համակարգը: Սակայն, անհրաժեշտ է նկատել, որ ժողովրդական ու պետական ինքնիշխանությունը կարող են համընկնել, որը բնորոշ է ժողովրդավարական պետություններին, և չհամընկնել քաղաքական այլ ռեժիմների ժամանակ: Այդ իմաստով պետական իշխանությունը հանդիսանում է ժողովրդի իշխանության դրսևորման գլխավոր ձևը:

Բացի այդ, պետական իշխանության ինքնիշխան բնույթի վերաբերյալ անհրաժեշտ է նկատել դրա ածանցյալ բնույթը ժողովրդի ինքնիշխանությունից⁶³: Պետական իշխանության ածանցյալ բնույթի մասին դրույթն իր սահմանադրական

⁶² См. у **Баглай М.В.** Конституционное право Российской Федерации. М.: Норма, 2006. էջ 32:

⁶³ Մասնավորապես, պառլամենտական իշխանության որպես ժողովրդի ինքնիշխանությունից ածանցվող երևույթի վերաբերյալ իր հետազոտությունն է կատարել նաև պրոֆեսոր Ա.Հարությունյանը: Մանրամասն տե՛ս **Арутюнян А.Ш.** Конституционализм: проблемы постсоветской реальности. – М.: Норма, 2013, էջ 132:

ամրագրումն է ստացել ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածով, համաձայն որի. «Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով»:

Սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու պետության կամքը, ապա տեղական ինքնակառավարման մեջ իրականացվում է միայն համայնքի բնակչության կամքը: Ուստի չի կարելի խոսել, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով ժողովուրդը մասնակցում է իր իշխանության իրականացմանը⁶⁴:

Ժողովրդի ինքնիշխանությունը իրենից ներկայացնում է ժողովրդի կողմից պետական ողջ իշխանության իրավաբանորեն ու փաստացի տնօրինում, քանի որ ժողովուրդն է հանդես գալիս իբրև այդ իշխանության միակ աղբյուրն ու կրողը: Այս հիմնավորմամբ կարելի է պնդել, որ ժողովրդի ինքնիշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետական իշխանության ինքնիշխանության հիմք: Եթե ժողովուրդը կորցնում է ինքնիշխանությունը, ապա պետական իշխանությունն ինքնաբերաբար կորցնում է իր ինքնիշխան բնույթը:

Պետական ինքնիշխանությունը սահմանափակված է ժողովրդի ինքնիշխանությամբ, որին պատկանում է երկրի տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական համակարգերը սահմանելու բարձրագույն իրավասությունը: Միաժամանակ, պետական ինքնիշխանությունը՝ դա ժողովրդի կամքից բխող բարձրագույն իշխանությունն է, որն իր արտացոլումն է գտնում պետության կողմից ազգային ու միջազգային իրավունքի շրջանակներում սեփական գործառույթների իրականացման գործում:

⁶⁴ Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում վերանայվել է տեղական ինքնակառավարման հասկացության բովանդակությունը, ընդգծվել այն գաղափարը, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները լուծում են ոչ թե պարզապես «համայնքային նշանակության», այլ՝ «համայնքային նշանակության հանրային հարցեր»՝ դրանով իսկ ընդգծելով այդ մարմինների սահմանադրական կարգավիճակի հանրային արժեքը (ՀՀ Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 179-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Այդ համադրումից հետևում է, որ պետական իշխանությունը, իր հերթին, խստորեն կախվածության մեջ է գտնվում իր աղբյուրից ու կրողից: Որքան բարձր է պետական իշխանության կախվածության աստիճանն իր կրողից, այնքան ավելի մեծ է իր ինքնիշխանության աստիճանը:

«Պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» ու «ազգային ինքնիշխանություն» հասկացությունների բովանդակության բացահայտման ու իրենց գործնական նշանակության մեջ առաջին տեղում գտնվում է ժողովրդական ինքնիշխանությունը, որն արտացոլում է ժողովրդի բարձրագույն, անօտարելի իրավունքը որոշելու սեփական ճակատագիրը, լինել պետության ու հասարակության մեջ իշխանության միակ, ոչ մեկից ու ոչնչից չկախված կրողն ու արտահայտողը:

Ժողովրդական ինքնիշխանությունից ածանցվում է պետական ինքնիշխանությունը: Դրանք սերտորեն փոխկապակցված են և անբաժանելի կերպով համագոյակցում են պետական ու հասարակական կյանքում: Այդ հարաբերակցությունն ենթադրում է պետության կարողություն սեփական ներքին ու արտաքին քաղաքականությունն ինքնուրույն որոշելու՝ մարդու ու քաղաքացու իրավունքների պահպանման, ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ու միջազգային իրավունքի նորմերի պահպանման պայմաններում⁶⁵:

Առավել խնդրահարույց է ազգային ինքնիշխանության էության բացահայտման հիմնախնդիրը: Վերջինս ավանդաբար ընկալվում է իբրև ինքնիշխան ազգի բարձրագույն անօտարելի իրավունք՝ սեփական ճակատագիրը սահմանելու, ազգային-պետական կարգավորման այս կամ այն ձևը ընտրելու, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-մշակութային, ազգային և այլ բնույթի հարցերը լուծելու իրավունք՝ հաշվի առնելով օբյեկտիվ պատմական պայմանները:

Ազգային ինքնիշխանությունը ժողովրդական ինքնիշխանության հետ նույնականացումը բնորոշ է ձևավորված քաղաքացիական հասարակություն ունեցող զարգացած երկրներում: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել

⁶⁵ См. у **Золотарева М.В.** Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. N3, 2009. էջ 141-142:

ազգային ինքնիշխանության իբրև էթնիկ ընդհանրության ինքնապաշտպանության իրավունք, որը նաև կարող է ընկալվել որպես ազգի ինքնորոշման իրավունք⁶⁶:

Ազգային ինքնիշխանության այդպիսի մեկնաբանությունից հետևում է, որ ազգը չի կարող իրականացնել սեփական լիարժեք ու քաղաքական ազատությունը՝ առանց որոշակի պետական կազմակերպության ու դրա իշխանական կառույցների: Ընդ որում, սակայն, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ոչ բոլոր էթնիկական միասնություններն ի վիճակի են ինքնուրույն ձևակերպել իրենց պետականությունն ու ձեռք բերել համապատասխան ինքնիշխանություն⁶⁷:

Այսպիսով, «պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» և «ազգային ինքնիշխանություն» հասկացությունները համարժեք չեն, այլ սերտորեն փոխկապակցված են ու գործում են միասնական համակարգում: Ինքնիշխանության բոլոր այդ տարատեսակներն ունեն ընդհանուր քաղադրատարրեր՝ գերակայություն, անկախություն, անօտարելիություն և միասնություն⁶⁸: Իսկ ինքնիշխանության միասնականությունը նշանակում է, որ դրա սուբյեկտը, կրողը հանդիսանում են ժողովուրդը, ազգը, պետությունը:

Միաժամանակ, պետական ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական իրավունքի գիտության առանցքային ինստիտուտ և գաղափար, ունի գենետիկական կապ սահմանադրական իրավունքի ողջ համակարգի հետ, միաժամանակ հանդիսանալով պետական կարգավորման կարևորագույն հարց:

⁶⁶ Տե՛ս **Карпетян Л.М.** Федеративное устройство Российского государства. М., 2001. էջ 228:

⁶⁷ Հարկ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն՝ իր 2014 թվականի նոյեմբերի 14-ի ՍԴԴ-1175 որոշմամբ ևս անդրադարձ է կատարել այդ եզրույթների բովանդակության և նշանակության բացահայտմանը: Այսպես, ըստ Սահմանադրական դատարանի որոշման տրամաբանության՝ 1) պետական ինքնիշխանությունն ենթադրում է, որ. ա) պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում, բ) միայն ինքնիշխան պետությունն ունի միջազգային իրավասուբյեկտի կարգավիճակ, գ) երկրի ներսում ինքնիշխան պետությունն ինքն է սահմանում և պահպանում իր երկրի իրավակարգը՝ անհրաժեշտության դեպքում գործադրելով պետական հարկադրանքի միջոցներ, դ) պետական ինքնիշխանությունը տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա, բացառում է երկիշխանությունը, միակ լեզվաբան իշխանությունն է իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական գործառնությունները, 2) ժողովրդական ինքնիշխանության էությունն է ճանաչել ժողովրդի՝ իշխանության միակ կրող ու աղբյուր լինելը, 3) ազգային ինքնիշխանություն նշանակում է ազգի իրավունքն՝ ինքնուրույն և ազատորեն որոշել իր մշակութային, սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կեցությունը: Մանրամասն տե՛ս սույն աշխատանքի 3.1 ենթագլուխը:

⁶⁸ Տե՛ս **Карпетян Л.М.** Նույն աշխ., էջ 229:

Այն ունի ածանցյալ բնույթ, սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու պետության կամքը, ապա ժողովրդի ինքնիշխանությունը իրենից ներկայացնում է ժողովրդի կողմից պետական ողջ իշխանության իրավաբանորեն ու փաստացի տնօրինում, քանի որ հենց ժողովուրդն է հանդես գալիս իբրև այդ իշխանության միակ աղբյուրն ու կրողը:

Այս հիմնավորումներով պայմանավորված անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումը, որ՝ ա) ժողովրդի ինքնիշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետական իշխանության ինքնիշխանության հիմք, իսկ, եթե ժողովուրդը կորցնում է ինքնիշխանությունը, ապա պետական իշխանությունն ինքնաբերաբար կորցնում է իր ինքնիշխան բնույթը, բ) քաղաքացիական հասարակություն ունեցող ժողովրդավարական պետություններում ազգային ինքնիշխանությունը նույնականացվում է ժողովրդական ինքնիշխանության հետ, սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ազգային ինքնիշխանության իբրև էթնիկ ընդհանրության ինքնապաշտպանության իրավունք, ընկալվում է նաև որպես ազգի ինքնորոշման իրավունք, ինչը նշանակում է, որ ազգը չի կարող իրականացնել սեփական լիարժեք ու քաղաքական ազատություն՝ առանց որոշակի պետական կազմակերպության ու դրա իշխանական կառույցների:

ԳԼՈՒԽ II

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐՆ ՈՒ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

2.1. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության բնութագրիչները և դրանց գործառության նշանակությունը ներկայիս սահմանադրական կարգավորումների համատեքստում

Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության բնութագրիչների բովանդակության ուսումնասիրությունը և հասարակական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց ի հայտ եկած բովանդակային փոփոխությունների ու գործառության նշանակության բացահայտումը սահմանադրաիրավական ժամանակակից կարգավորումների առանցքային հիմնահարցերից են հանդիսանում:

ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածով հռչակված հայեցակարգը, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան պետություն է, որի հետագա զարգացման առավել էական միտումները բացահայտելու առումով կարևոր գործառության նշանակություն ունի հատկապես ներկայիս սահմանադրական գործընթացների ու բարեփոխումների համար:

Իհարկե, ինքնիշխանությունը՝ որպես իրավական կատեգորիա, յուրօրինակ խորհրդանիշ է դիտարկվում ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետությունում: Սակայն, եթե ինքնիշխանության համար պայքարը համընկնում է յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարական գործընթացների իրականացման հետ, ապա նույն ինքնիշխանության բացարձականացումը կամ համընդհանուր ինքնիշխանականացումը կարող են լուրջ վտանգներ առաջացնել հենց ժողովուրդների ու ազգությունների համար:

Տվյալ դեպքում խնդրի համակարգային լուծումն առնչվում է ինքնիշխանության պատկանելիության հարցի հետ: Այսպես, խոսելով պետական իշխանության ինքնիշխան բնույթի մասին, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ դրա ածանցյալ բնույթը:

Պետական իշխանության ածանցյալ բնույթի մասին դրույթն իր սահմանադրական ամրագրումն է ստացել ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ազատ ընտրությունների, հանրաքվեների, ինչպես նաև Սահմանադրությամբ նախատեսված պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով:

Սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու ամբողջ պետության կամքը, ապա տեղական ինքնակառավարման մեջ իրականացվում է միայն համայնքի բնակչության կամքը: Ուստի չի կարելի խոսել, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով ժողովուրդը մասնակցում է իր իշխանության իրականացմանը:

Պետությունը ժողովրդի կազմակերպման միայն մեկ ձևն է, որի գործառությանին նշանակությունն ուղղված է պետական իշխանության իրականացմանը: Ուստի, որպես որոշակի միասնական ընդհանրություն, ժողովուրդը կազմակերպված է միայն պետության մեջ: Սակայն, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի, 45-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 46-րդ հոդվածի 1-ին մասի դրույթների ներհամակարգային տրամաբանությունից բխում է, որ ժողովուրդը որոշակի խմբերի՝ քաղաքական կուսակցություններին, արհեստակցական միություններին կամ այլ միավորումներին անդամագրվելու միջոցով կոչված է արտահայտել իր շահերն իշխանության իրականացման ժամանակ և նպաստել ժողովրդական միասնական կամքի ձևավորմանը:

Պետության ինքնիշխանության իրականացման կառուցակարգերը դրսևորվում են հենց իր հիմնական բնութագրիչների՝ պետական ինքնիշխանության, ժողովրդական ինքնիշխանության ու ազգային ինքնիշխանության միջոցով⁶⁹:

⁶⁹ Նման տեսակետ են արտահայտել պրոֆեսորներ Ի.Բարցիսը, Ի.Լևինը, Գ.Տունկինը և ուրիշներ, ինչպես նաև ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՍԴՈ-1175 որոշման իրավական դիրքորոշումների շրջանակում: Տե՛ս **Барцис И.Н.** Правовое пространство России конституционной теории и практики. М., 2006, էջ 117, Левин И.Д. Суверенитет. М., 1948, էջ 15] և այլն: Չնայած ինքնիշխանության էության տարաբնույթ ընկալումների, հիշատակված հետազոտողների մեծամասնության պնդումները գործնականում համընկնում են ՀՀ սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումների հետ:

Հարկ է նկատել, որ այդ հասկացությունների բովանդակության բացահայտման ու իրենց գործնական նշանակության մեջ առաջին տեղում գտնվում է ժողովրդական ինքնիշխանությունը, որն արտացոլում է ժողովրդի բարձրագույն, անօտարելի իրավունքը որոշելու սեփական ճակատագիրը, լինել պետության ու հասարակության մեջ իշխանության միակ, ոչ մեկից ու ոչնչից չկախված կրողն ու արտահայտողը:

Ժողովրդական ինքնիշխանությունից ածանցվում է պետական ինքնիշխանությունը: Դրանք սերտորեն փոխկապակցված են և անբաժանելի կերպով համագոյակցում են պետական ու հասարակական կյանքում: Այդ հարաբերակցությունն ենթադրում է պետության կարողություն սեփական ներքին ու արտաքին քաղաքականությունն ինքնուրույն որոշելու՝ մարդու ու քաղաքացու իրավունքների պահպանման, ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության ու միջազգային իրավունքի նորմերի պահպանման պայմաններում⁷⁰:

ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված իրավակարգավորման տրամաբանությունից բխում է, որ պետական ինքնիշխանությունն ունի ածանցյալ բնույթ, քանի որ ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Սակայն հիշյալ իրավակարգավորումը հանրային իշխանության մեջ միասնականացնում է և՛ պետական իշխանությունը, և՛ տեղական ինքնակառավարումը, այն դեպքում, երբ վերջինս ընկալվում է որպես պետական իշխանության իրականացման ձև⁷¹:

Սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու ամբողջ պետության կամքը, ապա տեղական ինքնակառավարման միջոցով իշխանությունն իրականացվում է միայն համայնքի բնակիչների շահերից ելնելով համայնքային նշանակության հանրային հարցերը լուծելու միջոցով (Սահմանադրության 179 հոդվ., մաս 1): Ուստի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով ժողովրդի կողմից իշխանության իրականացումը խնդրահարույց է նաև Սահմանադրության նախաբանով հռչակված «հայ ժողովուրդ»

⁷⁰ Տե՛ս **Золотарева М.В.** Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. N3, 2009. էջ 141-142:

⁷¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ // խմբ. Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի, Եր., 2010, էջ 57:

հավաքական եզրույթի բովանդակության սահմանների ու ընդհանրական ընկալման տեսանկյունից:

Արդարացի է Ֆ.Վալյարովսկիի կարծիքը այն իմաստով, ըստ որի. ա) ժողովուրդը պետական իշխանության մեջ իրականացնում է իր ինքնիշխանությունը, քանի որ վերջինիս միակ կրողը ժողովուրդն է՝ անկախ իր թվաքանակից, այն դեպքում, երբ ժողովրդի ինքնիշխանությանն անմիջականորեն հաջորդում է իր իսկ կողմից ստեղծված պետական ինքնիշխանությունը, բ) ժողովրդի ու ազգերի ինքնորոշումը որակվում է իբրև սեփական իշխանություն տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զարգացման ազատ ապահովման համար և որտեղ բացառում է մեկ ժողովրդի կողմից մեկ այլ ժողովրդին իր իշխանությանը բռնի ենթարկելը⁷²:

Իհարկե, այս դատողությամբ պրոֆեսոր Լ.Մ.Կարապետյանի կողմից արտահայտված արդարացի քննադատությունն այն հեղինակների կարծիքների վերաբերյալ, ըստ որոնց՝ ազգերն ու ժողովուրդներն ինքնիշխան են ցանկացած դեպքում, իսկ իրենց կողմից ձևավորվող պետությունները կարող են նաև ինքնիշխան չլինել⁷³:

Այսպիսով, ժողովրդի ինքնիշխանությունն ինքնին ընկալվում է որպես ժողովրդի կողմից պետական ողջ իշխանության իրավաբանորեն ու փաստացի տնօրինում, քանի որ հենց ժողովուրդն է հանդես գալիս իբրև այդ իշխանության միակ աղբյուրն ու կրողը: Այս հիմնավորմամբ կարելի է պնդել, որ ժողովրդի ինքնիշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետական իշխանության ինքնիշխանության հիմք: Եթե ժողովուրդը կորցնում է ինքնիշխանությունը, ապա պետական իշխանությունն ինքնաբերաբար կորցնում է իր ինքնիշխան բնույթը:

Պետական ինքնիշխանությունը սահմանափակված է ժողովրդի ինքնիշխանությամբ, որին պատկանում է երկրի տնտեսական, սոցիալական ու քաղաքական համակարգերը սահմանելու բարձրագույն իրավասությունը: Միաժամանակ, պետական ինքնիշխանությունը ժողովրդի կամքից բխող բարձրագույն իշխանությունն է, որն իր արտացոլումն է գտնում պետության կողմից ազգային ու միջազ-

⁷² Տե՛ս **Вальяровский Ф. И.** Суверенитет в конституционном строе Российской Федерации. Автореферат дисс. канд. юр. наук. М., 2005. էջ 44:

⁷³ Տե՛ս **Карпетян Л.М.** Федеративное устройство Российского государства. М., 2007, էջ 227-229:

գային իրավունքի շրջանակներում սեփական գործառույթների իրականացման գործում:

Պետական իշխանությունը, իր հերթին, խստորեն կախվածության մեջ է գտնվում իր աղբյուրից ու կրողից: Որքան բարձր է պետական իշխանության կախվածության աստիճանն իր կրողից, այնքան ավելի մեծ է իր ինքնիշխանության աստիճանը:

Այս առումով տեղին է մեջբերել հայտնի ամերիկացի քաղաքագետ Վինսենտ Օստրոմի այն խոսքերը, ըստ որի՝ գոյություն ունի մեծ խառնաշփոթ այնպիսի եզրույթների մեկնաբանման ժամանակ, ինչպիսիք են դաշնությունը, ինքնիշխանությունը, պետությունը, ազատությունը, իշխանությունը, ժողովրդավարությունը, ազատությունը, իրավունքը, քաղաքականությունը, պետական շինարարությունը և այլ հիմնարար հասկացություններ՝ առանց որոնց իմաստի միասնական ընկալման անհնար է անգամ խոսել քաղաքագիտության մասին կամ մտածել, որ մարդիկ ունակ են ինքնուրույն կառավարել իրենք իրենց՝ իրենց իսկ կողմից ստեղծված քաղաքական կառույցների ու գործընթացների միջոցով, իսկ արդյունքում՝ առաջանում է այնպիսի խառնաշփոթ, որը կարող է թույլ տալ տիրել պատմական պատահականություններին⁷⁴:

Միաժամանակ, ակնհայտ է, որ պետական, ժողովրդական և ազգային ինքնիշխանություններն իրենց աստիճանակարգվածության (հիերարխիա) ու գործառութային նշանակության մեջ միասնական են: Դա նշանակում է, որ հենց ինքնիշխանությունը միակն է ու անբաժանելի, իսկ դրա սուբյեկտը կամ կրողը հանդիսանում են պետությունը, ժողովուրդը, ազգը:

Ինքնիշխանության ցանկացած տրոհում վկայում է կրողի մոտ դրա բացակայության մասին: Հենց այդ պատճառով դժվար է համաձայնվել «սահմանափակ ինքնիշխանություն» տեսության հեղինակների հետ, այն հիմնավորմամբ, որ ինքնիշխանության միասնությունը պայմանավորված չէ ժողովրդական, ազգային ու պետական ինքնիշխանությունների համարժեքությամբ, քանի որ. ա) դրանք տարբերվում են սուբյեկտների կազմով, բ) դրանց ներքին բովանդակությունն ու ծա-

⁷⁴ Տե՛ս **Остром В.** Смысл американского федерализма. М., 2008. էջ 89:

վալը տարբեր են, գ) տարբերություններ կան իրենց իրականացման ձևերի մասով⁷⁵:

Որպես բարդ քաղաքական և իրավական կատեգորիա ժողովրդական, ազգային ու պետական ինքնիշխանություններն արտացոլում են պետության լիիշխանությունը, դրա ինքնուրույնությունն ու անկախությունը հասարակական կյանքի տնտեսական, սոցիալական և այլ ոլորտներում: Եթե պետությունը գոյություն ունի, ապա այն պետք է ունենա որոշակի ինքնիշխանություն՝ իր բնութագրիչների միասնությամբ:

Եվ այդ առումով անընդունելի է ժողովուրդների ու ազգերի ինքնորոշման վերաբերյալ այն տեսակետը, ըստ որի՝ միասնական պետության այս կամ այն տարածքների ինքնիշխանության արհեստական հռչակումը կարող է հանգեցնել միայն պետության մեջ անկարգություններին (քաոս) ու անկազմակերպվածությանը (անարխիա), դրա աստճանական անկմանը (դեգրադացում) ու փլուզմանը⁷⁶:

Իսկ պրոֆեսոր Լ. Օպենհեյմն ինքնիշխանությունը պայմանավորում է բացառապես անկախության առկայությամբ և վերջինիս հետ փոխկապվածությամբ: Նրա կարծիքով ինքնիշխանությունը որևէ այլ իշխանությունից և, մասնավորապես, այլ պետության իշխանությունից կախվածությունը բացառող մի բան է. այն է՝ անկախություն, ընդ որում՝ եթե արտաքին անկախությունը մատնանշում է միջազգային հարաբերություններում պետության գործողությունների ազատության մասին, ապա ներքին անկախությունը վերաբերում է իր սահմանների ներսում պետության գործողություններին⁷⁷:

Իհարկե, տվյալ դեպքում, պետության անկախությունը չի նշանակում, որ տվյալ պետությունը չի գտնվում որևէ իրավական կապի մեջ միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների հետ: Ինքնիշխանության և միջազգային իրավունքի փոխկապակցվածության վերաբերյալ անհրաժեշտ է համաձայնվել այն պնդման

⁷⁵ Տե՛ս **Зиновьев А.В.** Федеративное устройство России: проблемы и перспективы // Правоведение. N3. 2007, էջ 8-11:

⁷⁶ Տե՛ս **Барцис И.Н.** Правовое пространство России конституционной теории и практики. М., 2006, էջ 124:

⁷⁷ Մեջբերումը ըստ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, էջ 120:

հետ, որ դրանք գտնվում են համահարաբերակցական (կորելյացիոն) կապի մեջ՝ բացառապես միջազգային իրավունքի շրջանակներում⁷⁸, սակայն, արդարացի է նաև այն տեսակետը, ըստ որի՝ պետությունն ինքնիշխան է միայն իր գոյության փաստի ուժով, իսկ միջազգային իրավունքը չի օժտում նրան ինքնիշխանությամբ, այլ հիմնվում է ինքնիշխանության և, հետևաբար, պետության ներքին իրավասության ճանաչման վրա⁷⁹:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական ինքնիշխանության երաշխավորման և իրականացման կարևոր կառուցակարգերից է Սահմանադրության 116-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով Ազգային ժողովին վերապահված իրավասությունը Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը վավերացնելու, կասեցնելու կամ չեղյալ հայտարարելու վերաբերյալ:

Ինչ վերաբերում է պետական, ժողովրդական և ազգային ինքնիշխանություն հասկացությունների աստիճանակարգվածությանը (հիերարխիային) ու իրենց գործառության նշանակության բացահայտմանը, ապա այստեղ առավել խնդրահարույց է ազգային ինքնիշխանության էության բացահայտման հիմնահարցը: - Վերջինս ավանդաբար ընկալվում է իբրև ինքնիշխան ազգի բարձրագույն անօտարելի իրավունք՝ սեփական ճակատագիրը սահմանելու, ազգային-պետական կարգավորման այս կամ այն ձևը ընտրելու, քաղաքական, տնտեսական, սոցիալ-մշակութային, ազգային և այլ բնույթի հարցերը լուծելու իրավունք՝ հաշվի առնելով օբյեկտիվ պատմական պայմանները:

⁷⁸ Տե՛ս **Барцис И.Н.** Նույն աշխ., էջ 122:

⁷⁹ Մասնագիտական գրականության մեջ շրջանառվում են նաև այլ տեսակետներ, մասնավորապես, առանձին հեղինակների կարծիքով՝ ինքնիշխանությունը միջպետական փոխհարաբերություններում նշանակում է անկախություն, ընդ որում, այդ իմաստով անկախությունը դիտարկվում է որպես իր սահմաններում գործառույթների իրականացման պետության իրավունք՝ բացառելով ցանկացած այլ պետության միջամտությունը: Տես՝ **Черниченко С. В.** Международное право: современные теоретические проблемы. М., 2009, էջ 150: Պրոֆեսոր Ա. Զեյմսը սահմանելով ինքնիշխանությունն իբրև միջազգային հարաբերություններում լիազորված պետության մասնակցելու օբյեկտիվ հիմք, ընդգծում է նույն ինքնիշխանության հիմքում ընկած «սահմանադրական անկախության» տարրի առկայությունն իր երեք հիմնական սկզբունքներով՝ օրինականություն, բացարձականություն ու միասնականություն: Մեջբերումը ըստ՝ **Lapidoth R.** Sovereignty in Transition // Journal of International Affairs. N2. 2011, էջ 328: Վերջապես, շվեյցարացի հայտնի դիվանագետ Բ.Բինդշեդլերը պնդում է, որ պետությունն ինքնիշխան է, եթե բացառապես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է կամ, եթե այն օգտվում է լիարժեք միջազգային իրավասուբյեկտությամբ և օժտված է քաղաքական կարևոր գործերը լուծելու իշխանությամբ: Մեջբերումը ըստ՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, նույն աշխ., էջ 141:

Ազգային ինքնիշխանությունը ժողովրդական ինքնիշխանության հետ նույնականացումը բնորոշ է ձևավորված քաղաքացիական հասարակություն ունեցող զարգացած երկրներին: Մյուս կողմից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել ազգային ինքնիշխանության իբրև էթնիկ ընդհանրության ինքնապաշտպանության իրավունքի բնութագրումը, որը նաև կարող է ընկալվել որպես ազգի ինքնորոշման իրավունք⁸⁰:

Ազգային ինքնիշխանության այդպիսի մեկնաբանությունից հետևում է, որ ազգը չի կարող իրականացնել սեփական լիարժեք ու քաղաքական ազատությունը՝ առանց որոշակի պետական կազմակերպության ու դրա իշխանական կառույցների: Ընդ որում, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ոչ բոլոր էթնիկական միասնություններն ի վիճակի են ինքնուրույն ձևակերպել իրենց պետականությունն ու ձեռք բերել համապատասխան ինքնիշխանություն:

Այսպիսով, եթե պետության ինքնիշխանության հիշատակված երեք բնութագրիչները բովանդակային առումով համարժեք չեն, ապա դրանք սերտորեն փոխկապակցված են ու փոխգործակցում են միասնական համակարգում:

Այդպիսի միասնականությունն ենթադրում է, որ ինքնիշխանության սուբյեկտն ու կրողը միաժամանակ հանդիսանում են ժողովուրդը, ազգը, պետությունը, իսկ այդ բնութագրիչներին բնորոշ է ընդհանուր ու հիմնարար սկզբունքների առկայություն, որպեսզիք են՝ գերակայությունը, անկախությունը, անօտարելիությունը և միասնությունը⁸¹:

2.2. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքները և դրանց իրականացման հիմնախնդիրները

Ինքնիշխանությունը, որպես պետության էական հատկանիշ չի ենթադրում, որ կարող է կրել պետական իշխանություն պետության անունից կամ ուղղակիորեն պատկանել նույն պետական իշխանությանը: Սակայն, եթե պետության ինքնիշխանության իրավական բովանդակության սահմանները կանխորոշված են իր իսկ բովանդակությունից բխող հատկանիշներով՝ պետական

⁸⁰ Տե՛ս **Карапетян Л.М.** Նույն աշխ., էջ 228:

⁸¹ Տե՛ս Նույն աշխ., էջ 229:

իշխանության գերակայությամբ, միասնությամբ և անկախությամբ⁸², ապա այն դրսևորվում է պետության ինքնիշխան իրավունքներում:

Միաժամանակ, ինքնիշխանությունը պետության այնպիսի հատկություն է, որը նրա իշխանությունը դարձնում է իր տեսակով՝ յուրահատուկ և որոշակի իմաստով անսպառ: Պետական իշխանության հատկության անմիջական դրսևորումն է ստանում պետության ինքնիշխան իրավունքներում: Բոլոր ժամանակներում պետության ինքնիշխան իրավունքների հետազոտությունները հանդիսանում են պետական ինքնիշխանության հիմնախնդիրների կարևորագույն ուղղություններից մեկը⁸³:

Եվ այդ առումով անհրաժեշտ է կարևորել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բնութագրիչների համատեքստում, ինչպիսի ինքնիշխան իրավունքների մասին խոսք կարող է գնալ, որոնց իրականացման ժամանակ առավել լիարժեք են ապահովում ու պահպանվում պետության իշխանության ինքնիշխանության հատկանիշները:

Որպես կանոն, պետության ինքնիշխան իրավունքների ընդհանուր սոցիալական նշանակությունը չպետք է հակասի քաղաքացիների անհատական իրավունքներին: Այնուամենայնիվ, պետք է հաշվի առնել, որ պետությունը իր իշխանությունը ձեռք է բերում ոչ թե անհատներից ու անմիջականորեն, այլ քաղաքացիների հավաքական ընդհանրությունից՝ ժողովրդից, քանի որ հենց վերջինիս է պատկանում իշխանությունը և, որն էլ հանդիսանում է նույն իշխանության աղբյուրը: Այսինքն, պետությունն իր իշխանությունը ստանում է ժողովրդից և ժողովրդի առջև էլ նա պատասխանատու է, ինչը կանխորոշում է պետական իշխանության մարմինների լիազորությունների ինչպես

⁸² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք // Ն.Այվազյանի խմբ., Եր., 2012, էջ 122:

⁸³ XIX-XX դարերում մասնագիտական գրականության մեջ «ինքնիշխան իրավունքներ» հասկացության փոխարեն օգտագործվում էր «վեհապետական իրավունքներ» բառակապակցությունը, իսկ առանձին պետականագետներ իրենց հետազոտություններում սահմանափակվում էին այդ իրավունքների կարճ ձևակերպմամբ և դրանց ցանկի շարադրմամբ: Այնինչ, տվյալ իրավունքների քաղաքական և իրավական բնույթն ու բովանդակությունը, ինչպես նաև դրանց օրենսդրական կարգավորման հիմնախնդիրները գործնականում մնում են մասնակի հետզոտված: Տե՛ս, օրինակ, **Гессен В.М.** Общее учение о государстве. СПб., 1913, Грабарь В.Э. Материалы к литературе международного права в России (1647-1917). М.: 1958 և ուրիշներ:

առարկայական, այնպես էլ սահմանափակումների առումով դրանց ձևակերպումների իրավական բնույթը:

Այս տրամաբանության շրջանակում լիովին արդարացված է այն տեսական եզրահանգումը, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխան իրավունքները հանդիսանում են ժողովրդի ինքնիշխան իրավունքների յուրատեսակ սահմանադրաիրավական գծագրում (պրոյեկցիա) պետաիրավական և միջազգային-իրավական անմիջական պրակտիկայի ոլորտում⁸⁴: Այլ խոսքերով, պետությունն իր ամենօրյա գործունեության ընթացքում երաշխավորելով մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների գերակայությունը, այնուամենայնիվ, չի կորցնում իր ինքնիշխանությունը կամ այն չի իմաստազրկվում:

Դա նշանակում է, որ պետությունը հետևելով իրավունքի նորմերին՝ ցուցաբերում է հանրային իշխանության էությանը համարժեք վարքագիծ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է պրոֆեսոր Վ.Դ. Զորկինը, պետության ինքնիշխանությունը՝ ժողովրդավարական ու իրավական պետության սահմանադրական սկզբունքների համատեքստից դուրս չի կարող այլ կերպ մեկնաբանվել⁸⁵: Ի վերջո, «ինքնիշխանություն» չի նշանակում իրավունքի հետ պետության կապված չլինելը, ընդհակառակը, ինքնիշխանությունը՝ որպես իրավաբանական կատեգորիա, գոյություն ունի հատկապես իրավունքի ուժով⁸⁶:

Հետևաբար, **պետության ինքնիշխան իրավունքները կարելի է ընկալել որպես պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակության տարր**: Հենց այս բնութագրման շրջանակում էլ անհրաժեշտ է դիտարկել պետության ինքնիշխան իրավունքները որպես սահմանադրաիրավական հետազոտության առարկա, քանի որ այդ իրավունքներն առավելապես ամրագրվում են սահմանադրություններով և իրավական այլ ակտերով:

Նախ, սույն հետազոտության առարկայի շրջանակում անհրաժեշտ է կարևորել պետության ինքնիշխան իրավունքների և պետական իշխանության

⁸⁴ Տե՛ս **Горюнов В.В.** Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии: дисс... канд. юрид. наук: М.: 2007, էջ 81-82:

⁸⁵ Տե՛ս **Зорькин В.Д.** Текст и реальность // Рос. газ. 2006. 12 декабря:

⁸⁶ Տե՛ս **Троицкая А.Л.** Государственный суверенитет: ограничение или трансформация содержания? // Конституционное и муниципальное право, 2006. № 10, էջ 9:

մարմինների լիազորությունների հարաբերակցության հիմնախնդիրը: Ընդ որում, շատ դեպքերում այդ հասկացությունները նույնականացվում են ինչպես դրանց բովանդակային առումով, այնպես էլ նշանակությամբ: Այսպես, պրոֆեսոր Ս.Ա. Ավակյանի կարծիքով՝ պետության ինքնիշխան իրավունքներին են վերաբերում պետության և նրա մարմինների լիազորությունները⁸⁷, այսինքն պետության ինքնիշխան իրավունքները նույնն են, ինչ պետության իրավասությունը:

Սակայն, այդ երկու հասկացությունների բացարձակ համադրման անթույլատրելիության մասին են վկայում առանձին հեղինակների պնդումները: Այսպես, պրոֆեսոր Մ.Ի. Կուկուշկինը նշում է, որ այդպիսի համադրումը տեղին չի այն առումով, որ «ինքնիշխան իրավունքներ» հասկացությունը շատ է մասնատվում, այն դեպքում, որն ավելի ընդգրկուն հասկացություն է և իրացվում է պետության իրավասության միջոցով⁸⁸:

Կարծում ենք, որ այդ երկու հասկացությունների միջև անքակտելի կապի առկայությունը անվիճելի է: Սակայն, հարկ է նկատել, որ «պետության ինքնիշխան իրավունքներն» իրենց ծավալով ավելի լայն հասկացություն է, քան «պետական մարմինների իրավասությունը»:

Այսպես, օրինակ, եթե պետության ինքնիշխան իրավունքները մատնանշում են ժողովրդի շահերով ու պահանջմունքներով պայմանավորված պետության իրավական հնարավորությունները, ապա պետական մարմինների իրավասությունը կազմում է այդ մարմինների գործունեության առարկան կամ իշխանական լիազորությունների համակցությունը՝ վերջիններիս կիրառման ոլորտների կամ տնօրինման առարկայի շրջանակներում:

Մինչդեռ, դժվար չէ նաև նկատել, որ պետության ինքնիշխան իրավունքները կարող են իրացվել բացառապես իրավասության մեջ մարմնավորելու միջոցով: Այսինքն, այդ իրավունքների գործնական իրացման հիմնախնդիրը պայմանավորված է այդ մարմինների լիազորությունների իրականացմամբ:

⁸⁷ См'у Конституционное право: Энциклопедический словарь / Отв. ред. С.А. Авакьян. М., 2000. էջ 55:

⁸⁸ См'у Вопросы теории и практики публичной власти: Екатеринбург: 2005. էջ 77.

Ավելին, պետության ինքնիշխան իրավունքներն առաջնային են և հանդիսանում նրա պետական մարմինների լիազորությունների հենքը: Այլ խոսքերով, պետական մարմինների լիազորությունների հիմքը կազմում են պետության ինքնիշխան իրավունքները, որոնք իրավական որոշակիացում են ստանում դարձյալ այդ մարմինների լիազորությունների միջոցով: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 132-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի ուժով՝ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրեր կնքելու ինքնիշխան իրավունքն իրացվում է Հանրապետության Նախագահի միջոցով՝ Կառավարության առաջարկությամբ:

Սույն հետազոտության առարկայի հաջորդ կարևոր հիմնախնդիրն առնչվում է պետության ինքնիշխան իրավունքների համակարգին: Մասնագիտական գրականության մեջ կան տարբեր մոտեցումներ: Եթե Զ.Բողենի կողմից առաջարկվում է որոշակիացնել կամ ամրագրել պետության ինքնիշխան իրավունքները⁸⁹, ապա պրոֆեսոր Ս.Մ. Լևինը պնդում է, որ ինքնիշխան իրավունքների որոշակի ցանկի մասին խոսք չի կարող գնալ, քանի որ հասարակության զարգացման տարբեր ժամանակահատվածներում փոփոխվում են պետության գործառույթների կազմը, ինչն ենթադրում է ինքնիշխան իրավունքների ցանկում ևս համարժեք փոփոխություն⁹⁰: Վերջինիս հետ համակարծիք է նաև պրոֆեսոր Ա.Ա. Իվանովը, ով գտնում է, որ պետության ինքնիշխան իրավունքների ցանկը կախված է այսպես կոչված տնտեսական ու աշխարհագրական հանգամանքներից և բխում է ժողովրդի տվյալ ժամանակահատվածի պահանջմունքներից: Այդ իմաստով, նա պետության իրավասությունները դիտարկում է **նպատակային** այն հիմնավորմամբ, որ դա բխում է հանրային իշխանության կրողի կոնկրետ գործառույթից, որի շահերին է ուղղված պետության պարտավորությունների կատարումը, ընդ որում,

⁸⁹ Զ. Բողենն առաջարկել է պետության ինքնիշխան իրավունքների հետևյալ ցանկը. 1) օրենքներ հրապարակելու իրավունք, 2) պատերազմ հայտարարելու և խաղաղություն կնքելու իրավունք 3) բարձրագույն պաշտոնատար անձանց նշանակման իրավունք, 4) դատարանի և վերջնական ատյանի իրավունք, 5) նվիրվածության և հնազանդության իրավունք, 6) ներում շնորհելու իրավունք, 7) դրամ դրոշմելու իրավունք, 8) հարկեր գանձելու իրավունք: *St'ya Istoriya politiko-pravovykh ucheniy / Pod red. prof. A.N. Khorošilova. M., 2002. էջ 84:*

⁹⁰ **Левин И.Д.** Суверенитет. СПб.: 2003. էջ 82:

պետությունը կախված կոնկրետ հանգամանքներից կարող է արդիականացնել այնպիսի իրավունքներ, որոնք անհրաժեշտ են նրա գործառույթների կատարման համար կոնկրետ պատմական իրավիճակում⁹¹:

Պետության ինքնիշխան իրավունքները բոլոր դեպքերում շարունակաբար կարող են արդիականացվել պետության կողմից, ինչը ենթադրում է, որ դրանք անսահմանափակ են: Սակայն, պետության ինքնիշխան իրավունքների անսպառռությունը չի ենթադրում դրա բացարձականացում, քանի որ ըստ պրոֆեսոր Վ.Դորոգինի՝ ինքնիշխան պետությունը չունի իրավական սահմանափակումներ, հետևաբար կարող է ընդունել ցանկացած որոշում, եթե գտնի, որ այն նպատակահարմար է⁹²:

Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածի տրամաբանությամբ Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ միայն ինքնիշխան պետություն է, այլև իրավական, ինչից կարելի է ենթադրել, որ պետության ինքնիշխանությունն իր իրավաբանական բովանդակությամբ անսպառ է: Այստեղից, պետական իշխանության մարմինը կարող է իրականացնել միայն այնպիսի իշխանական լիազորություններ, որոնք ամրագրված են նրա համար համապատասխան օրենսդրությամբ: Այս կապակցությամբ ճիշտ կլինի խոսել այն մասին, որ պետության գործունեության կամ հանրային իշխանության ազատությունն ունի կատարյալ ու միաժամանակ պարզ սահմաններ, բայց մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով սահմանափակված (ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվ., մաս 3):

Կամ, ՄԱԿ-ի 1970 թվականի «Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին» հռչակագրում ևս հաստատվում է այն դրույթը, որ յուրաքանչյուր պետություն օգտվում է լիիրավ ինքնիշխանությանը հատուկ իրավունքներով: Ակնհայտ է, որ նշված Հռչակագրում «լիիրավ ինքնիշխանություն» հասկացության տակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ պետությունների ինքնիշխան իրավունքների անսպառռություն:

⁹¹ Տե՛ս Гражданское право / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. М.: 2004, էջ 221-222:

⁹² Տե՛ս **Дорогий В.А.** Суверенитет в советском государственном праве. М., 1948. էջ 40:

Այսպիսով, ինքնիշխան իրավունքների անսպառությունը հատուկ է միայն ինքնիշխան պետությանը: Ինչպես արդարացիորեն նշել է պրոֆեսոր Ի.Դ.Լևինը, ինքնիշխանությունը ստեղծում է պետական իրավունքների լիիրավության, լիիշխանության և պետության անկախության կանխավարկած⁹³: Այլ խոսքերով, ինքնիշխան իրավունքների անսպառությունը չի ենթադրում պահանջել ապացույցներ, եթե հաստատված է, որ պետությունը տիրապետում է լիարժեք ինքնիշխանությամբ: Պետության ինքնիշխանության և ինքնիշխան իրավունքների միջև նման հարաբերակցությունը և փոխադարձ կապը թույլ են տալիս խոսել նրա ինքնիշխան իրավունքների անսպառության մասին: Հենց պետության ինքնիշխան իրավունքների անսպառության հատկանիշի առկայությունը վկայում է ինքնիշխան պետության բացարձակ իրավասությունների վրա:

Պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակության մեջ ինքնիշխան իրավունքներն օժտված են որոշակի առանձնահատկությամբ: Այսպես, պետությունն իր ինքնիշխան իրավունքները տիրապետում է սեփական կամքով, այլ ոչ թե որևէ պետության կամ այլ սուբյեկտի որոշմամբ: Այստեղից, ինքնիշխան իրավունքներ կարող է կրել այն պետությունը, որն ինքնուրույն սահմանում է սեփական իրավական կարգավիճակը:

Անդրադարձ կատարելով այս խնդրին, կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր պետություն ինքն է հաստատում իր իշխանությունը և սահմանում իր լիազորությունների շրջանակները՝ անկախ որևէ այլ պետության համաձայնությունից: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 88-րդ հոդվածի տրամաբանությունից հետևում է, որ Ազգային ժողովի լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և գործում է Ազգային ժողովի կանոնակարգին համապատասխան:

Շարադրվածից ելնելով կարելի է եզրահանգել, որ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքներն ընկալվում են պետության այնպիսի իրավունքներ՝ ա) որոնք ձեռք են բերվել սեփական կամքով, բ) մարմնավորում են պետական իշխանության անկախության և լիիշխանության իրացումը, գ) որոնց ցանկը անսպառ է, դ) պատմական կոնկրետ

⁹³ См'у Левин И.Д. Упомянуто. էջ 84:

ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի պահանջմունքներով է կանխորոշվում այս կամ այն իրավունքի առկայությունը:

Սույն հետազոտության առարկայի շրջանակում հաջորդ կարևոր հիմնախնդիրն առնչվում է պետության ինքնիշխան իրավունքների սահմանադրաիրավական կարգավորումների հետ: Անհրաժեշտ է նկատել, որ հենց ինքնիշխան իրավունքների իրավական ամրագրման նշանակությամբ է կանխորոշում պետական ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակությունը:

Այդ առումով հարկ է կարևորել հետևյալը. 1) Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքներն իրականացվում են հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտներում՝ իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման հիման վրա (Սահմանադրության 4-րդ հոդված), 2) պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց վերապահվում է միայն այնպիսի գործողություններ կատարելու իրավասությամբ, որոնց համար նրանք լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով (Սահմանադրության 6-րդ հոդվ., մաս 1):

Հետազոտության առարկայի տրամաբանության շրջանակում՝ Սահմանադրական հիշատակված նորմերի համադրված վերլուծությունից բխում է, որ, եթե պետության ինքնիշխան իրավունքները պատկանում են Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները դիտարկվում են որպես տվյալ սահմանադրական մարմնի իրավական կարգավիճակի տարր: Այստեղից, պետական մարմինների լիազորություններն ածանցվում են պետության ինքնիշխան իրավունքներից և վերջիններիս նկատմամբ ունեն երկրորդային նշանակություն:

Միաժամանակ, պետության ինքնիշխան իրավունքները սուբյեկտիվ իրավունքներ են, որոնք վերապահված են իրավասու սուբյեկտին՝ պետությանը, սակայն, պետական մարմնի լիազորությունը դա ոչ միայն իրավունք է, այլև այնպիսի իրավունք, որը միաժամանակ, հանդիսանում է պարտականություն:

Այս իմաստով **Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքները չեն կարող դիտարկվել որպես պետության իրավասություն,**

քանի որ դրանք ոչ բոլոր դեպքերում են արտացոլված օրենսդրության մեջ կամ որոշված չի դրանց իրացման կարգը: Հետևաբար այդ իրավունքները չեն կարող իրացվել Հայաստանի Հանրապետության իրավասության շրջանակում, սակայն դիտարկվում են որպես պետության իրավասության ու լիազորությունների ձևավորման հիմք:

Այնուհետև, անդրադառնալով ներպետական և միջազգային հարաբերություններում պետության ինքնիշխան իրավունքների հարաբերակցության հիմնախնդրին, անհրաժեշտ է նկատել, որ պետական իշխանության գերակայության, որպես պետության տարածքում նրանից բարձր կան նրան հավասար այլ իշխանության, ինչպես նաև անկախության, որպես օտարերկրյա իշխանության բացակայության վիճակի առկայությունն ինքնին կանխորոշում են ներպետական և միջազգային հարաբերություններում պետությանն անսպառ ինքնիշխան իրավունքներով օժտվածություն:

Սակայն, եթե ներքին ինքնիշխան իրավունքների անսպառությունը գրեթե անվերջ է և սահմանվում է պետության կողմից, ապա արտաքին ոլորտում ինքնիշխան իրավունքների անսահմանափակությունը պայմանավորված է պետությունների փոխադարձ հարաբերություններում միմյանց նկատմամբ հարգանքի ցուցաբերմամբ: Այլ կերպ ասած, արտաքին գործունեության ոլորտում ինքնիշխան իրավունքների անսպառ լինելը հարաբերական է այն իմաստով, որ միջազգային հարաբերություններում պետությունն օգտվում է բոլոր իրավասությունից, որոնք միջազգային իրավունքի համընդհանուր սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան ու պետությունների փոխադարձ համաձայնության հիման վրա ունի ցանկացած ինքնիշխան պետություն:

Վերոնշյալ հանգամանքը ենթադրում է Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքների առանձին-առանձին դիտարկելու անհրաժեշտություն, որոնք դրսևորվում են ինքնիշխանության ներքին իրավասության շրջանակներում և իրականացվում արտաքին հարաբերություններում:

Դիտարկենք Հայաստանի Հանրապետության հիմնական ինքնիշխան այն իրավունքները, որոնք, մեր կարծիքով, առաջնահերթ նշանակություն ունեն պետության ինքնիշխանության բնութագրման համար:

1) Պետության իրավական ակտեր ընդունելու ու հրապարակելու ինքնիշխան իրավունք:

Դեռևս Զ. Բոդենն ինքնիշխանության մասին իր հայտնի ուսմունքում, սահմանել է, որ օրենքն ինքնիշխան իշխանության պատվիրան է՝ անկախ այն հանգամանքից, թե այդ պատվիրանն իրականացվում է մեկ անձի, թե մի քանի անձանց կամ բոլորի կողմից, միաժամանակ գտնելով, որ միայն օրենք հրատարակող իշխանությունը կարող է փոփոխել կամ վերացնել այն, եթե դա լրիվ կամ մասամբ հնացել է⁹⁴: Թերևս ասվածը չի կորցրել իր արդիականությունը նաև ժամանակակից պետությունների համար, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ պետության իշխանությունն ու նրա պատվիրանները դրսևորվում են իր իսկ կողմից ընդունված օրենքների միջոցով⁹⁵:

2) Իրավական հարկադրանք կիրառելու իրավունք:

Իրավական հարկադրանքը կարող է հիմնվել բացառապես իրավունքի նորմերի վրա: Այդ հարկադրանքի կիրառման իրավունքն առաջնահերթ ինքնիշխան իրավունք է, քանի որ դրա վրա է խարսխված պետական ինքնիշխանությունը: Չունենալ իրավական հարկադրանք կիրառելու հնարավորություն, դրանով պետությունը չի կարող պահպանել իր իշխանության գերակայությունը:

Միևնույն ժամանակ, իրավական հարկադրանքի կիրառման իրավունքը կարող է որոշ չափով փոխանցվել պետության կողմից սահմանված պատժի կիրառումն իրականացնող որևէ այլ սուբյեկտի: Տվյալ դեպքում խոսք կարող է գնալ պրոբացիայի՝ այլընտրանքային պատժի կիրառումն ապահովող ծառայության մասին, որի ներդրման հայեցակարգն ընդունվել է ՀՀ կառավարության կողմից 2015 թվականի ապրիլի 26-ին: Սակայն, նման գործառույթ վերապահել ոչ պետական կազմակերպություններին ու անձանց (ինչպես դա վկայում է առանձին երկրների փորձը), Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս

⁹⁴ Տե՛ս **Левин И.Д.** Նշվ. աշխ. էջ 214:

⁹⁵ ՀՀ Սահմանադրության 5 և 6-րդ հոդվածներով ամրագրվում են պետության ինքնիշխան այդ իրավունքի իրացման և ամբողջականության ապահովմանն ուղղված դրույթներ, որոնց համաձայն սահմանվել են իրավական ակտերի աստիճանակարգված ենթակայության և ուժի մեջ մտնելու կարգերը:

պայմաններում դեռևս անընդունելի է, քանի որ ցանկացած իշխանական հարկադրանք պետք է բխի հենց պետական ինքնիշխանության նշանակությունից:

Այն հանգամանքը, որ իրավական հարկադրանքի կիրառման իրավունքին առաջատար նշանակություն է տրվում պետական ինքնիշխանության իրացման համար, ինչը ենթադրում է, որ միայն պետությունն է հարկադրում իշխանական մեթոդներով:

Բացի այդ, պետությունը ոչ միայն իրավունք ունի կիրառել հարկադրանք, այլև ազատելու պատասխանատվության միջոցներից, որոնք նախապես կիրառվել են իր կողմից: Օրինակ, պետությունն իրավունք ունի անձին ազատել քրեական պատժից՝ Կառավարության առաջարկությամբ Ազգային ժողովի կողմից ընդունված համաներման մասին օրենքով կամ Հանրապետության Նախագահի կողմից դատապարտյալներին ներում շնորհելու միջոցով (ՀՀ Սահմանադրության 117 և 135-րդ հոդվածներ):

3) Չինված ուժեր ունենալու ինքնիշխան իրավունքը:

Միայն պետությունն է օժտված իր տարածքում զինված ուժեր ստեղծելու և կիրառելու իրավունքով: Մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության 155-րդ հոդվածի 1-ին մասին համապատասխան՝ զինված ուժերը Կառավարության ենթակայության ներքո են, որոնց կիրառման մասին որոշումն ընդունում է Կառավարությունը:

Հանրապետության վարչապետը պատերազմի ժամանակ հանդիսանում է զինված ուժերի գերագույն հրամանատարը, իսկ ոչ պատերազմական ժամանակ զինված ուժերի ղեկավարումն իրականացնում է պաշտպանության նախարարը՝ Անվտանգության խորհրդի կողմից սահմանած պաշտպանության ոլորտի քաղաքականության հիմնական ուղղությունների շրջանակներում:

Պետության պաշտպանության նպատակով Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի ստեղծումը հանդիսանում է պետության ինքնիշխան կարևոր իրավունքներից մեկը:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ՀՀ զինված ուժերի կազմակերպման ու գործունեության հետ առնչվող գործառույթներ վերապահված են պետական իշխանության մարմիններին:

4. Հարկեր սահմանելու ու գանձելու ինքնիշխան իրավունքը:

Հարկը պետության ոչ միայն գոյության անհրաժեշտ պայմանն է, այլև պետության հատկանիշ: Պետությունը հարկերի միջոցով ստեղծում է նյութական հենք պետության ֆինանսական պահանջմունքները բավարարելու և մարդու իրավունքներն ու ազատությունները երաշխավորելու համար:

Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասը հռչակում է, որ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է մուծել օրենքին համապատասխան սահմանված հարկեր, տուրքեր, կատարել պետական կամ համայնքային բյուջե մուտքագրվող պարտադիր այլ վճարումներ: Հարկավոր է նշել, որ պետության դիտարկվող իրավունքը համալիր բնույթ ունի, քանի որ իր մեջ է ներառում է ինչպես հարկեր սահմանելու իրավունքը, այնպես էլ դրանք գանձելու իրավունքը: Այսինքն, հարկեր գանձելու համար անհրաժեշտ է դրանք սահմանել օրենքով:

Պետության կողմից հարկային վճարումներ գանձելու համար ստեղծվում են հարկային մարմինները, որոնք ձևավորում են հարկային օրենսդրության պահպանման նկատմամբ հսկողության իրականացման միասնական համակարգ:

Հետաքրքրական է նշել, որ հարկեր գանձելու ինքնիշխան իրավունքը, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ այլ պետություններում ամրագրված է ոչ թե որպես պետության իրավունք, այլ իբրև օրինականորեն սահմանված հարկերն ու հավաքները վճարելու յուրաքանչյուրի պարտականություն: Ուստի տրամաբանական է, որ հարկերի սահմանման նկատմամբ պետության ինքնիշխան իրավունքը դիտարկվում է այլ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու, պետության պաշտպանունակությունն ապահովելու համար, իսկ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասով ամրագրված հարկեր վճարելու պարտականությունը տարածվում է բոլոր հարկ վճարողների վրա՝ իբրև պետության պարտադիր կատարման պահանջ:

5. Պետության արտակարգ միջոցներ ձեռնարկելու ինքնիշխան իրավունք: Յուրաքանչյուր պետություն իր գործունեության մեջ ստիպված է լինում բախվել բնական, տեխնոլոգիական, սոցիալական և այլ բնույթի հանգամանքների հետ, որոնք խոչընդոտում են պետության գործառույթների իրականացմանը, սպառնում պետական ու հասարակական կարգին, խախտում քաղաքացիների

բնականոն կենսակերպը: Որպես կանոն, տվյալ իրադրություններն օբյեկտիվորեն արտակարգ միջոցներ են պահանջում, որոնք պայմանավորում են պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների, կազմակերպությունների գործունեության հատուկ ընթացակարգ, որոնք չեն կիրառվում առօրյա գործունեության մեջ: ՀՀ Սահմանադրության 120-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Կառավարությունը սահմանադրական կարգին սպառնացող անմիջական վտանգի դեպքում հայտարարում է արտակարգ դրություն, ձեռնարկում իրավիճակից բխող միջոցառումներ և այդ մասին ուղերձով դիմում է ժողովրդին:

Հայաստանի Հանրապետությունում այդպիսի միջոցներ կիրառվում են արտակարգ դրության իրավական ռեժիմի սահմաններում:

Դիտարկված ինքնիշխան իրավունքները կազմում են պետության ինքնիշխանության կառուցվածքի մաս: Սակայն, բացի հիմնական այդ իրավունքներից, ՀՀ Սահմանադրության և իրավական այլ ակտերի համակարգային վերլուծությունից կարելի է բխեցնել նաև պետության ինքնիշխան այլ իրավունքներ, ինչպիսիք են, օրինակ, պետական իշխանության մարմինների համակարգի սահմանումը, բնական հարստությունների օգտագործումը, քաղաքացիության սահմանումը, պետական լեզվի սահմանումը, քաղաքական ապաստանի տրամադրումը և այլն:

Միաժամանակ, եթե դիտարկված ինքնիշխան այդ իրավունքները կազմում են պետության ինքնիշխանության ներքին կողմը, քանի որ դրանց իրացման տարածք է հանդիսանում Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքը, ապա, միևնույն ժամանակ, առկա են Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան այնպիսի իրավունքներ, որոնց իրականացման շրջանակներն առնչվում են գլխավորապես այլ պետությունների ու միջազգային կազմակերպությունների հարաբերությունների հետ: Դրանք են՝

Ա) Միջազգային պայմանագրեր կնքելու իրավունքը: Պետությունների միջև հարաբերությունների սահմանման ու կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ է դրանց փոխգործակցության ու փոխհարաբերությունների կարգավորում, որն իր մարմնավորումն է գտնում, որպես կանոն, միջազգային պայմանագրերի միջոցով: «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային

պայմանագրերի մասին» ՀՀ օրենքի ուժով՝ միջազգային պայմանագրերը ձևավորում են միջպետական հարաբերությունների իրավական հիմքը, նպաստում համընդհանուր խաղաղության ու անվտանգության պահպանմանը, միջազգային համագործակցության զարգացմանը՝ Միավորված Ազգերի Կազմակերպության կանոնադրության նպատակներին ու սկզբունքներին համապատասխան: Միջազգային պայմանագրերին կարևոր դեր է պատկանում մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը, պետությունների օրինական շահերի պաշտպանության գործում: Այսպիսով, միջազգային պայմանագրերի միջոցով Հայաստանի Հանրապետությունը հնարավորություն ունի ապահովել իր և իր քաղաքացիների օրինական շահերն ու իրավունքները՝ միջազգային հարաբերություններում:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 116-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ՝ Ազգային ժողովը, Կառավարության առաջարկությամբ, միջազգային պայմանագրերը վավերացնում, կասեցնում և չեղյալ է հայտարարում օրենքով՝ պատգամավորների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ:

Բ) Միջազգային կազմակերպություններին մասնակցելու իրավունքը:

Պետության ու դրա քաղաքացիների շահերի ապահովումն իրականացվում է ոչ միայն միջազգային պայմանագրերին մասնակցելու կամ միանալու միջոցով, այլև որոշակի ընդհանուր նպատակներին հասնելու համար ստեղծվող տարբեր միջազգային կազմակերպություններին անդամակցելու միջոցով: Այդ կապակցությամբ այնպիսի կազմակերպություններին մասնակցելը, որոնց միջոցով պետությունը հնարավորություն է ստանում ապահովել սեփական շահերը նաև սեփական տարածքից դուրս, հանդիսանում է չափազանց արդիական, հատկապես ներկա ժամանակներում:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 13-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականությունն իրականացվում է միջազգային իրավունքի հիման վրա՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով:

Պետության ինքնիշխան իրավունքներից անհրաժեշտ է նշել նաև պատերազմ հայտարարելու և խաղաղություն հաստատելու, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս գտնվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու իրավունքները (Սահմանադրության 118 և 48-րդ հոդվածներ):

Նախ, անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ ինչպես ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը, այնպես էլ միջազգային իրավական այլ ակտերը պետությունների պատերազմի իրավունք չեն նախատեսում: Ավելին, նույն ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածը սահմանում է պետության անհատական կամ կոլեկտիվ ինքնապաշտպանության իրավունք՝ այն դեպքում, եթե տեղի է ունենում զինված հարձակում ՄԱԿ-ի անդամ-պետության վրա: Ընդ որում, ինքնապաշտպանության իրավունքը կարող է օգտագործվել միայն այնքան ժամանակ, քանի դեռ ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհուրդը չի ընդունել միջազգային իրավունքի ու անվտանգության պահպանման համար անհրաժեշտ միջոցները:

Այնուհետև, Հայաստանի Հանրապետության պետական իշխանության գերակայությունը չի սահմանափակվում պետական տարածքի սահմաններով, և պետությունը չի կորցնում երկրի սահմաններից դուրս մեկնած իր քաղաքացիների հետ իրավական կապը: Տվյալ կապն իրականացվում է քաղաքացիության ինստիտուտով ու բավականաչափ խիստ է, քանի որ ենթադրում է օրենսդրության գործողության տարածումը ՀՀ քաղաքացիների առանձին փաստական ու իրավաբանական գործողությունների վրա, որոնք կատարվել են օտար պետությունների տարածքում:

Այուս կողմից, չի կարելի ենթադրել, որ տվյալ իրավական կապն ունի բացառապես միակողմանի բնույթ, քանի որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը երաշխավորում է, որ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականություններն են:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով պետության ինքնիշխանության և ինքնիշխան իրավունքների կիրառման միասնականության գիտագործնական հիմքերի վերլուծության արդյունքները, կարելի է եզրահանգել հետևյալը.

1) պետությունը հետևելով իրավունքի նորմերին ցուցաբերում է հանրային իշխանության էությանը համարժեք վարքագիծ՝ իր ինքնիշխան իրավունքների միջոցով: Այդ իրավունքները կազմում են պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակությունը և իրենց իրացումն են գտնում բացառապես ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով ամրագրման միջոցով,

2) պետությունն իր ինքնիշխան իրավունքները տիրապետում է սեփական կամքով, այլ ոչ թե որևէ պետության կամ այլ սուբյեկտի որոշմամբ, ինչը նշանակում է, որ, մի կողմից, ինքնիշխան իրավունքներ կարող է կրել այն պետությունը, որն ինքնուրույն սահմանում է սեփական իրավական կարգավիճակը, մյուս կողմից, պետության ինքնիշխան իրավունքներն ընկալվում են որպես պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակության տարր,

3) առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքների հետևյալ բնորոշումը, որ դրանք ընկալվում են որպես պետության այնպիսի իրավունքներ՝ ա) որոնք ձեռք են բերվել սեփական կամքով, բ) մարմնավորում են պետական իշխանության անկախության և լիիշխանության իրացումը, գ) որոնց ցանկը անսպառ է, դ) պատմական կոնկրետ ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի պահանջմունքներով է կանխորոշվում այս կամ այն իրավունքի առկայությունը:

4) Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 6-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի համադրված վերլուծությունից կարելի է եզրահանգել, որ.

ա) եթե պետության ինքնիշխան իրավունքները պատկանում են Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա պետական մարմինների լիազորությունները դիտարկվում են որպես տվյալ սահմանադրական մարմնի իրավական կարգավիճակի տարր, ինչից ակնհայտ է դառնում, որ այդ մարմինների լիազորություններն ածանցվում են պետության ինքնիշխան իրավունքներից և վերջիններիս նկատմամբ ունեն երկրորդային նշանակություն,

բ) Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքները չեն կարող դիտարկվել որպես պետության իրավասություն, քանի որ դրանք ոչ բոլոր դեպքերում են արտացոլված օրենսդրության մեջ կամ որոշված չեն դրանց

իրացման կարգը, հետևաբար դրանք չեն կարող իրացվել Հայաստանի Հանրապետության իրավասության շրջանակում, սակայն դիտարկվում են որպես պետության իրավասության ու լիազորությունների ձևավորման հիմք:

2.3. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխիքները

Պետության գործունեության արդյունավետության բարձրացման առանցքային հարցերից է ինքնիշխանության երաշխիքների համակարգի սահմանումը: Ընդ որում, և՛ քաղաքական համակարգում, և՛ միջազգային հարաբերություններում պետության շահի առաջնայնությունը՝ որպես ընդհանուր կանոն, միաժամանակ ընկալվում է պետական ինքնիշխանության ապահովման երաշխիք:

Հայաստանի Հանրապետության համար ինքնիշխանության հիմնախնդիրը՝ աշխարհաքաղաքական զարգացումների համատեքստում, սահմանակցում է հայ ժողովրդի ինքնագոյության պահպանման հիմնախնդրի հետ: Քանի որ յուրաքանչյուր պետություն իր ներքին ու արտաքին գործառույթների իրականացման ժամանակ գտնվում է որոշակի մրցակցային միջավայրում, ուստի տարբեր գործոնների կամ սպառնալիքների առկայությունն ինքնաբերաբար բացասական ներգործություն են ունենում ինքնիշխանության երաշխավորման վրա:

Հենց այդ առումով, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես հայ ժողովրդի համար իր ապագայի ինքնուրույն ընտրության հնարավորությունների երաշխիք⁹⁶:

Կապված շարադրվածից, օրինաչափ է, որ ցանկացած պետության ինքնիշխանության իրողության և արդյունավետության պահպանման համար անհրաժեշտ են դրա ապահովման բազմազան ու մշտական երաշխիքներ: Եվ այդպիսի երաշխիքների մշակումը և դրա հետ կապված հիմնախնդիրների

⁹⁶ Հարկ է նշել, որ պրոֆեսոր Վ.Դ. Զորկինի արդարացի պնդմամբ՝ սահմանադրականագետների համաշխարհային ընկերակցության գիտական վերլուծությունների բնագավառում առանցքային նշանակություն պետք է տրվի հենց պետության ինքնիշխանության ու դրա լիարժեք ապահովման ժամանակակից երաշխիքների սահմանման հիմնախնդրին: // Ст'я Зорькин В.Д. Апология Вестфальской системы //Рос. газ. 2004, 13 июля.

լուծումը հատուկ տեղ են գրավում Հայաստանի Հանրապետության պետական քաղաքականության մեջ:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ՝ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք է սահմանվել անկախությունը, ինչը այդ ռազմավարության տրամաբանությամբ նշանակում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է: Միաժամանակ, բանակաշինության բնագավառում որպես ռազմավարության նպատակ է դիտարկվել պետության այնպիսի պաշտպանական ներուժի ապահովումը, որն անհրաժեշտ է, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության պաշտպանության համար:

Պետք է նկատել, որ հենց Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության պաշտպանությունը կարող է արդյունավետ իրականացվել այդ ինքնիշխանության համար անհրաժեշտ երաշխիքների ապահովման պարագայում: Այդպիսիք բխում են, մասնավորապես Հայաստանի անկախության հռչակագրի 2-րդ կետով սահմանված դրույթի բովանդակությունից, այն է. «Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան պետություն է՝ օժտված պետական իշխանության գերակայությամբ, անկախությամբ, լիիրավությամբ»: Իսկ «Ռազմական դրության իրավական ռեժիմի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ռազմական դրություն հայտարարվում է միայն այն հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք անմիջականորեն սպառնում են նաև Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությանը:

Հիշատակված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ ինքնիշխանության պահպանումը, պաշտպանությունը և ապահովումը իրականացվում են պետական իրավասու մարմինների կողմից համապատասխան միջոցների ու պայմանների առկայությամբ: Իսկ դա ենթադրում է, որ պետության ինքնիշխանության ապահովման, պահպանման ու պաշտպանության հնարավոր միջոցները և պայմանները, հետևաբար՝ դրանց իրագործումն իրականացնող

պետական մարմիններն ու նրանց պաշտոնատար անձինքն կազմում են ինքնիշխանության երաշխիքները:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ բացակայում է «ինքնիշխանության երաշխիքներ» եզրույթի նորմատիվային սահմանումը, այնուամենայնիվ, հարկ է նկատել, որ հայրենական սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ այն ևս ամբողջական հայեցակարգային ձևակերպում չի ստացել: Արտասահմանյան առանձին հեղինակներն իրենց գիտական հետազոտություններում անդրադարձ կատարել են պետական ինքնիշխանության երաշխիքների հիմնախնդրին, հաշվի առնելով տվյալ ներպետական օրենսդրության առանձնահատկությունները⁹⁷:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ մասնագիտական գրականության մեջ փորձեր են արվում հետազոտության առարկա հասկացության բովանդակությունը բացահայտել նաև հարակից կամ մասամբ աղերսներ ունեցող հասկացությունների համատեքստում:

Այսպես, պրոֆեսոր Վ.Գ. Աննենկովան նշում է պետության միասնության երաշխիքների մասին՝ դիտարկելով դրանք որպես պետության միասնության իրական գործող և զարգացող իրավական ինստիտուտների ապահովման պայմաններ և միջոցներ, որպեսիք են՝ տարածքը, պետական իշխանությունը, անձի իրավական կարգավիճակը, պետության դաշնային սուբյեկտների միասնությունը, իրավական տարածքի միասնությունը, տնտեսական միասնությունը⁹⁸: Դժվար չէ նկատել, որ նա պետական միասնության հիմնական ինստիտուտներ է դիտարկում տարածքի, պետական իշխանության և իրավական ու տնտեսական տարածքի միասնությունը: Այդ ընթացքում նշված ինստիտուտներն իրենց քաղաքական ու իրավական էությամբ ներկայացնում են պետական ինքնիշխանության դրսևորումները և ամբողջությամբ ընդգրկում են նրա բովանդակությունը: Այս ձևով, պետության միասնության երաշխիքների հասկացության

⁹⁷ Տե՛ս, օրինակ, **Амиров М.Г.** Суверенитет и территориальная целостность России как конституционно-правовые принципы: Дис.... канд. юр ид, наук. Махачкала, 2004, Горюнов В.В. Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии : диссертация... кандидата юридических наук: М.: 2007.

⁹⁸ Տե՛ս **Анненкова В.Т.** Единство Российского государства: проблемы конституционной теории и практики: Автореф. дисс.... докт. юрид. наук. М., 2006. էջ 12:

սահմանմամբ բավականին մոտ է պետական ինքնիշխանության երաշխիքների հասկացության սահմանմանը:

Պատահական չէ, որ Նույն հեղինակի կողմից առանձնացված պետական միասնության երաշխիքների տեսակները, գործնականում համընկնում են ինքնիշխանության երաշխիքների հետ, որոնք սովորաբար մասնագիտական գրականության մեջ դասակարգվում են իրավականի, կազմակերպչականի, քաղաքականի, հոգևորի⁹⁹:

Բավականի հետաքրքիր տեսակետ է արտահայտել պրոֆեսոր Դ.Վ.Շումկովը, ըստ որի՝ պետական ինքնիշխանության ապահովման առանձնահատուկ կառուցակարգերից է այն միջոցների, գործողությունների ու սկզբունքների համակարգը, որոնց օգնությամբ երաշխավորվում են հանրային քաղաքական իշխանության անկախությունն ու ինքնուրույնությունը: Այս դեպքում հեղինակի հարցադրումն ուղղված է ոչ այնքան ինքնիշխանության երաշխիքներին, որքան ինքնիշխանության ապահովման տնտեսական, ռազմական, քաղաքական և գաղափարական միջոցներին¹⁰⁰: Նույն հեղինակի այդ հայեցակարգի տրամաբանությամբ, ինքնիշխանության երաշխիքների ներքո անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այն կառուցակարգերի ամբողջությունը, որոնք ուղղված են պետական ինքնիշխանության ապահովմանը:

Թերևս, անհրաժեշտ է նկատել ևս մեկ կարևոր հանգամանք, որ մասնագիտական գրականության մեջ ինքնիշխանության երաշխիքները բովանդակային առումով հաճախ նույնականացվում են նրա հիմքերի հետ: Չնայած ինքնիշխանության երաշխիքների ու ինքնիշխանության հիմքերի իմաստային բովանդակությունը տարբեր են, սակայն պետության ինքնիշխանության տեսանկյունից թույլատրելի է նաև դիտարկել դրանց միատարրության հարցը: Այսպես, օրինակ, եթե ժողովրդական ինքնիշխանությունը հանդիսանում է պետական ինքնիշխանության հիմքը, ապա ասվածին համարժեք է այն, որ առաջինը (ժողովրդական ինքնիշխանություն) հանդիսանում է երկրորդի (պետական ինքնիշխանություն) երաշխիքը: Ի վերջո, և՛ հիմքերը, և՛ երաշխիքներն

⁹⁹ Տե՛ս Նույն աշխ. էջ 35:

¹⁰⁰ Տե՛ս **Шумков Д.В.** Социально правовые основания государственного суверенитета Российской Федерации (историко-теоретический анализ): Дисс. ... докт. юрид. наук. СПб., 2002. էջ 273:

իրենց նշանակությամբ միտված են պետական իշխանության ինքնիշխանության ապահովմանը:

Պետության ինքնիշխանության երաշխիքների իրավաբանական վերլուծությունը լիարժեք չի լինի, առանց հետազոտելու նրա սոցիալ-քաղաքական էությունը, նախապես դասակարգելով ինքնիշխանության երաշխիքներն ըստ տեսակների: Պետք է նշել, որ մասնագիտական գրականության մեջ ձևավորվել է ավանդական մոտեցում այն մասին, թե ինչպիսի երաշխիքներ կարելի է առանձնացնել: Այսպես, խորհրդային ժամակաշրջանում առանձնացվում էին՝ տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, գաղափարական, կազմակերպական-քաղաքական և իրավական երաշխիքներ¹⁰¹, իսկ ժամանակակից իրավագետների կողմից հետազոտման առարկա են դիտարկվում ինքնիշխանության ապահովման միջոցները՝ դասակարգելով դրանք տնտեսականի, քաղաքականի, ռազմականի, գաղափարականի, իրավականի¹⁰²:

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է կարևորել առաջնային նշանակություն ունեցող իրավական երաշխիքները, որոնց օգնությամբ պետությունը նպատակաուղղված ներգործություն է ունենում հասարակական ու քաղաքական հարաբերությունների վրա:

Այդ իմաստով իրավական երաշխիքները իրավական ակտերով ամրագրված ինքնիշխանության ապահովման այն միջոցներն են, որոնց միջոցով պետությունը կանխարգելում կամ չեզոքացնում է իր ինքնիշխանության դեմ ուղղված հնարավոր կամ իրական սպառնալիքները: Հատկապես այս դեպքում անհրաժեշտ է առանձնացնել սահմանադրական այն երաշխիքները, որոնք սահմանվել են ՀՀ Սահմանադրությամբ:

¹⁰¹ Տե՛ս **Безуглов Л.Л.** Суверенитет советского народа, М.: Юрид. лит., 1975 և **Вихарев С.Р.**

“В.И.Ленин о суверенитете союзных республик”, Минск: 1969. էջ 176 և ուրիշներ:

¹⁰² Սկզբունքորեն վերջին դասակարգումը համընկնում է առանձին երկրների (Ռուսաստանի Դաշնություն, Բելառուսի Հանրապետություն և այլն) օրենսդրական կարգավորումների հետ: Այսպես, Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքականության հայեցակարգում խոսք է գնում պետական ինքնիշխանության պաշտպանության քաղաքական, իրավական, արտաքին տնտեսական և այլ միջոցների մասին, իսկ «Անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ անվտանգության բնագավառում իրականացվում է միասնական պետական քաղաքականություն տնտեսական, քաղաքական, կազմակերպչական և այլ բնույթի միջոցառումների միջոցով: Տե՛ս Шымков Д.В. Նույն աշխ. էջ 273:

Ակնհայտ է, որ ինքնիշխանության իրավական երաշխիքները պետք է համարժեք լինեն այն սպառնալիքներին, որոնք իրականում գոյություն ունեն կամ կարող են տեղիք տրվել: Դա նշանակում է, որ համապատասխան իրավակարգավորման միջոցով անհրաժեշտ է ժամանակին լուծել առկա խնդիրը: Այսինքն, ինքնիշխանության երաշխիքներին իրավական ձև հաղորդելն ինքնին անհրաժեշտ ու կարևոր գործընթաց է, որը կոչված է ապահովել մարդու իրավունքների իրականացումը և այդ իրավունքների պաշտպանությունը պետության կամայական միջամտությունից: Այդ իմաստով, ինքնիշխանության երաշխիքների հստակ ու համարժեք իրավական ամրագրումը բխում է ոչ միայն պետության շահերից, այլև հանդիսանում մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության յուրահատուկ երաշխիք:

Պետության ինքնիշխանության իրավական երաշխիքների դիտարկման ժամանակ, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ այդ ինքնիշխանության իրավական բովանդակությունն ու իրավական երաշխիքներն ունեն ընդհանուր աղերսներ և միասնական ծավալներ՝ պայմանավորված այն հիմնավորմամբ, որ ինքնիշխանության բովանդակությունն արտահայտվում է հենց երաշխիքների ապահովման միջոցով:

Այսպես, համակարծիք լինելով հայ սահմանադրականագետների այն պնդման հետ, ըստ որի՝ պետական ինքնիշխանության իրավական բովանդակությունը դրսևորվում է պետական իշխանության գերակայության, նրա միասնության և անկախության մեջ¹⁰³, ինչն ենթադրաբար համարժեք է այն եզրահանգման հետ, որ ինքնիշխանության երաշխիքների ապահովումն ունի այն նույն նշանակությունը, ինչ իրավական բովանդակությունը: Այս համատեքստում, Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետության գոյության հիմնական կամ երաշխիքային նշանակություն ունեցող պայմաններ կարող են դիտարկվել պետական իշխանության գերակայությունը, պետության միասնությունն ու անկախությունը:

Ընդ որում, անհրաժեշտ է նկատել, որ եթե պետական իշխանության գերակայության երաշխավորման ժամանակ անհրաժեշտ է բացառել որևէ այլ

¹⁰³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Եր., 2012, էջ 121-122:

իշխանությանը պետական իշխանության ենթակայությունը, իսկ ինքնիշխանության անկախությունն արտահայտվում է միջազգային հարաբերություններում պետական իշխանության այլ պետությունների իշխանություններին չենթարկվելու իմպերատիվությամբ, ապա պետական ինքնիշխանությունն ի հայտ է գալիս պետության և նրա իշխանության միասնության մեջ: Այսինքն, պետության ինքնիշխանությունը, որպես նրա քաղաքական-իրավական հատկություն, արտահայտվում է երկրի ներսում պետական իշխանության գերակայությամբ և արտաքին հարաբերություններում՝ անկախությամբ¹⁰⁴:

Սակայն, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական նորմերի շրջանակում պետական իշխանության միասնությունը կարող է արտահայտվել տարբեր նշանակությամբ և ընկալվում: Այս առումով, կարծում ենք, որ այդպիսի միասնությունը կարող է բացահայտվել սահմանադրական տարբեր ինստիտուտների միջոցով:

Այս համատեքստում անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ պետական իշխանության միասնականության ապահովման հիմնախնդիրն առաջին հերթին պայմանավորված է հենց **պետության ինքնիշխանության իրավական երաշխիքների միասնությամբ**: Այդպիսիք փոխկապակցվում են իրավական միասնական պետության մեջ դրանց գոյության հետ, որոնք հռչակվել են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1-ին հոդվածով և բխում են 3, 5, 6, 10, 11-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից: Տվյալ դեպքում՝ բացի միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքից, խոսք կարող է գնալ նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության և ժողովրդի շահերից ելնելով պետական իշխանության իրականացման երաշխավորման մասին:

Նախ, տարածքային ամբողջականության և դրանից բխող անձեռնմխելիության երաշխավորման նկատմամբ ցանկացած դրսևորում կամ ոտնձգություն նշանակում է ինքնիշխան պետության իշխանության

¹⁰⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Նույն աշխ., էջ 40:

իրականացման դեմ կատարված որևէ խախտում: Իսկ այդպիսի խախտումների կանխարգելման կամ չեզոքացման համար Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ ամրագրվել են որոշակի երաշխիքներ:

Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 123-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ կետերը հռչակում են, որ Հանրապետության նախագահը պետության գլուխն է և հետևում է Սահմանադրության պահպանմանը: Իսկ «Ռազմական դրության իրավական վիճակի մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում է, որ ռազմական դրություն հայտարարվում է միայն այն հանգամանքների առկայության դեպքում, որոնք անմիջականորեն սպառնում են Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությանը, անվտանգությանը, տարածքային ամբողջականությանը և դրանով պայմանավորված՝ քաղաքացիների կյանքին ու անվտանգությանը, և այդ հանգամանքների վերացումն անհնարին է առանց արտակարգ միջոցներ ձեռնարկելու:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նշել, որ **տարածքային ամբողջականության ապահովման որոշակի երաշխիքներ** ամրագրվել են նաև առանձին միջազգային իրավական ակտերում: Մասնավորապես, ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածով նախատեսվում են դրույթներ որևէ պետության կողմից մեկ այլ պետության նկատմամբ զինված հարձակման դեպքում հնարավոր հակազդման և հավաքական պաշտպանությունը կազմակերպելու վերաբերյալ: Գրեթե նույնաբովանդակ դրույթ ամրագրված է Հավաքական անվտանգության կազմակերպության մասին 1992 թվականի մայիսի 15-ին ստորագրված պայմանագրով (հոդվ. 4):

Ինչ վերաբերում է **միասնական իրավական տարածքի երաշխիքների** ապահովման խնդրին, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ այն անմիջականորեն փոխկապակցվում է իրավաստեղծ գործընթացների միասնականության ապահովման, իրավական ակտերի աստիճանակարգված ենթակայության և այլ սկզբունքների իրացման հետ: Ընդ որում, միասնական իրավական տարածքի երաշխիքների համակարգի կատարելագործումն ինքնին պայմանավորված է իրավակիրառ պրակտիկայում այդ սկզբունքների իրացման արդյունավետության ապահովման անհրաժեշտությամբ:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 10, 11, 59, 60, 154-րդ և մի շարք այլ հոդվածների բովանդակությունից բխում է **միասնական տնտեսական տարածքի երաշխավորման** անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, ինքնիշխանության այս երաշխիքների ներքո անհրաժեշտ է ընկալել տնտեսական այնպիսի միջոցների ամբողջություն, որոնց իրագործումն ինքնաբերաբար պահանջում է տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման հատուկ իրավական ընթացակարգերի իրականացում: Այս առումով, կարծում ենք արդարացի է այն պնդումը, ըստ որի՝ միասնական տնտեսական տարածքի երաշխիքներն առաջին հերթին պայմանավորված են միասնական քաղաքացիական, ֆինանսական, տնտեսական օրենսդրության առկայությամբ¹⁰⁵:

Ինքնիշխանության իրավական հաջորդ կարևոր երաշխիքն առնչվում է **ժողովրդի շահերի պաշտպանությանն ուղղված պետական իշխանության երաշխավորման** հետ: Այս երաշխիքի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, ըստ որի՝ պետությունն իշխանության իրականացման լիազորությունը ստանում է ժողովրդից, ինչը ենթադրում է, որ պետական իշխանությունն ածանցվում է ժողովրդի իշխանությունից: Հետևաբար, պետական իշխանությունը պայմանավորված պետք է լինի ժողովրդի կամքով ու պահանջներով և նպատակաուղղվի ժողովրդի շահերի բավարարմանը:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, կարելի է նշել, որ **պետական իշխանության միասնականության ապահովումը պայմանավորված է պետության ինքնիշխանության որոշակի իրավական երաշխիքների առկայությամբ, դրանք են՝ միասնական իրավական ու տնտեսական տարածք, պետության տարածքային ամբողջականության ու անձեռնմխելիություն, ինչպես նաև ժողովրդի շահերի պաշտպանությանն ուղղված պետական իշխանության իրականացում:**

Ինքնիշխանության հաջորդ խումբ երաշխիքները կազմում են քաղաքական, հոգևոր և տնտեսական, որոնք սույն հետազոտության շրջանակում առաջարկվում է դիտարկել որպես պետական իշխանության իրականացման քաղաքական,

¹⁰⁵ См. у Кузозакин Д.В. Обеспечение единства экономического пространства Российской Федерации (конституционно-правовое исследование): Автореф. Дисс...канд. юрид. наук. Омск, 2005, էջ 17,18:

հոգևոր և տնտեսական որոշակի պայմանների առկայություն, որոնք պետական իշխանության ինքնիշխան հատկությունների ապահովման վրա անմիջական ներգործություն են ունենում:

Կարևորելով պետության ինքնիշխանության քաղաքական երաշխիքների ապահովման խնդիրը, անհրաժեշտ է նկատել, որ պետության իշխանությունը՝ առանց քաղաքական համակարգի այլ սուբյեկտների հետ փոխգործակցության և բարոյահոգեբանական այլ գործոնների հաշվառմամբ, չի կարող իրականացնել պետական ու հասարակական գործերի անկախ և բարձրագույն կառավարում:

Հանդիսանալով քաղաքական համակարգի կենտրոնական մասնակից, պետությունը փոխգործակցում է այդ համակարգի մյուս սուբյեկտների հետ: Եվ սոցիալական այդ կապերով պայմանավորված ցանկացած դրսևորում կոչված է ինքնին նպաստելու պետության ինքնիշխանության երաշխավորմանը կամ, ընդհակառակը, թուլացնում այդ հատկությունները:

Առաջին հերթին անհրաժեշտ է նկատի ունենալ ժողովրդին որպես պետության քաղաքական հիմք: Ինչպես արդարացիորեն նշել է Զ.Լոկկը, «յուրաքանչյուր պետության կազմավորման հիմքում ընկած է ժողովրդի համերաշխ համաձայնությունը»¹⁰⁶: Այսինքն, պետությունը որպես քաղաքական համակարգի ակտիվ սուբյեկտ իր նպատակներն իրագործելու համար պետք է ունենա ժողովրդի աջակցությունն ու համաձայնությունը: Իհարկե, այս խնդրում պետության և քաղաքացիների հարաբերություններում կարևոր դերակատարությունը պատկանում է պետական իշխանության մարմինների ընտրություններին: Ընդ որում, եթե ընտրությունների արդյունքներն ունեն համաժողովրդական որոշմանը համարժեք բնույթ, ապա այդ ընտրությունների արդյունքներով ձևավորված պետական իշխանության մարմիններն ինքնին ընկալվում են որպես օրինական (լեգիտիմ):

Հետևաբար, ժողովրդի կողմից պետական քաղաքականությանն աջակցելը հանդիսանում է պետության ինքնիշխանության առավել էական երաշխիքներից

¹⁰⁶ St' u История политических и правовых учений. Под общ, ред. В.С. Нерсисянца. М.: 2008, էջ 271:

մեկը: Ի վերջո, պետական իշխանությունը դա առաջին հերթին ժողովրդի իշխանություն է համաժողովրդական խնդիրները լուծելու համար:

Դրա համար պետական իշխանությունն ինքնաբերաբար պետք է վերածվի ժողովրդական ինքնիշխանության¹⁰⁷: Որպեսզի պետությունը լինի ինքնիշխան, այդ դեպքում ժողովուրդն առաջին հերթին պետք է լինի անկախ ու ինքնիշխան իր տարածքի վրա: Դա են հաստատում ՀՀ Սահմանադրության 1-ին և 2-րդ հոդվածներով հռչակված «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է», «Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին» և «Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ընտրությունների միջոցով» դրույթները: Այստեղից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետության **ժողովրդական ինքնիշխանությունը** հանդիսանում է պետության ինքնիշխանության քաղաքական կարևոր երաշխիքը:

Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության քաղաքական հաջորդ կարևոր երաշխիքը դա **քաղաքացիական հասարակության** առկայությունն է: Այն հանդիսանում է հասարակության կենտրոնական մասը և իր կազմում բարձր գիտակցականություն ունեցող անդամների միավորումը, որոնք իրենց հարաբերությունները կառուցում են միմյանց միջև, ինչպես նաև պետության և հասարակության միջև օրենքի և սոցիալական առաջադիմական նորմերի հիման վրա¹⁰⁸:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է նկատել, որ իրական ժողովրդավարական պետության համար քաղաքացիական հասարակությունը կարող է դիտարկվել որպես հասարակության առջև ծառացած խորքային խնդիրների լուծման համար յուրահատուկ դաշնակից: Ավելին, քաղաքացիական հասարակության մասնակցությունն առանձին համընդհանուր խնդիրների լուծմանը կարող է դիտարկվել առավել արդյունավետ կամ առաջնային այն դեպքում, երբ պետության միջամտությունը տվյալ հարցում կարող է անցանկալի հետևանքներ առաջացնել:

¹⁰⁷ Ինչպես արդարացիորեն նշել է պրոֆեսոր Է.Թադևոսյանը, որ ժողովրդական ինքնիշխանությունը հանդիսանում է պետության ինքնիշխանության հիմքը // տե՛ս **Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В.** Конституционное право. М.: 2009, էջ 201-202:

¹⁰⁸ Տե՛ս **Тихомиров Ю.А.** Теория компетенции. М., 2005- С. 108:

Այսպիսով, զարգացած քաղաքացիական հասարակության պայմաններում պետությունն օժտված է առավելապես քաղաքական կայունությամբ, հատկապես իր անվտանգությանը սպառնացող վտանգներին հակազդելու նպատակով: Այս տեսակետը համահունչ է նաև պրոֆեսոր Ն.Բ. Պաստուխովայի այն պնդմանը, ըստ որի՝ քաղաքացիական հասարակությունը դա պետության ինքնիշխանության քաղաքական հիմքն է¹⁰⁹:

Ինչ վերաբերում է **հոգևոր երաշխիքներին**, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ ինքնիշխանության պաշտպանվածության լիարժեքությունն առաջին հերթին պայմանավորված է պետության նկատմամբ իր ժողովրդի վերաբերմունքով և նույն ժողովրդի համախմբվածությամբ:

Իրավական երևույթների ուսումնասիրությունը անհնար է առանց հասարակության քաղաքական ու իրավական գիտակցության հաշվառմամբ: Այստեղ անհրաժեշտ է կարևորել գաղափարականը, որն առավել քան խտացված ձևով արտահայտում է շրջապատող իրականության վերաբերյալ մարդկաց հայացքների, պատկերացումների ու տեսակետների ամբողջությունը:

Գաղափարախոսությունն անմիջականորեն առնչվում է իրավական ու քաղաքական հայացքների ձևավորման հետ, հետևաբար պետության միասնությունը, որպես պետության գոյության և ամրապնդման հիմնական պայման, պայմանավորված է ոչ միայն իրավական ու տնտեսական միասնական տարածքով, այլև այն խարսխվում է պետական քաղաքական դիրքորոշումների, ինչպես նաև ժողովրդի հոգևոր միասնության ամրապնդմանն ուղղված հայրենասիրական մղումների վրա:

Տվյալ դեպքում խոսք կարող է գնալ պետության և հասարակության կողմից մշտապես իրականացվող կազմակերպատիրական այն միջոցառումների և դրանց կառուցակարգերի մասին, որոնք կոչված են ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հոգևոր հիմունքները: Այս առումով տեղին է մեջբերել հայտնի պատմաբան Ե.Օ. Շենկարևային, ով պատմական որոշակի զարգացումների համատեքստում մշակութային գործոնների մասին հարցը դիտարկել է որպես պետության ինքնիշխանության զորակցման ու կայացման

¹⁰⁹ См'у Пастухова К.Б. Проблемы государственного суверенитета. М.: 2006. С.252:

էական կողմ: Ավելին, նա մշակութաբանությունը փոխկապակցում էր պետության ինքնիշխանության հետ՝ վերջինիս ապահովման ու կայացման հիմքում մատնանշելով պետության քաղաքացիների հայրենասիրական զգացմունքների ու գիտակցության համակարգային կապի առկայությունը¹¹⁰:

Ընդ որում, մշակութաբանության և պետության ինքնիշխանության հարաբերակցության կարևոր գործոններից կարող են հանդիսանալ, օրինակ, **հասարակական կարգի**, որպես արդարության պահպանման ընկալումը, վստահության ռեժիմը պետական իշխանության նկատմամբ, պետական խորհրդանիշները, որպես պետության նկատմամբ վերաբերմունք կամ քաղաքացու արժանապատվության պայման և այլն:

Իհարկե, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ ինքնիշխանության հոգևոր երաշխիքները բոլոր դեպքերում սերտաճում են իրավական երաշխիքների հետ, քանի որ հանրային իշխանությունն, ի վերջո, իրականացվում է հենց ժողովրդի շահերին համապատասխան:

Պետական ինքնիշխանության հաջորդ կարևոր երաշխիքը դա տնտեսական երաշխիքներն են: Կարծում ենք, որ այդ երաշխիքներն այն տնտեսական գործոնների համախումբն է, որը կոչված է նպաստելու տնտեսական հարաբերություններում պետական իշխանության ինքնիշխան հատկությունների իրացմանը:

Տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է զանազանել ինքնիշխանության տնտեսական երաշխիքները պետության տնտեսական միասնական տարածքի երաշխիքից:

Ինչպես արդեն նշվեց, եթե պետության տնտեսական միասնական տարածքի երաշխիքը, որպես պետության ինքնիշխանության իրավական երաշխիք, իրենից ներկայացնում է հատուկ իրավական միջոցներ իրենց կիրառման և իրականացման կառուցակարգերի առանձնահատկությամբ, ապա պետության ինքնիշխանության տնտեսական երաշխիքները կոչված են ստեղծելու առավել բարենպաստ պայմաններ պետության և հասարակության տնտեսական գործունեության իրականացման համար:

¹¹⁰ Տե՛ս **Шенкарева Е.О.** Социокультурные факторы поддержания суверенитета (на примере истории Черногории XV-XVIII вв.); Дисс... канд. истор. наук. М., 2003, էջ 64:

Ըստ պրոֆեսոր Կ.Բ. Պաստուխովայի, այդ երաշխիքների տակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ պետության տարածքն՝ իր բնական ռեսուրսներով, տնտեսական զարգացման մակարդակով, արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների բնույթով, գիտական ներուժով, մարդկային ռեսուրսներով, որոնք համախմբված կարգով դիտարկվում են պետության ինքնիշխանության կարևորագույն պայման¹¹¹:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է նկատել, որ ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդվածով մասնավոր սեփականության, տնտեսական գործունեության ազատության, ազատ տնտեսական մրցակցության վրա հիմնված Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կարգի հիմքը կազմող սոցիալական շուկայական տնտեսությունն երաշխավորող դրույթը համակարգային առումով փոխկապակցվում է Սահմանադրության 59-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետ, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր ոք ունի տնտեսական, ներառյալ ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք:

Սահմանադրական հիշատակված նորմերի համադրված վերլուծությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում հանրային և մասնավոր շահերի հարաբերական հաշվեկշռվածության ապահովման համար անհրաժեշտ տնտեսական բարենպաստ պայմանների ստեղծումն ու երաշխավորումը դիտարկվում են պետության քաղաքական և տնտեսական կայունության ապահովման կարևոր պայման:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով պետության ինքնիշխանության երաշխիքների սահմանման ու դասակարգման և դրանց իրավաբանական վերլուծության արդյունքները, կարելի է եզրահանգել հետևյալը.

1) Պետության ինքնիշխանության երաշխիքներն ինքնիշխանության ապահովման այն միջոցներն են, որոնց միջոցով պետությունը կանխարգելում կամ չեզոքացնում է իր ինքնիշխանության դեմ ուղղված հնարավոր կամ իրական սպառնալիքները: Ընդ որում, դրանց իրավական ձև հաղորդելն ինքնին անհրաժեշտ ու կարևոր գործընթաց է, որը կոչված է ապահովել մարդու իրավունքների իրացումը և այդ իրավունքների պաշտպանությունը պետության

¹¹¹ См'у Пастухова К.Б. Убийн աշխ. էջ 282:

կամայական միջամտությունից, ինչը բխում է ոչ միայն պետության շահերից, այլև հանդիսանում մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության յուրահատուկ երաշխիք:

2) Պետության ինքնիշխանության իրավական, քաղաքական, հոգևոր և տնտեսական երաշխիքների ապահովումն ունի այն նույն նշանակությունը, ինչ պետության ինքնիշխանության իրավական բովանդակությունը, իսկ այդ համատեքստում Հայաստանի Հանրապետության, որպես ինքնիշխան պետության գոյության հիմնական կամ երաշխիքային նշանակություն ունեցող պայմաններ կարող են դիտարկվել պետական իշխանության գերակայությունը, պետության միասնությունն ու անկախությունը:

ԳԼՈՒԽ III

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԸԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՈՒ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՅՈՒՄ

3.1. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները և դրանց լուծումները սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում

Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական արդարադատության առնչություններն պետության ինքնիշխանության երաշխավորման և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հիմնախնդիրն առավել քան հրատապ է հատկապես սահմանադրական բարեփոխումների և միջազգային ինտեգրման գործընթացների ներկայիս պայմաններում, երբ հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման ու դրանով պայմանավորված իրավահարաբերությունների կանոնակարգվածության աստիճանը բարձր չէ, և սահմանադրական մշակույթը գտնվում է ցածր մակարդակի վրա:

Միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության նման պայմաններում պետության ինքնիշխանության ոչ իրավաչափ ցանկացած սահմանափակում կարող է հանգեցնել սահմանադրական արժեքների ձևախեղմանն իր բոլոր վտանգավոր հետևանքներով:

Ուստի առանձնահատուկ կարևորության խնդիր է միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հիմնահարցի դրսևորման առանձնահատկությունների վերլուծությունը, քանի որ միջազգային հարաբերություններում վերաբերականությունն ինքնին ոչ միայն արտահայտում է պետության ինքնիշխանության նշանակության էական կողմը, այլև փոխկապված է վերջինիս հետ և գտնվում է դրա ներգործության տիրույթում:

Այս առումով պրոֆեսոր Ֆ.Լ.Քրիվզը արդարացիորեն նշել է հետևյալը. “վերաբերականության եզրույթն իր անորոշությամբ և այդ եզրույթի շուրջ ծագած

վեճերով, լիովին համապատասխանում է պետության ինքնիշխանության բովանդակությանը”¹¹²:

Միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության ծագումն ու գոյությունը ինքնիշխան պետությունների միջազգային համագործակցության պատմական զարգացումների օրինաչափ ու օբյեկտիվ արդյունք է: Չնայած այն հանգամանքին, որ բացակայում է այդ հասկացության նորմատիվային իրավական սահմանումը, այնուամենայնիվ միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության որպես հասարակական զարգացումների և միջազգային ինտեգրման գործընթացների հետևանք, ինքնին ենթադրում է ինքնիշխան պետության լիազորությունների փոխանցում այդ կազմակերպություններին՝ վերջիններիս կողմից այն իրագործելու հնարավորությամբ:

Ընդ որում, վերաբերական միջազգային կազմակերպությանը պետության ինքնիշխան իրավունքների նման փոխանցումը չի կարող դիտարկվել որպես պետության ինքնիշխանության սահմանափակում կամ պետության միջազգային իրավասությունների կորուստ, ինչը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ պետության ինքնիշխանությունը կարող է դադարել միմիայն տվյալ պետության ժողովրդի կամաարտահայտման արդյունքում:

Սակայն պետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալը. Պետությունը չի կարող մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ իր ինքնիշխանությունը փոխանցել որևէ միջազգային կազմակերպությանը, քանի որ ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն պետությունը և այն հանդիսանում է վերջինիս հիմնական և առանձնահատուկ հատկանիշը:

Այս նկատառումով պայմանավորված անընդունելի է այն տեսակետը, ըստ որի պետությունները կամավոր հրաժարվում են իրենց ինքնիշխան իրավունքներից կամ ինքնիշխանությունից՝ ի օգուտ միջազգային այն կազմակերպությունների, որոնց անդամակցում են այդ երկրները¹¹³:

¹¹² Տե՛ս **Crievies F.L.** Supranationalism and International Adjudication. Urbana.1969. P. 10.

¹¹³ Տե՛ս **Клемин А.В.** Суверенные права государства. М.: 2008, էջ 48:

Իսկ հեղինակների մեկ այլ խումբ հակված է այլ պնդմանը. միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականությունը ընդամենը միջոց է «համաշխարհային պետություն» կառուցելու համար¹¹⁴, որով մարդկությունը ձգտում է ունենալ իր համար համընդհանուր բարգավաճման ու ծաղկման ժամանակաշրջան¹¹⁵:

Բոլոր դեպքերում, անհրաժեշտ է նշել, որ միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության երևույթի օբյեկտիվ հիմքը կազմում են բոլոր ժողովուրդների ու պետությունների միջև առկա փոխադարձ կապն ու զարգացող ինտեգրման գործընթացները: Սակայն, այդ գործընթացներին տարաբնույթ ձևով մասնակցության համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանությունների երաշխավորման սահմանադրական պահանջը:

Ի տարբերություն ՀՀ Սահմանադրության, միջազգային կազմակերպություններին պետության ինքնիշխան իրավունքների մի մասի փոխանցման հնարավորությունն ամրագրող նորմեր առկա են հատկապես առանձին երկրների սահմանադրություններում¹¹⁶:

Այսպես, Ավստրիայի Սահմանադրության 9-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ պետական պայմանագրի կամ օրենքի հիման վրա պետական առանձին իրավունքներ կարող են փոխանցվել միջպետական հիմնարկներին ու նրանց մարմիններին:

Բելգիայի Թագավորության Սահմանադրության 34-րդ հոդվածը սահմանում է, որ որոշակի լիազորությունների իրականացում կարող է դրվել միջազգային հանրային հիմնարկների վրա՝ օրենքով կամ պայմանագրով սահմանված կարգով:

Դանիայի Թագավորության Սահմանադրության 20-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան՝ պետության մարմինների առանձին լիազորություններ կարող են վերապահվել միջազգային իրավակարգի և համագործակցության զարգացման նպատակով ստեղծված միջազգային կազմակերպություններին:

¹¹⁴ Տե՛ս **Леонтьев К.Н.** Византизм и славянство. М.: 2008. էջ 106:

¹¹⁵ Տե՛ս **Тинберген Я.** Пересмотр международного порядка. М.: 2010. էջ 85:

¹¹⁶ Տե՛ս Конституции зарубежных государств. Сборник. Т. 1. М.: 2010.

Իսպանիայի Սահմանադրության 93-րդ հոդվածը նախատեսում է դրույթ, համաձայն որի՝ Գլխավոր Կորտեսին կամ Կառավարությանը վերապահվում են միջազգային պայմանագրերի կատարումն ապահովելու պարտականություններ, որոնցով միջազգային կամ վերապետական կազմակերպություններին կարող է փոխանցվել համապատասխան իրավասություն:

Իտալիայի Սահմանադրության 11-րդ հոդվածը հռչակում է, որ Իտալիան համաձայնվում է այլ պետությունների հետ փոխադարձության պայմաններում իր ինքնիշխանության սահմանափակում, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովուրդների խաղաղության և համերաշխության ապահովման կարգի համար,... որը կցուցաբերի աջակցություն ու օգնություն միջազգային այն կազմակերպություններին, որոնք ձգտում են այդ նպատակների իրագործմանը:

Ալբանիայի Սահմանադրության 123-րդ հոդվածի 1-ին կետով սահմանվում է, որ Ալբանիան միջազգային համաձայնագրերի հիման վրա փոխանցում է միջազգային կազմակերպություններին որոշակի հարցերով իր պետական իրավունքները:

Ֆրանսիայի Հանրապետության 92-554 թվակիր սահմանադրական ակտի 88-2-րդ հոդվածի համաձայն՝ փոխադարձության սկզբունքի պահպանմամբ ու Եվրոպական Միության մասին պայմանագրի պայմաններին համապատասխան, Ֆրանսիան համաձայնվում է իր իրավասության մի մասի փոխանցումը եվրոպական տնտեսական ու ֆինանսական միության հիմնադրման համար:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Սահմանադրության 24-րդ հոդվածի 1-ին պարբերությունը սահմանում է, որ Դաշնությունը օրենքով կարող է իր պետական իրավունքները փոխանցել միջազգային հիմնարկներին:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նշել, որ գրեթե նույնաբովանդակ նորմեր պարունակում են Սլովակիայի, Պորտուգալիայի, Լեհաստանի Նիդերլանդների Լյուքսեմբուրգի և այլ երկրների սահմանադրություններում:

Հիշատակված սահմանադրական նորմերի համակարգված վերլուծությունից, ինչպես նաև նման լիազորությունների փոխանցման պրակտիկայի հետազոտությունից հետևում է, որ՝

ա) միջազգային կազմակերպություններին պետությունը փոխանցում է գործառնական բնույթի այնպիսի լիազորություններ, որոնք կազմում են ինքնիշխան պետության իրավասության մաս, բայց ոչ՝ ինքնիշխանության տարր,

բ) սահմանադրական այդպիսի լիազորությունների փոխանցումը պայմանավորված է գլոբալիզացիայի խորացման պայմաններում հատկապես միջազգային ինտեգրման նոր բնույթի գործընթացներ իրականացնող միջազգային կազմակերպությունների այնպիսի խնդիրների իրականացմամբ, որոնք ուղղված են կամ համընկնում են հենց անդամ-պետությունների խնդիրների հետ,

գ) նման լիազորությունների փոխանցումն անհրաժեշտ է, քանի որ հատկապես միջազգային հարաբերություններում քաղաքականության կամ առանձին արտաքին գործոնների ներգործության պայմաններում դրանք անհրաժեշտ են պետության գործունեության համար կամ կապված են բարդ գործընթացների հետ, որոնք ոչ համաչափ ներգործություն են ունենում պետությունների վրա:

Ինչ վերաբերում է մասնագիտական գրականության մեջ առկա մոտեցումներին, ապա դրանց համընդհանուր վերլուծությունը բերում է այն եզրահանգման, որ միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականությանը բնորոշ են հետևյալ բնութագրիչները. 1) անդամ-պետությունների շահերի ընդհանրության ճանաչումը, 2) անդամ-պետությունների մեծամասնությամբ որոշումների ընդունումը, 3) ծառայողների գործունեության անկախությունը, 4) ֆինանսական անկախությունը, 5) որոշումների պարտադիր կատարման պայմանը անդամ-պետությունների կողմից և անդամ-պետությունների տարածքում, 6) վերաբերական կազմակերպության կազմից միակողմանի դուրս գալու արգելքը, 7) այդ կազմակերպության լիազորությունների գերակայությունը անդամ-պետությունների լիազորությունների նկատմամբ, 8) անդամ-պետությունների ինքնիշխան լիազորությունների մի մասի փոխանցումը վերաբերական կազմակերպությանը¹¹⁷:

¹¹⁷ См'у **Моисеев А.А.** Суверенитет государства в международном праве. М.: 2009, էջ 362-363:

Ավելին, Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումներին նվիրված հետազոտություններում առանձին հեղինակներ գտնում են, որ՝ ա) յուրաքանչյուր միջազգային կազմակերպության միանալն այս կամ այն չափով հանգեցնում է պետության ինքնիշխանության սահմանափակմանը, ընդ որում, տվյալ դեպքում վճռորոշը ինչպես ինքնիշխանության բովանդակային կորստի չափն է, այնպես էլ դրա ամրագրման եղանակները, բ) առաջարկվող կարգավորման համատեքստում «ինքնիշխանության սահմանափակում» եզրույթը կարող է ընկալվել բացառապես այն կտրվածքով, որի դեպքում հարկ կլինի վերանայել իշխանությունը կրող սուբյեկտների լիազորությունների շրջանակը՝ սահմանադրական գործառույթների իրացման տեսանկյունից և գ) իշխանությունները նախապես եզրակացություն են տալիս հանրաքվեի դրված հարցի էության, դրա իրավաչափության և նպատակահարմարության կապակցությամբ¹¹⁸:

Սույն հետազոտության առարկայի համատեքստում այս բնութագրիչների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ **վերպատականությունն անհրաժեշտ է ընկալել որպես միջազգային կազմակերպության իրավական այնպիսի հատկություն, որն ինքնիշխան անդամ-պետություններին հնարավորություն է ընձեռում ազգային օրենսդրությամբ իրենց իրավունքների մի մասը փոխանցել միջազգային կազմակերպությանը՝ վերջինիս հիմնադիր պայմանագրով նախատեսված նպատակների ու խնդիրների իրագործմանը:**

Անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ, եթե միջազգային վերպետական կազմակերպությունը պետություններից ստանում է գործառնական բնույթի լիազորություններ, ապա խնդրահարույց է դառնում այն իրավիճակը, թե այդ կազմակերպության որոշումները մասնակից պետությունների համար պետք է դիտարկել որպես միջազգային իրավունքի, թե՞ ազգային օրենսդրության նորմեր:

Սակայն, հենց այս խնդրի լուծմանն է ուղղված այն հանգամանքը, թե պետությունն ինչպիսի սահմանադրական արգելքներ պետք է հաղթահարի, որպեսզի իր ստանձնած միջազգային պարտավորությունները ամբողջությամբ

¹¹⁸ Տե՛ս Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտագործնական հետազոտություն) / Գ.Բ.Դանիելյան, Վ.Ա.Այվազյան, Ա.Ա.Մանասյան. Եր., 2015, էջ 204:

համապատասխանի երկրի սահմանադրությանը և միաժամանակ հստակ ուղղված լինի միջազգային կազմակերպության խնդիրների ու նպատակների իրագործմանը:

Գործնականում ինչպես բոլոր երկրների, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության ինքնաբավության հայեցակարգը հենվում է այն գաղափարի վրա, ըստ որի՝ սահմանադրական նորմերի մեկնաբանման հիմքում դրվեն սահմանադրական հիմնարար արժեքներն ու սկզբունքները: Իսկ այդ պարագայում, «Սահմանադրական դատարանի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածի տրամաբանությանը համապատասխան՝ սահմանադրական դատարանը պարտավոր է իրավանորմի սահմանադրականությունը գնահատել իրավակիրառական պրակտիկայի կողմից դրան տրված բովանդակությամբ հանդերձ:

Այսպես, իր 2014 թվականի նոյեմբերի 14-ի ՍԴՈ-1175 որոշմամբ անդրադառնալով՝ 2014 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Մինսկում ստորագրված՝ «Հայաստանի Հանրապետության՝ «Եվրասիական տնտեսական միության մասին» 2014 թվականի մայիսի 29-ի պայմանագրին միանալու մասին» պայմանագրում ամրագրված պարտավորությունների՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցին, Սահմանադրական դատարանը սահմանադրաիրավական տեսանկյունից պետության ինքնիշխանության հիմնական բնութագրիչներ է դիտարկել պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանությունները:

Ընդ որում, սահմանադրական դատարանի որոշման տրամաբանության ներքո՝

- եթե պետական ինքնիշխանությունն ենթադրում է, որ. ա) պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում, բ) միայն ինքնիշխան պետությունն ունի միջազգային իրավասուբյեկտի կարգավիճակ, գ) երկրի ներսում ինքնիշխան պետությունն ինքն է սահմանում և պահպանում իր երկրի իրավակարգը՝ անհրաժեշտության դեպքում գործադրելով պետական հարկադրանքի միջոցներ, դ) պետական ինքնիշխանությունը տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա,

բացառում է երկիշխանությունը, միակ լեգիտիմ իշխանությունն է իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական գործառույթները,

- իսկ ժողովրդական ինքնիշխանության էությունն է՝ ճանաչել ժողովրդի՝ իշխանության միակ կրող ու աղբյուր լինելը,

- ապա ազգային ինքնիշխանություն նշանակում է ազգի իրավունքն՝ ինքնուրույն և ազատորեն որոշել իր մշակութային, սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կեցությունը:

Այս հարցում, միաժամանակ, Սահմանադրական դատարանը հաշվի առնելով ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխություններով) 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրված նորմի պահանջները, արձանագրել է, որ պետական ինքնիշխանությունը չի ենթադրում իշխանության բացարձակ անսահմանափակություն, քանի որ իրավական պետությունում այն առաջին հերթին սահմանափակված է մարդու հիմնարար իրավունքներով ու ազատություններով, որոնք գործում են անմիջականորեն, ունեն ինչպես ներպետական, այնպես էլ վերապետական կամ միջազգային իրավական պաշտպանվածություն:

Հայաստանի Հանրապետությունում պետական ինքնիշխանության երաշխավորման և իրացման իրողություններից ելնելով Սահմանադրական դատարանը նաև արձանագրել է, որ իրավական, ժողովրդավարական պետության կայացման միջազգայնորեն ճանաչված արժեհամակարգային հիմնարար ըսկըգբունքներն են դառնում ազգային իրավական համակարգի հենքը, և դրանք բացարձակ չեն կարող լինել և պետք է ունենան տվյալ ազգի ու պետության հիմնարար շահերից բխող ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային իրավական չափորոշիչներ, որպիսիք են. ա) իրավական, ժողովրդավարական պետության սկզբունքներին հավատարիմ մնալը, բ) իրավունքի գերակայության երաշխավորումը, գ) ժողովրդի ինքնիշխանության ճանաչումն ու երաշխավորումը, դ) միջազգային ու տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացներին պետության ինքնակամ մասնակցության և դրանից իր ցանկությամբ ու իր ժողովրդի շահերից ելնելով հրաժարվելու իրավունքի երաշխավորվածությունը:

Այդ տրամաբանությամբ պայմանավորված անհրաժեշտ է նշել, որ ներկայիս պայմաններում պետության ինքնիշխանության ու միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմնախնդրի առկայությունը և պետությունների փոխգործակցության օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը առաջադրում են այդ հարաբերություններից բխող խնդիրների փոխհամաձայնեցված լուծումներ:

Միջազգային և սահմանադրաիրավական հարաբերություններում պետությունների և միջազգային վերաբերական կազմակերպությունների հետ գործակցության այս ձևի պարագայում յուրաքանչյուր ինքնիշխան երկիր ինքնակամ մասնակցելով այդ կազմակերպություններին, իրենց մասնակցության կամքի արտահայտման միջոցով ապահովում իր իսկ ինքնիշխանության և ազգային շահերի պաշտպանության երաշխավորումը:

Դա համահունչ է նաև ՀՀ Սահմանադրության նախաբանով հռչակված ինքնիշխան պետության վերականգնման, հայրենիքի հզորացման ու բարգավաճման, սերունդների ազատության, ընդհանուր բարեկեցության, քաղաքացիական համերաշխության վերաբերյալ համամարդկային արժեքներին Հայաստանի Հանրապետության հավատարմության վերաբերյալ դրույթների բովանդակությունից, ինչով պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում միջազգային ու տարածաշրջանային համագործակցության ու այն ապահովող կառույցների իրավաչափ գործունակության ապահովման հարցերում:

Այդ խնդիրների հաշվառմամբ, Սահմանադրական դատարանը հիշատակված որոշմամբ արձանագրել է նաև, որ Սահմանադրության թե՛ արժեքանությունից, և թե՛ մի շարք կոնկրետ դրույթներից բխում են սահմանադրական հստակ պահանջներ, ինչպիսիք են՝ 1) պետական, ժողովրդական ու ազգային ինքնիշխանության երաշխավորումը, 2) միջազգային հարաբերությունների իրավահավասարությունն ու փոխշահավետությունը, 3) մարդու իրավունքների միայն այնպիսի հնարավոր սահմանափակումների նախատեսումը, որոնք համարժեք են միջազգային իրավունքի նորմերին ու սկզբունքներին, 4) Հայաստանի համար վերաբերական մարմինների որոշումների

գործողության հնարավորությունը միայն Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը համապատասխանության շրջանակներում:

Ինչ վերաբերում է պետության ինքնիշխանությունն արտահայտող անկախության երաշխավորմանը, անհրաժեշտ է կարևորել այն, որ պետությունը հանրային իշխանության լիակատար կրողն է իր տարածքում և չի կարող ենթարկվել այլ պետությունների իշխանություններին կամ միջազգային կազմակերպությունների իրավազորությանը: Այս առումով, ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր մեկ այլ՝ 2004 թվականի օգոստոսի 13-ի ՍԴՈ-502 որոշմամբ՝ 1998 թվականի հուլիսի 17-ին Հռոմում ստորագրված՝ Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրության նախաբանի 10-րդ մասով, 1-ին հոդվածով և 105 հոդվածի դրույթներով ստանձնած պարտավորությունները ճանաչել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությանը հակասող՝ դատապարտված անձանց ներպետական ընթացակարգով ներման իրավունքի և համաներման հնարավորության իրացումը բացառելու հիմքով:

Միաժամանակ, Սահմանադրական դատարանը արձանագրել է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, ի կատարումն ՀՀ Սահմանադրության նորմերով ստանձնած՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության երաշխիքների, չի կարող ստանձնել Սահմանադրությամբ չնախատեսված՝ մարդու իրավունքների սահմանափակման այնպիսի պարտավորություններ, որոնք նվազ բարենպաստ վիճակ կստեղծեն ՀՀ իրավազորության ներքո գտնվող անձանց համար՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման առումով:

Հաշվի առնելով այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է ճանաչեր Միջազգային քրեական դատարանը՝ որպես ՀՀ ներպետական քրեական իրավազորության մարմինները լրացնող ինստիտուտ, ինչը նույնպես չի բխել ՀՀ Սահմանադրության (2005 թվականի փոփոխություններով) 91 և 92-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերի բովանդակությունից, ուստի այդ կապակցությամբ, Սահմանադրական դատարանը մեկնաբանվող որոշման մեջ կատարեց մի շարք եզրակացություններ, որոնք ունեն էական նշանակություն պետության ինքնիշխանության երաշխավորման համար, դրանք են՝ ա) որ

արդարադատության իրականացումը հանդիսանում է դատարանների բացառիկ իրավասությունը, բ) Հայաստանի Հանրապետությունում արդարադատություն իրականացնող դատարաններն են՝ ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանները, վերաքննիչ դատարանները և վճռաբեկ դատարանը, գ) ՀՀ Սահմանադրության տրամաբանությանը համապատասխան՝ չի նախատեսվում որևէ դրույթ, որը հնարավորություն կտար միջազգային պայմանագրով լրացնել ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված՝ քրեական իրավազորություն իրականացնող դատական մարմինների համակարգը՝ քրեական իրավազորության միջազգային դատական մարմնով՝ վտանգելով մասնակից պետության ինքնիշխանությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխավորման վերաբերյալ հաջորդ կարևոր որոշմամբ (ՍԴԴ-924, 2010 թ. նոյեմբերի 16) Սահմանադրական դատարանը կարևորելով ազգային արժույթի դերակատարությունը, այն դիտարկեց որպես պետական ինքնիշխանության հատկանիշ: Ըստ Սահմանադրական դատարանի գնահատման՝ պետությունը հասնում է իրականացվող դրամավարկային քաղաքականության և դրա շրջանակներում իրականացվող արժույթային կարգավորման, որի նպատակն է ապահովել ոչ միայն տնտեսական աճ, այլև պետության տնտեսական անվտանգությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության վերաբերյալ սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայի վերլուծությունից բխում է, որ Սահմանադրական դատարանն իր իրավական դիրքորոշումներն արտահայտելիս տվել է տարբեր ձևակերպումներ, օրինակ, «ինքնիշխանության անձեռնմխելիություն», «ինքնիշխանությունը որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք», «ինքնիշխանության ապահովում», «ինքնիշխանության նկատմամբ հարգանք», «ինքնիշխանությանը սպառնացող վտանգ» և այլն:

Ակնհայտ է, որ բոլոր դեպքերում, ինքնիշխանության գերակայությունը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հանդիսանում է պետության անկախության հիմք, որը կարող է ընկալվել և՛ որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք, և՛ որպես համընդհանուր հարգման օբյեկտ, և՛ որպես

անձեռնմխելիության տարր և այլն: Այսինքն, ինքնիշխանության վերաբերյալ առկա տարբեր ձևակերպումներն կարևորվում են այդ հասկացությունների դիալեկտիկ միասնության նշանակությամբ:

Բացի այդ, Սահմանադրական դատարանի մեկնաբանությունների համակարգային վերլուծությունից կարելի է եզրահանգել, որ դրանք հանդիսանում են առաջին հերթին որպես ինքնիշխանության հասկացության բովանդակության տարբեր կողմեր, այնուհետև, նաև պետության անհրաժեշտ որակական հատկանիշ, որը բնութագրվում է որպես վերջինս սահմանադրաիրավական կարգավիճակի տարր:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության պետականության հիմքը կազմում է իշխանության միասնական համակարգը: Դրանով իսկ դատարանը նախապատվություն տալիս է պետության իշխանությունների տարանջատման ու միասնականության ընդհանրական սկզբունքի գաղափարին:

Միաժամանակ, ՀՀ Սահմանադրությանը համահունչ և դրանով պայմանավորված արժեքանական նշանակություն է հաղորդվում միջազգային իրավունքի՝ համընդհանուր ճանաչում ունեցող սկզբունքներից մեկին՝ պետությունների ինքնիշխան հավասարության հարգմանը:

Այնուհետև, ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր որոշումներում քննության առարկա միջազգային պայմանագրի սահմանադրականության տեսանկյունից՝ առանցքային նշանակություն է տալիս պետությունների ինքնիշխան զարգացման սկզբունքով ղեկավարվելու պահանջին, որն ենթադրում է կամավորության ու փոխշահավետության վրա խարսխված պարտավորությունների ստանձնում և միաժամանակ այդ պարտավորությունների դադարման հնարավորության գործընթացի նախաձեռնում:

Սահմանադրական դատարանի կողմից դիտարկվող խնդրի համատեքստում ինքնիշխանության որպես պետության անկախության հիմքի վերաբերյալ հիշատակված եզրակացություններն ունեն էական նշանակություն հայրենական սահմանադրական իրավունքի գիտության և սահմանադրական կարգավորումների զարգացման համար:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով պետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերակալության հարաբերակցության հիմնախնդիրների հետազոտության արդյունքները կարելի է եզրահանգել հետևյալը.

1) Պետությունը չի կարող մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ իր ինքնիշխանությունը փոխանցել որևէ կազմակերպությանը, քանի որ ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն պետությունը և այն հանդիսանում է վերջինիս հիմնական հատկանիշը, իսկ միջազգային կազմակերպություններին պետության ինքնիշխան իրավունքների որևէ կերպ փոխանցումը չի կարող դիտարկվել որպես ինքնիշխանության բացարձակ սահմանափակում կամ պետության միջազգային իրավասությունների կորուստ, քանի որ պետության ինքնիշխանությունը կարող է դադարել միմիայն տվյալ պետության ժողովրդի կամաարտահայտման արդյունքում:

2) Ելնելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1, 5, 81, 116-րդ ու այլ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից և վերաբերական միջազգային կազմակերպությունների որոշակի լիազորությունների փոխանցման պրակտիկայի հետազոտությունից անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հետևյալը, որ՝

ա) միջազգային կազմակերպություններին անդամակցելիս վերջինիս փոխանցվում են գործառնական բնույթի այնպիսի լիազորություններ, որոնք կազմում են պետության ինքնիշխան իրավասության մաս, բայց ոչ՝ ինքնիշխանության տարր,

բ) սահմանադրական լիազորությունների փոխանցումը պայմանավորված է աշխարհաքաղաքական ժամանակակից պայմաններում միջազգային կազմակերպությունների այնպիսի խնդիրների իրականացմամբ, որոնք համընկնում են հենց պետությունների միջազգային ինտեգրմանն ուղղված խնդիրների հետ,

գ) միջազգային հարաբերություններում կամ արտաքին քաղաքականության առանձին գործոնների ներգործության պայմաններում լիազորությունների փոխանցումն անհրաժեշտ է հենց պետության գործունեության համար կամ

կապված է այնպիսի գործընթացների հետ, որոնք ոչ համաչափ ներգործություն կարող են ունենալ պետությանների վրա:

3.2. Ինքնիշխանությունը և մարդու իրավունքների սահմանադրական կարգավորման հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում

Պետության ինքնիշխանության և մարդու իրավունքների հարաբերակցության և վերջիններիս սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրները քաղաքական և իրավական այն հարցադրումներից են, որոնք կարևորվում են ինչպես Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության սահմանադրական բնութագրիչների համատեքստում, այնպես էլ ինքնիշխան պետության կողմից իր քաղաքացիների կամքն արտահայտելու և նրանց իրավունքներն ու շահերն ամբողջ ծավալով ապահովելու առումով:

Պետության ինքնիշխանությունն իրենից ներկայացնում է կարևոր քաղաքական-իրավական սկզբունք: Այդ սկզբունքով է սահմանվում պետության որակական վիճակը՝ ապահովելով ժողովրդի լիարժեք իշխանության ու պետության տարածքային գերակայությունը և նրա անկախությունը միջազգային հարաբերություններում:

Զարգացած քաղաքացիական հասարակություն ունեցող ժողովրդավարական պետություններում բացարձակ ինքնիշխանության մասին խոսք չի կարող գնալ, քանի որ պետական իշխանությունը օժտված չէ գործողությունների բացարձակ ազատությամբ և առանց որևէ պատասխանատվություն կրելու հնարավորությամբ: Այս առումով, իրավացի են պրոֆեսորներ Ա. Հարությունյանը և Գ. Հարությունյանը, որոնց կարծիքով՝ իրավունքների ու ազատությունների անմիջական գործողությունը ենթադրում է անձի, հասարակության և պետության միջև որոշակի կապերի առկայություն, որը երաշխավորում է անհատի ինքնաիրացման իրավաբանական անհրաժեշտ ու բավարար նախադրյալներ¹¹⁹:

¹¹⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Նույն աշխ., էջ 69-70:

Պետությունը և նրա մարմինները իրենց գործունեությունում առաջին հերթին դիտարկվում են որպես ժողովրդի կամքն արտահայտող և նրա իրավունքներն ու շահերը պաշտպանող ներկայացուցչական մարմիններ:

Մյուս կողմից, պետությունը չի կարող օժտված լինել հարաբերականորեն սահմանափակված իշխանությամբ, քանի որ կապված է ժողովրդի և առանձին քաղաքացիների նկատմամբ ստանձնած պարտավորությունների կատարման հետ: Ինչպես արդարացիորեն նկատում է պրոֆեսոր Բ.Ս.Էբզելը, «համաձայն հասարակության ժողովրդավարական արժեքանության՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու հիմնական ազատությունները հանդիսանում են հանգուցային ցանկացած օրենսդիրի համար»¹²⁰:

Միևնույն ժամանակ մարդու իրավունքները և ազատությունները ոչ միայն սահմանում են պետական իշխանության, այլ նաև հաստատում ազգային ինքնիշխանության բովանդակության սահմանները: Որևէ ժողովրդի համար իրական ինքնիշխանության մասին խոսք չի կարող գնալ, եթե յուրաքանչյուր անհատ չի տիրապետում իրական իրավունքներով և ազատություններով, որոնք օրենսդրորեն ապահովված և գործնականում ներդրված չեն պետության իրավակիրառական գործունեությունում:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ ժողովրդի ինքնիշխանության բացարձակ ինքնաբավ լինելը ոչ պակաս վտանգավոր է, քան պետական ինքնիշխանության անսահմանափակությունը, հատկապես այն դեպքերում, երբ ազգային կամքի արտահայտման դերը ստանձնում են տարատեսակ քաղաքական կուսակցությունները և շարժումները, որոնք կարող են հետապնդել անգամ ժողովրդի իրական շահերին հակասող նպատակներ:

Ակնհայտ է հետևյալը, որ՝ ինչպես պետական ինքնիշխանության, այնպես էլ ժողովրդի ինքնիշխանության բացարձականացման ցանկացած միտում նպաստում է տոտալիտար քաղաքական համակարգի ձևավորմանը, անձի իրական ազատությունների և իրավունքների գերակայության բացառմանը: Եվ այս առումով տեղին է մեջբերել քաղաքագետ Ա.Պեչերի այն պնդումը, ըստ որի՝ մարդկության խորքային փոփոխությունների (գլոբալիզացիայի) կայսրության

¹²⁰ См'у Эбзеев Б.С. Конституция. Демократия. Права человека. М., 2002, էջ 171:

դարաշրջանում հենց պետական ինքնիշխանությունն է հանդիսանում դեպի նրա փրկության ճանապարհի գլխավոր խոչընդոտը¹²¹:

Մարդու իրավունքների և ինքնիշխանության հարաբերակցությունը կազմում է, ըստ էության, ընդհանուրի և անհատականի հարաբերակցության խնդրի բաղկացուցիչ մաս: Այս հարաբերակցության ցանկացած շեղում կարող է հանգեցնել մարդու և քաղաքացու հիմնական ազատությունների ու իրավունքների անտեսմանը, կամ պետականության և մարդկության համակեցության կանոնների խարխլմանը:

Այստեղից, պետության ինքնիշխանության սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրներին վերաբերելի հարցադրումների շրջանակում՝ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածով ամրագրված նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ՝ ա) ինքնիշխանության իրացման շրջանակում պետությունը ճանաչում է մարդուն որպես բարձրագույն արժեք, իսկ վերջինիս անօտարելի արժանապատվությունը՝ նրա իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք (1-ին մաս), բ) դա կանխորոշում է ինքնիշխան պետության և նրա մարմինների ու պաշտոնատար անձանց անմիջական իրավաբանական պարտականության սահմանմանը՝ հարգել և պաշտպանել մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները (2-րդ մաս), գ) իսկ այդ իրավունքներն ու ազատությունները՝ որպես անմիջական գործող իրավունքներ կրում են սահմանափակիչ բնույթ պետության ինքնիշխանության կամ հանրային իշխանության իրականացման համար (3-րդ մաս):

Սակայն, մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության խնդրի լուծումը չպետք է պայմանավորված լինի դրանց միայն սահմանադրությամբ ամրագրմամբ: Տվյալ պարագայում ակնհայտ է, որ խոսքը գնում է մարդու իրավունքների պաշտպանության որակական արդիականացման և դրանց սահմանադրաիրավական գործնական կառուցակարգերի ստեղծման մասին:

Այս առումով հարկ է նկատի ունենալ, որ մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանադրական կարգավորումները, եթե, մի կողմից,

¹²¹ Տե՛ս **ՅՃԶԵԲ Բ.Շ.** Նույն աշխ., էջ 177:

իրականացնում են սոցիալական գործառույթներ ուղղված դրանց իրացման սահմանների հաստատմանը, ինչպես նաև այդ իրավունքների ու ազատությունների իրավական կարգավորման սկզբունքների և դրանց ոլորտային կարգավորման հիմքերի ամրագրմանը, ապա, մյուս կողմից, ունեն իրավական ուղղվածություն, քանի որ այդ կարգավորումների միջոցով են հաստատվում պետական իշխանության և պետության ինքնիշխանության սահմանները:

Այսպես, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության երաշխավորման համատեքստում ՀՀ Սահմանադրությամբ հռչակվել են պետական իշխանության և դրա ինքնիշխանության սահմանների սահմանման հետևյալ սկզբունքները. ա) Սահմանադրությամբ ու օրենքներով պետական իշխանության իրականացման փոխկապվածությունը (հոդվ. 4), բ) մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով պետության կամ հանրային իշխանության սահմանափակվածությունը (հոդվ. 3, մաս 3), գ) Սահմանադրությամբ և օրենքներով պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց լիազորությունների տարանջատվածությունը (հոդվ. 6, մաս 1), դ) համայնքներում բնակչության տեղական ինքնակառավարման երաշխավորումը (հոդվ. 9) և այլն:

Հենց սահմանադրական այս սկզբունքների իրացման համատեքստում և պետական իշխանության ու դրա ինքնիշխանության սահմանների շրջանակում առավել արդիական են դառնում մարդու իրավունքների երաշխավորման ու պաշտպանության խնդիրը: Ինչպես արդարացիորեն նշում է ֆրանսիացի հայտնի մտածող Ժ. Մարիտենը. «Պետությունն օգտագործում է մարդու ուղեղը և էներգիան և առանց մարդու իրենից ոչինչ չի ներկայացնում: Պետությունը գործիք է մարդուն ծառայելու համար, այն ոչ այլ ինչ է, քան մարմին, որին տրված է իրավունք իրականացնել իշխանություն ու հարկադրանք: Եվ հարկադրել մարդուն ծառայել այդ գործիքին նշանակում է քաղաքական այլասերվածություն: Եվ հետո. ոչ թե մարդը գոյություն ունի պետության համար, այլ հակառակը՝ պետությունը գոյություն ունի մարդու համար»¹²²:

¹²² Տե՛ս **Маритен Ж.** Человек и государство. М., 2000, էջ 21:

Այստեղից, ենթադրվում է, որ մարդու իրավունքների հիմնախնդրի գործնական լուծումը պետք է իրականացվի երկակի գործընթացների համադրմամբ. մի կողմից, անհրաժեշտ է հստակորեն սահմանել անձի նկատմամբ պետության պարտականությունների շրջանակները, պատասխանատվության կոնկրետ ձևերը և աստիճանները, մյուս կողմից՝ հաստատել այնպիսի երաշխիքներ, որոնք կապահովեն պետության, նրա մարմինների ու պաշտոնատար անձանց կամայականություններից արդյունավետ պաշտպանությունը: Այս խնդրի լուծման առավել արդյունավետ ուղիներից մեկը, անկասկած հանդիսանում է ժողովրդավարական հասարակության կառուցումը, որը պետք է իրականացվի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման սկզբունքի հիման վրա:

Նույնիսկ անգամ օրենսդիր իշխանությունը, որն իրավասու է առավել լիարժեքորեն արտահայտել ժողովրդի ինքնիշխանությունը ներկայացուցչական ժողովրդավարության միջոցով, նույնպես օժտված չէ անսահմանափակ իշխանությամբ: Չնայած խորհրդարանական վերահսկողությունը հանդիսանում է մարդու իրավունքների ու շահերի պաշտպանության կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը, այնուամենայնիվ, չպետք է բացառել սահմանադրական այնպիսի ինստիտուտների դերակատարությունը, ինչպիսիք են՝ հանրաքվեն, ընտրությունները կամ ժողովրդի կամքի անմիջական արտահայտման այլ ձևեր¹²³:

Այսպիսով, եթե Սահմանադրությունը հաստատում է պետության և մարդու ու քաղաքացու միջև հարաբերությունների հիմնարար հիմքերը, ապա այդ փոխհարաբերություններում ժողովրդական ինքնիշխանությունը դիտարկվում է պետական ինքնիշխանության, դրա գերակայության, անկախության և ինքնուրույնության հիմքը:

¹²³ Պետության և ժողովրդի միջև փոխհարաբերությունների խնդրի ժողովրդավարական տեսլականն իր արտացոլումն է ստացել միջազգային իրավունքի նորմաներում: Այսպես, օրինակ, Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության խորհրդակցության 1975 թվականի օգոստոսի 1-ի եզրափակիչ փաստաթղթում բացահայտելով ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և սեփական ճակատագրով տնօրինելու իրավունքների սկզբունքների բովանդակությունը, հաստատվել է, որ լրիվ ազգությունները միշտ իրավունք ունեն ինչպես և երբ ցանկանում են լիարժեք ազատության պայմաններում սահմանել իրենց ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավիճակը՝, ինչպես նաև՝ ըստ սեփական հայեցողության իրականացնել իրենց քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումները:

Սակայն, անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն, որ պետության և ժողովրդի փոխհարաբերությունները չեն կարող բնութագրվել որպես իրավահավասար: Ակնհայտ է, որ ժողովուրդը հանդիսանում է ինքնիշխանության միակ կրողը, հետևաբար, նրան է վերապահված պետական իշխանության նկատմամբ նրա գերակա դերակատարումը:

Բացի դրանից, Սահմանադրությունը միաժամանակ իրականացնում է կարևոր և մեկը մյուսի հետ սերտորեն կապված գործառույթներ. մի կողմից, այն հանդիսանում է օրենք, որի միջոցով ժողովուրդը հիմնադրում է պետության գործունեության հիմնարար և ղեկավար սկզբունքները, մյուս կողմից, այն հանդես է գալիս որպես օրենք, որով սահմանվում է իրավունքի այլ սուբյեկտների իրավական դրությունը՝ միաժամանակ, կարգավորելով վերջիններիս իրավական վարքագիծը:

Հենց այս հիմնավորմամբ՝ պետության սահմանադրական պարտավորությունները բնութագրվում են առանձնահատուկ սոցիալական նշանակությամբ, քանի որ հատկապես դրանք են երաշխավորում և՛ սահմանադրական կառուցվածքի կայունությունը, և՛ հասարակության ժողովրդավարական ինստիտուտների արդյունավետությունը, և՛ անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության ապահովումը:

Մարդու իրավունքների ապահովման սահմանադրական պրակտիկան վկայում է, որ քաղաքացիների սուբյեկտիվ իրավունքների ու ազատությունների նորմատիվային իրավական բովանդակությունը սահմանվում է երկակի նշանակությամբ. մի դեպքում, հիմնական օրենքով հռչակվում է մարդու և քաղաքացու սահմանադրական կոնկրետ իրավունքը, բայց մեկ այլ դեպքում՝ սահմանադրությունը այդպես էլ չի բացահայտում այդ իրավունքի իրացման և այն կրողի իրավասության շրջանակը՝ բավարարելով միայն պետության պարտականությունների թվարկմամբ (Սահմանադրության 3, 10, 86-րդ և այլ հոդվածներ):

Սակայն, անկախ սահմանադրական իրավունքների ամրագրման ձևից՝ պետության սահմանադրական պարտականությունների իրականացումն ինքնին ընկալվում է որպես քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների, նրանց

օրինական շահերի պաշտպանության ապահովում և նյութական, քաղաքական ու հոգևոր պահանջմունքների բավարարում:

Ակնհայտ է նաև այն, որ՝ բացի սոցիալական կարևորությունից ու նշանակությունից, պետության սահմանադրական պարտավորությունները ունեն նաև էական առանձնահատկություններ: Դրանք իրենցից ներկայացնում են քաղաքական, բարոյական և իրավաբանական սկզբունքների համակարգ, որոնք կարգավորում են պետության, հասարակության և անհատի միջև փոխհարաբերությունները:

Բացի դրանից, այդ պարտավորությունները տարբերվում են ձևական որոշակիության բացակայությամբ, որը բնորոշ է հիմնականում ճյուղային օրենսդրական կարգավորումների համար: Վերջին հանգամանքը հնարավոր է դարձնում դրանք վերանայել և գնահատել իրավունքի այլ ոլորտների համար բնորոշ իրավաբանական իրավունքների և պարտականությունների տեսանկյուններից:

Կատարելով ամփոփում, անհրաժեշտ է նշել, որ պետությունը, պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինները և նրանց պաշտոնատար անձինք իրենց լիազորությունների իրականացման ժամանակ սահմանափակված են մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով, և այդ լիազորությունները պետք է իրականացվեն այնպես, որ ապահովեն ժողովրդի իրական իշխանությունը և նրա կողմից պետության վերապահված ինքնիշխանությունը, համապատասխան տնտեսական, քաղաքական և իրավական պայմաններ ստեղծելու պայմանով: Այդպիսի պայմաններ և իրավական նախադրյալներ երաշխավորված են ՀՀ Սահմանադրության 3, 4, 6 և այլ հոդվածներով, որոնք, սակայն, մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, որակական արդիականացման և դրանց սահմանադրաիրավական իրացման նոր կառուցակարգեր ստեղծելու կարիք ունեն:

Ասվածի համատեքստում՝ տեղին է մեջբերել պրոֆեսոր Բ. Էրզեկի այն խոսքը, որ՝ «ազատությունը իսկապես կայանում է նրանում, որ պետությունը

հասարակությունից վեր կանգնած մարմնից վերածվի այնպիսի մարմնի, որպեսզի լիարժեքորեն կարողանա ծառայել այդ նույն հասարակությանը»¹²⁴:

3.3. Հայաստանի Հանրապետությունում ինքնիշխանության հիմնախնդիրները սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համատեքստում

Չնայած այն հանգամանքին, որ ինքնիշխանությունը՝ որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք, հռչակվել էր Խորհրդային Հայաստանի օրենսդրությամբ, այնուամենայնիվ, 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրությամբ՝ այն իր կիրառումը ստացավ սահմանադրական այլ արժեքների համակարգում: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածով՝ Հայաստանի Հանրապետության որպես իրավական պետության հռչակումը յուրահատուկ որակ հաղորդեց իրավական պետության և պետության ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնախնդիրների լուծման տեսանկյունից:

Հիշյալ հանգամանքը պայմանավորեց ինքնիշխանության վերաբերյալ գիտական հետազոտություններում նոր մեթոդաբանական մոտեցումների դրսևորմանը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ և՛ 2005 թվականի, և՛ 2015 թվականի սահմանադրական գործընթացներով Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի Սահմանադրության Նախաբանում և 1-ին հոդվածով ինքնիշխանության վերաբերյալ սահմանադրական նորմերը փոփոխությունների չենթարկվեցին, այնուամենայնիվ, երկու տասնամյակների ընթացքում հայրենական սահմանադրական իրավունքի զարգացման առումով նոր բովանդակային իմաստ է հաղորդվել ինքնիշխանության կատեգորիայի սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին՝ հատկապես համակարգային առումով ինքնիշխանության հետ փոխկապված սահմանադրական այլ հոդվածների շրջանակում:

Թերևս, դա պահանջարկված իրողություն է դառնում ոչ միայն ելնելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման սահմանադրական կառուցակարգերի կատարելագործման ու իշխանությունների

¹²⁴ Տե՛ս ՅՅзеев Б.С., Նույն աշխ., էջ 181:

հավասարակշռության լիարժեք ապահովման արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությամբ, այլև՝ համաշխարհային գործընթացների խորացման պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության կողմից միջազգային նոր պարտավորությունների ստանձնումով պայմանավորված հիմնարար խնդիրների լուծմամբ, ինչպես նաև ինտենսիվ ինտեգրացմանն ու պետությունների փոխգործակցությանը նպաստելու առումով:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության Նախաբանի, 1-ին և 2-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պետության ինքնիշխանության կրողը (սուբյեկտը) Հայաստանի Հանրապետությունն է, իսկ ժողովրդի որպես իշխանության միակ կրող ու աղբյուր լինելը վկայում է ժողովրդական ինքնիշխանության որպես հայ ժողովրդի ինքնակազմակերպման եղանակի առկայության մասին:

Միաժամանակ, Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ հանրային իշխանությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունքի, ինչն ենթադրում է ինքնիշխանության բացարձակ սահմանափակության առկայություն, քանի որ իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացումը կարող է իրականացվել ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ վերաբետական կամ միջազգային իրավական պաշտպանվածության ներքո:

Բացի այդ, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 205-րդ հոդվածը սահմանում է, որ վերաբետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը վերաբերող հարցը լուծվում է հանրաքվեի միջոցով¹²⁵: Իսկ նույն Սահմանադրության 204-րդ հոդված 3-րդ կետի համաձայն՝ միջազգային պայմանագրերին վերաբերող օրենքների նախագծերը չեն կարող դրվել հանրաքվեի:

¹²⁵ Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) «Եզրափակիչ և անցումային դրույթներ» գլխում այդպես էլ չեն սահմանվում այդ դրույթի իրացման կառուցակարգերը՝ մինչև 2005 թվականի փոփոխություններով Սահմանադրությամբ սահմանված ենթացակարգով Հայաստանի Հանրապետության կողմից վերաբետական միջազգային կազմակերպություններին արդեն իսկ անդամակցած հարցերը:

Հիշատակված այդ նորմերի համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ վերաբերական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը վերաբերող հարցերի լուծումը դուրս է գալիս պետական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից և դիտարկվում որպես ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման առարկա:

Սակայն, այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ է նույն հարցերի կապակցությամբ քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով ներկայացված օրենքների նախագծերի վերաբերյալ հարցերը հանրաքվեի միջոցով լուծել, ապա այդ հարցերն արդեն ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից դուրս են գալիս և անցնում պետական ինքնիշխանության իրացման տիրույթ¹²⁶:

Չնայած այն հանգամանքին, որ պետական ինքնիշխանության և ժողովրդական ինքնիշխանության հարաբերակցության մեջ նման ոչ տրամաբանական կապի կամ ներքին հակասության վերաբերյալ այդ հիմնախնդրի առկայությունը և, տվյալ պարագայում, վերաբերական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությանը վերաբերող հարցի լուծման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը առաջադրում են այդ հարաբերություններից բխող խնդիրների փոխհամաձայնեցված լուծումներ, ինչը և՛ միջազգային, և՛ սահմանադրաիրավական հարաբերություններում անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետությունների վերաբերական գործակցության նոր ձև, որտեղ յուրաքանչյուր ինքնիշխան երկիր ինքնակամ մասնակցելով վերաբերական

¹²⁶ Հայաստանի Հանրապետությունում 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումներին նվիրված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքներով «Հանրային քաղաքականության վերլուծության և երկխոսության Ապելլա ինստիտուտ» հասարակական կազմակերպությունը արձանագրել է առնվազն երեք տեսակետ՝ ա) սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծում ամրագրված է հիմնավորված եզրահանգում, ըստ որի՝ ինքնիշխանության սահմանափակմանը հանգեցնող միջազգային պայմանագրերը պետք է դրվեն հանրաքվեի, բ) հանրաքվեի ինստիտուտի այդչափ ընդլայնումն իշխանություններին քաղաքական և իրավական պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավորություն կընձեռի կարևորագույն որոշումներ կայացնելիս և գ) գործող Սահմանադրության ինքնիշխանությունն ամրագրող հոդվածներն ինքնիշխանության որևէ սահմանափակում չեն ենթադրում և փոփոխման ենթակա չեն: Մանրամասն տե՛ս Սահմանադրական բարեփոխումներ. ի՞նչ են կարծում փորձագետները // Հանրային քաղաքականության վերլուծության և երկխոսության Ապելլա ինստիտուտի զեկույցը, Երևան, 2014, էջ 17-18:

կազմակերպություններին, իրենց մասնակցության կամքի արտահայտման միջոցով ապահովում է իր իսկ ինքնիշխանության և ազգային շահերի պաշտպանության երաշխավորումը:

Դա, ինչպես արդեն նշվել է, համահունչ է նաև ՀՀ Սահմանադրության նախաբանով հռչակված ինքնիշխան պետության վերականգնման, հայրենիքի հզորացման ու բարգավաճման, սերունդների ազատության, ընդհանուր բարեկեցության, քաղաքացիական համերաշխության վերաբերյալ համամարդկային արժեքներին՝ ելնելով Հայաստանի Հանրապետության հավատարմության վերաբերյալ դրույթների բովանդակությունից, ինչով պայմանավորված Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում միջազգային ու տարածաշրջանային համագործակցության ու այն ապահովող կառույցների իրավաչափ գործունակության ապահովման հարցերում:

Հայաստանի Հանրապետությունում ընթացող ժողովրդավարացման գործընթացները, այդ թվում, ՀՀ Սահմանադրության առանձին հոդվածներով նախատեսվող հանրային իշխանության համակարգային ամբողջականության մեջ իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման սահմանադրական սկզբունքի առավել հետևողական իրացման նորամուծությունները, էական են ինքնիշխանության վերաբերյալ պատկերացումները զարգացնելու առումով:

Այսպես, Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ՝ Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերն ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը:

Հիշատակված դրույթի տրամաբանությունից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը տարածվում է ամբողջ տարածքի վրա: Դա նշանակում է, որ պետական տարածքը հանդիսանում է պետական իշխանության գործողության տարածք, որտեղ պետական իշխանության տարածքային գերակայությունը արտահայտվում է նրանում, որ Հայաստանի Հանրապետության սահմաններում գոյություն չունի և չի կարող գոյություն ունենալ որևէ իշխանություն, բացառապես Հայաստանի Հանրապետության:

Մյուս կողմից, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունից բխում է իր՝ Հայաստանի Հանրապետության գերակայությունը, որը տարածվում է նաև պետական տարածքի սահմաններից դուրս գտնվող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների նկատմամբ: Այսպես, Սահմանադրության 47-րդ հոդվածի 8-րդ մասի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիները Հայաստանի Հանրապետության սահմաններից դուրս, միջազգային իրավունքի հիման վրա, գտնվում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության ներքո:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել Սահմանադրության 55-րդ հոդված 2-րդ մասի պահանջը, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացուն չի կարելի հանձնել օտարերկրյա պետությանը, բացառությամբ Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դեպքերի:

Հիշատակված նորմերի բովանդակությունից բխում է, որ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն օժտված են սահմանադրությամբ վերապահված բոլոր իրավունքներով, կրում են սահմանադրական պարտականություններ և օգտվում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունից՝ միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան:

Ակնհայտ է նաև այն, որ ՀՀ Սահմանադրության 1, 4, 13, 14, 19, 53, 54, 61, 81 և 116-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ ինքնիշխանությունը՝ որպես պետության անքակտելի հատկանիշ, բնութագրում է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգավիճակը: Այն ենթադրում է, որ պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում և այն տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա, բացառելով երկիշխանությունը, և իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական լիարժեք իշխանություն: Այսինքն, նշված հոդվածների բովանդակային իմաստը հաստատում է պետության բացարձակ ինքնիշխանության մասին:

Միաժամանակ, Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ հիմնական իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ

Սահմանադրությունում ամրագրված դրույթները մեկնաբանելիս հաշվի է առնվում Հայաստանի Հանրապետության մասնակցությամբ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան, ինչն ենթադրում է, որ մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների մասով այլևս իրողություն է դարձել միջազգային իրավունքի պրիմատը (գերակայություն), հատկապես՝ միջազգային արդարադատության և կոնվենցիոն վերահսկիչ մարմինների որոշումների պարտադիրության պարագայում:

Սակայն, ի տարբերություն հիշատակված նորմի բովանդակային նշանակության՝ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված՝ Հայաստանի Հանրապետությունը հայկական սփյուռքի հետ իրականացնում է համակողմանի կապերի զարգացմանը և հայապահպանմանն ուղղված քաղաքականություն, նպաստում է հայրենադարձությանը, դրույթի բովանդակությունից կարելի է բխեցնել ոչ այնքան միջազգային իրավունքի գերակայության մասին, որքան պետության ինքնիշխանության արդեն բացարձակ անսահմանափակության կամ այսպես կոչված «ինքնիշխանության էքսպանսիայի (զավթողականության)» մասին, ինչը ևս անթույլատրելի է:

Ակնհայտ է, որ Սահմանադրության մեկնաբանվող հոդվածների համատեքստում պետության ինքնիշխանությունը միջազգային հարաբերություններում կարող է նաև ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների հետևյալ դեպքերում.

ա) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամավոր ստանձնում է միջազգային պարտավորություններ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով (բխում Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից),

բ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամավոր մասնակցում է (վավերացնում, հաստատում, ստորագրում) երկկողմ կամ բազմակողմ միջազգային պայմանագրերին (բխում է Սահմանադրության 5, 19, 116, 132-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

գ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը անդամակցում է միջազգային կազմակերպություններին ստանձնելով որոշակի պարտավորություններ (բխում է Սահմանադրության 13, 205-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

դ) երբ միջազգային կազմակերպությունների կողմից ընդունված որոշումները ենթակա են պարտադիր կատարման Հայաստանի Հանրապետության կողմից (բխում է Սահմանադրության 5, 13, 19, 81, 116-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից),

ե) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը ընդունում է միջազգային իրավունքի գերակայությունը ազգային օրենսդրության նկատմամբ (բխում է Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից):

Այս վերլուծության շրջանակում տեղին է մեջբերել Օքսֆորդի համալսարանի պրոֆեսորներ Մ.Ջանիսին և Ռ.Քեյին, որ միջազգային իրավունքի արդյունավետ համակարգի առաջացումը պայմանավորված է առավել զգայուն այնպիսի ոլորտների կարգավորման անհրաժեշտությամբ, որոնք նախկինում գտնվում էին բացառապես պետության ինքնիշխանության տիրույթում¹²⁷:

Իսկ պետության ինքնիշխանության և միջազգային իրավունքի հարաբերակցության ժամանակակից իրավաընկալումների վերաբերյալ ավելի արմատական կարծիք է արտահայտել ամերիկացի պետական գործիչ Հ.Քիսինջերը, ըստ որի՝ պետության ինքնիշխանության և պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու միջազգային իրավունքի ավանդական սկզբունքները արդի ժամանակաշրջանում վերածվել են համաշխարհային խաղաղության ու արդարության ստեղծման գլխավոր խոչընդոտների¹²⁸:

Իհարկե, հիշատակված վերլուծությունների շրջանակում անհամատեղելի են պետության բացարձակ ինքնիշխանությունը կամ այդ ինքնիշխանության բացարձականացումը միջազգային իրավունքի գերակայության հետ:

Այստեղից, պետության ինքնիշխանության և դրա հետ փոխկապակցված Սահմանադրության այլ դրույթների համակարգային վերլուծությունից հետևում է,

¹²⁷ Տե՛ս **Janis M.W., Kay R.S.**, European Human Rights Law: Connecticut, Oxford University Press. 1990, էջ YII:

¹²⁸ Տե՛ս **Kissinger H.** Does America Need a Foreign Policy? Forward Diplomacy for the 21 Century. N.Y. 2001, էջ 234:

որ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում անհրաժեշտ է վերաիմաստավորել պետության ինքնիշխանությունը և, հատկապես, միջազգային իրավունքի նորմերի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից:

Այդ հիմնավորմամբ պայմանավորված՝ սահմանադրական հետագա բարեփոխումների շրջանակում անհրաժեշտ է կատարել համարժեք փոփոխություններ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 19-րդ և 81-րդ հոդվածի 1-ին մասերում, ինչպես նաև հստակեցնել 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթները՝ բացառելով դրանց միջև առկա ներքին հակասությունները:

Ընդհանրացնելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ (2015 թվականի փոփոխություններով) ամրագրված առանձին դրույթների համակարգային վերլուծության արդյունքները, կարելի է ներկայացնել հետևյալ եզրահանգումը.

1) բացահայտելով ինքնիշխանության սահմանադրական կարգավորման արդի միտումներն ու հիմնախնդիրները, ներկայացված են կոնկրետ առաջարկություններ, որոնք միտված են Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում ինքնիշխանության հասկացության սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին նոր բովանդակային իմաստ հաղորդելուն, ինչպես նաև պետության ինքնիշխանության և, հատկապես, միջազգային իրավունքի նորմերի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից՝ դրանց հարմարեցման (ադապտացման) ու նոր իրողությունների վերաիմաստավորմանը՝ այն առումով, որ չի կարելի միջազգային իրավունքը մշտապես դիտարկել որպես պրիմատ (գերակա) կամ պետական ինքնիշխանությունը՝ բացարձակ անսահմանափակ,

2) հիշատակված հիմնավորումներով պայմանավորված, առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) մեջ կատարել հետևյալ փոփոխությունները.

ա) Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 19-րդ հոդվածի և 81-րդ հոդվածի 1-ին մասերն ուժը կորցրած ճանաչել,

բ) Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 204-րդ հոդվածի 3-րդ մասով և 205-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթները հստակեցնելու ու դրանցում առկա ներքին հակասությունները բացառելու նպատակով անհրաժեշտ է՝ կամ ուժը կորցրած ճանաչել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 205-րդ հոդվածը, կամ Սահմանադրությունը լրացնել նոր 221-րդ հոդվածով հետևյալ բովանդակությամբ. «Հոդված 221. Մինչև Սահմանադրության 205-րդ հոդվածի ուժի մեջ մտնելը վերաբեռական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության միջազգային պայմանագրերի գործողությունը շարունակում են մնալ ուժի մեջ մինչև այդ պայմանագրերի գործողության ժամկետի ավարտը»: (Աշխատանքի հավելված բաժնում բերված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունում (2015 թվականի փոփոխություններով) փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին նախագիծը):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով ատենախոսությունում արտացոլված հետազոտության արդյունքները, թերևս, նպատակահարմար է առանձնացնել հետևյալ հիմնադրույթները.

1. Աշխատանքում անդրադարձ կատարելով ինքնիշխանության բովանդակության և քաղաքական իշխանության բնութագրի միջոցով դրա էության բացահայտմանը, ինչպես նաև ինքնիշխանության ձևի ու բովանդակության միասնության ապահովման այն հիմնահարցերին, որոնք գիտագործնական մեծ նշանակություն ունեն քաղաքական և իրավաբանական ինքնիշխանությունների բնութագրումների ու միասնության տեսանկյունից, առաջադրվում են հետևյալ եզրահանգումները.

ա) յուրաքանչյուր պետության համար գոյություն ունեն ընդհանուր հատկանիշներ, որոնք բնութագրում են ոչ միայն կոնկրետ «պետությունը» իդեալական իմաստով, այլև՝ որպես պետության քաղաքական և իրավական կարևոր որակական բնութագիր, արտահայտում են պետության գաղափարը և նպատակները, իսկ այսպիսի հատկանիշների բացակայությունն ինքնին կասկածի տակ է դնում այդպիսի պետության գոյությունն ընդհանրապես,

բ) ինքնիշխանությունը որպես պետության առանձնահատուկ հատկանիշ ընկալվում է որպես իշխանության իրավագործություն կրելու փաստացի հիմք ու դրա իրականացման իրական հնարավորություն և բնութագրվում է մեկը մյուսի հետ փոխկապակցված ու մեկը մյուսին փոխլրացնող հատկանիշների՝ գերակայության կամ գերագույն իշխանության առկայության և ինքնուրույնության կամ արտաքին անկախության միասնությամբ, ինչը նշանակում է, որ՝ ա) առանց սեփական գերագույն իշխանության, պետությունը չի կարող լինել անկախ միջազգային հարաբերություններում, բ) առանց անկախության պետական իշխանության գերակայություն գոյություն չունի, գ) պետության ինքնիշխանությունը պետք է իրականացվի առանց արտաքին սահմանափակումների՝ բացառելով պետության քաղաքական ու իրավական գործընթացների նկատմամբ ինքնիշխան այլ սուբյեկտների միջամտությունը կամ ներգործությունը:

2. Ինքնիշխանությունը պայմանավորված է որոշակի սկզբունքների ու հատկանիշների առկայությամբ, քանի որ դրանք հնարավորություն են տալիս բացահայտել այդ եզրույթի ոչ միայն իմաստը, այլև բովանդակային առումով տարանջատել սահմանադրաիրավական այլ երևույթների նշանակությունից: Ընդ որում, եթե ինքնիշխանության սկզբունքները դիտարկվում են այն հիմնարար ու ելակետային գաղափարները, որոնց հենքի վրա բացահայտվում են ինքնիշխանության՝ որպես քաղաքական ու իրավական երևույթի էությունն ու բովանդակությունը, ապա ինքնիշխանության հատկանիշները իմաստային առումով հանդիսանում են որպես որակական ու առանձնահատուկ դրսևորման բնութագրիչներ, այսինքն, ինքնիշխանության սկզբունքը ենթադրում է նրա հատկանիշի դրսևորման առանձնահատկությունը:

Աշխատանքում կարևոր նշանակություն է տրվել ինքնիշխանության անօտարելիության, անսահմանափակության, իշխանության գերակայության, իշխանության անբաժանելիության և պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնության սկզբունքներին: Ընդ որում, եթե ինքնիշխանության անօտարելիությունն ինքնին այդպիսին է և անփոփոխելի, կամ ինքնիշխանության անսահմանափակությունը ժողովրդավարության արժևորման տարր է, որի տարաբնույթ ընկալման դեպքում կարող է տեղիք տրվել կամայական դրսևորումների և ինքնիշխանության սահմանափակումների (նույնը վերաբերում է իշխանության գերակայությանն ու անբաժանելիությանը), ապա պետական ինքնիշխանության նկատմամբ ժողովրդական ինքնիշխանության առաջնայնության սկզբունքի իրացման պարագայում չի կարող ժողովրդի իշխանությունը հակադրվել պետությանը, որը տեսականորեն անհնարին է,

Ինչ վերաբերում է ինքնիշխանության հատկանիշներին, ապա դրանցից առավել էականն են՝ իշխանության անկախությունը, պետական իշխանության միասնությունն ու գերակայությունը, ինքնիշխանության անսահմանափակությունը: Ընդ որում՝ եթե ինքնիշխանության անկախությունը նշանակում է արտաքին միջամտությունից ազատ պետական իշխանության իրականացում այդ իշխանության կրողի կողմից, որը միաժամանակ, ենթադրում է արտաքին անկախություն այլ պետության իշխանությունից, իսկ պետական իշխանության

միասնությունն ու գերակայությունը մատնանշում են, մի կողմից, պետական իշխանության մարմինների իրավասության ու լիազորությունների ամբողջականությունը և այդ մարմինների միասնականությունը, իսկ մյուս կողմից՝ այդ իշխանության կրողի կամքի իրացման միջոցով արտահայտում ինքնիշխանության գերակայությունը, ապա ինքնիշխանության անսահմանափակությունը, բնավ չի ենթադրում բացարձակ անսահմանափակ լինելը, իսկ, եթե ինքնիշխանությունը սահմանափակված է, ապա դա արդեն ինքնիշխանություն չի հանդիսանում:

3. Սահմանադրական իրավունքի նորմերի համեմատական և համալիր վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ թեև Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը՝ որպես սահմանադրական սկզբունք, ձևականորեն ամրագրված է միայն ՀՀ Սահմանադրության Նախաբանում և 1-ին հոդվածում, սակայն գործնականում այն իրականացվում է սահմանադրական իրավունքի բազմաթիվ ինստիտուտների նորմերով և կանխորոշում է սահմանադրաիրավական ողջ համակարգն ու դրա պետական կարգավորման սկզբունքների բովանդակությունը:

4. Անդրադառնալով ժամանակակից իրավագիտության մեջ առանցքային նշանակություն ունեցող ժողովրդական ինքնիշխանության, ազգային ինքնիշխանության ու պետական ինքնիշխանության հարաբերակցության հիմնահարցին, աշխատանքում կարևորվել է այն, որ, եթե ժողովրդական ու պետական ինքնիշխանությունը ժողովրդավարական պետությունների պարագայում կարող են համընկնել, ապա քաղաքական այլ ռեժիմների ժամանակ դրանք կարող են չհամընկնել: Հենց այդ հիմնավորմամբ պայմանավորված պետական իշխանության ինքնիշխանությունն ունի ածանցյալ բնույթ, սակայն, եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի ու պետության կամքը, ապա ժողովրդի ինքնիշխանությունը իրենից ներկայացնում է ժողովրդի կողմից պետական ողջ իշխանության իրավաբանորեն ու փաստացի տնօրինում, քանի որ ժողովուրդն է հանդես գալիս իբրև այդ իշխանության միակ աղբյուրն ու կրողը: Այս հիմնավորմամբ կարելի է պնդել, որ ժողովրդի ինքնիշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետական իշխանության ինքնիշխանության հիմք, իսկ, եթե

ժողովուրդը կորցնում է ինքնիշխանությունը, ապա պետական իշխանությունն ինքնաբերաբար կորցնում է իր ինքնիշխան բնույթը:

Միաժամանակ, «պետական ինքնիշխանություն», «ժողովրդական ինքնիշխանություն» ու «ազգային ինքնիշխանություն» հասկացությունների հարաբերակցության մեջ առավել խնդրահարույց է ազգային ինքնիշխանության՝ իբրև ինքնիշխան ազգի բարձրագույն անօտարելի իրավունքի էության բացահայտման հիմնահարցը: Ընդ որում, եթե ազգային ինքնիշխանությունը ժողովրդական ինքնիշխանության հետ նույնացումը բնորոշ է ձևավորված քաղաքացիական հասարակություն ունեցող զարգացած երկրներում, ապա անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել ազգային ինքնիշխանության իբրև էթնիկ ընդհանրության ինքնապաշտպանության իրավունք, որն ընկալվում է նաև որպես ազգի ինքնորոշման իրավունք:

Այս ընդհանրացումից ելնելով՝ աշխատանքում կարևոր նշանակություն է տրվել այն գաղափարին, որ ազգը չի կարող իրականացնել սեփական լիարժեք ու քաղաքական ազատություն՝ առանց որոշակի պետական կազմակերպության ու դրա իշխանական կառույցների: Այստեղից, եթե այդ եզրույթները բովանդակային առումով համարժեք չեն, ապա դրանք սերտորեն փոխկապակցված են ու փոխգործակցում են միասնական համակարգում, և այդպիսի միասնականությունն ենթադրում է, որ ինքնիշխանության սուբյեկտն ու կրողը միաժամանակ հանդիսանում են պետությունը, ժողովուրդը, ազգը:

5. Աշխատանքում առաջադրված է նաև այն եզրահանգումը, որ պետությունն իր ինքնիշխան իրավունքները տիրապետում է սեփական կամքով, այլ ոչ թե որևէ պետության կամ այլ սուբյեկտի որոշմամբ, ինչը ենթադրում է, որ ինքնիշխան իրավունքներ կարող է կրել այն պետությունը, որն ինքնուրույն սահմանում է սեփական իրավական կարգավիճակը, մի կողմից, իսկ, մյուս կողմից, պետության ինքնիշխան իրավունքներն ընկալվում են որպես պետության ինքնիշխանության իրավաբանական բովանդակության տարր:

Այս հիմնավորմամբ պայմանավորված առաջադրված է այն բնորոշումը, որ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքներն ընկալվում են պետության այնպիսի իրավունքներ՝ ա) որոնք ձեռք են բերվել սեփական կամքով, բ)

մարմնավորում են պետական իշխանության անկախության և լիիշխանության իրացումը, գ) որոնց ցանկը անսպառ է, դ) պատմական կոնկրետ ժամանակաշրջանում հայ ժողովրդի պահանջմունքներով է կանխորոշվում այս կամ այն իրավունքի առկայությունը: Ակնհայտ է նաև այն, որ. եթե Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքներն իրականացվում են հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտներում՝ իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման հիման վրա (Սահմանադրության հոդվ. 4), ապա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց վերապահվում է միայն այնպիսի գործողություններ կատարելու իրավասությամբ, որոնց համար նրանք լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով (Սահմանադրության հոդվ. 6, մաս 1):

Բացի այդ, հետազոտության առարկայի տրամաբանության շրջանակում սահմանադրական հիշատակված նորմերի համադրված վերլուծությունից բխել է, որ, եթե պետության ինքնիշխան իրավունքները պատկանում են Հայաստանի Հանրապետությանը, ապա պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները դիտարկվում են որպես տվյալ սահմանադրական մարմնի իրավական կարգավիճակի տարր: Այստեղից, պետական մարմինների լիազորություններն ածանցվում են պետության ինքնիշխան իրավունքներից և վերջիններիս նկատմամբ ունեն երկրորդային նշանակություն: Միաժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան իրավունքները չեն կարող դիտարկվել որպես պետության իրավասություն, քանի որ դրանք ոչ բոլոր դեպքերում են արտացոլված օրենսդրության մեջ կամ որոշված չի դրանց իրացման կարգը, հետևաբար, այդ իրավունքները չեն կարող իրացվել Հայաստանի Հանրապետության իրավասության շրջանակում, սակայն դիտարկվում են որպես պետության իրավասության ու լիազորությունների ձևավորման հիմք:

6. Աշխատանքում հանգամանորեն ներկայացված են պետության ինքնիշխանության երաշխիքները, որոնք կարող են բացառել կամ առնվազն մեղմել բացասական երևույթների հետևանքները: Ընդ որում, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության երաշխիքների դասակարգումը և դրանց իրավաբանական վերլուծությունը վկայում են, որ դրանց իրավական ձև

հաղորդելն ինքնին անհրաժեշտ ու կարևոր գործընթաց է, որը կոչված է ապահովել մարդու իրավունքների իրացումը և այդ իրավունքների պաշտպանությունը պետության կամայական միջամտությունից, ինչը բխում է ոչ միայն պետության շահերից, այլև հանդիսանում է մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության յուրահատուկ երաշխիք: Մասնավորապես, պետության ինքնիշխանության երաշխիքների բովանդակությունը դրսևորվում է պետական իշխանության գերակայության, նրա միասնության և անկախության մեջ, ինչն, ենթադրաբար համարժեք է այն եզրահանգման հետ, որ ինքնիշխանության իրավական երաշխիքների ապահովումն ունի այն նույն նշանակությունը, ինչ իրավական բովանդակությունը: Այս համատեքստում, Հայաստանի Հանրապետության որպես ինքնիշխան պետության գոյության հիմնական կամ երաշխիքային նշանակություն ունեցող պայմաններ կարող են դիտարկվել պետական իշխանության գերակայությունը, պետության միասնությունն ու անկախությունը:

Միաժամանակ, պետական իշխանության միասնականության ապահովման հիմնախնդիրն առաջին հերթին պայմանավորված է հենց պետության ինքնիշխանության իրավական երաշխիքների միասնությամբ: Այդպիսիք փոխկապակցվում են իրավական միասնական պետության մեջ դրանց գոյության հետ, որոնք հռչակվել են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1-ին հոդվածով և բխում են 3, 6, 10, 11-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից: Տվյալ դեպքում՝ բացի միասնական իրավական ու տնտեսական տարածքից, խոսք կարող է գնալ նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության և ժողովրդի շահերից ելնելով պետական իշխանության իրականացման երաշխավորման մասին:

Իսկ ինքնիշխանության քաղաքական երաշխիքների ապահովման հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ պետության իշխանությունը՝ առանց քաղաքական համակարգի այլ սուբյեկտների հետ փոխգործակցության և բարոյահոգեբանական այլ գործոնների հաշվառմամբ, չի կարող իրականացնել պետական ու հասարակական գործերի անկախ և բարձրագույն կառավարում: Ընդ որում, գիտագործնական մեծ նշանակություն ունեն պետության

ինքնիշխանության քաղաքական այնպիսի երաշխիքներ, ինչպիսիք են՝ ժողովրդական ինքնիշխանությունը, քաղաքացիական հասարակության առկայությունը և այլն:

Ինչ վերաբերում է ինքնիշխանության հոգևոր երաշխիքներին, ապա անհրաժեշտ է նկատել, որ պետական ինքնիշխանության պաշտպանվածության լիարժեքությունն առաջին հերթին պայմանավորված է պետության նկատմամբ իր ժողովրդի վերաբերմունքով և նույն ժողովրդի համախմբվածությամբ, ինչն ենթադրում է, որ իրավական երևույթների ուսումնասիրությունն անհնար է առանց հասարակության քաղաքական ու իրավական գիտակցության հաշվառմամբ: Տվյալ դեպքում, խոսք կարող է գնալ պետության և հասարակության կողմից մշտապես իրականացվող կազմակերպարավական այն միջոցառումների և դրանց կառուցակարգերի մասին, որոնք կոչված են ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների հայրենասիրական զգացմունքների ու գիտակցության համակարգային կապի առկայությունը:

Պետական ինքնիշխանության տնտեսական երաշխիքներն այն տնտեսական գործոնների համախումբն է, որոնք կոչված են նպաստելու տնտեսական հարաբերություններում պետական իշխանության ինքնիշխան հատկությունների իրացմանը, ինչպես նաև ստեղծելու առավել բարենպաստ պայմաններ պետության և հասարակության տնտեսական գործունեության իրականացման համար: Այդ առումով, Հայաստանի Հանրապետությունում հանրային և մասնավոր շահերի հարաբերական հաշվեկշռվածության ապահովման համար անհրաժեշտ տնտեսական բարենպաստ պայմանների ստեղծումն ու երաշխավորումը դիտարկվում է որպես պետության քաղաքական և տնտեսական կայունության ապահովման կարևոր պայման:

7. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության և միջազգային կազմակերպությունների վերաբերականության հարաբերակցության հիմքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ պետությունը չի կարող մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ իր ինքնիշխանությունը փոխանցել որևէ կազմակերպությանը, քանի որ ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն պետությունը և այն հանդիսանում է վերջինիս հիմնական հատկանիշը, իսկ միջազգային կազմակերպություններին

պետության ինքնիշխան իրավունքների որևէ կերպ փոխանցումը չի կարող դիտարկվել որպես ինքնիշխանության բացարձակ սահմանափակում կամ պետության միջազգային իրավասությունների կորուստ, քանի որ պետության ինքնիշխանությունը կարող է դադարել միմիայն տվյալ պետության ժողովրդի կամաարտահայտման արդյունքում:

8. Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության տրամաբանության համատեքստում աշխատանքում ներկայացվել են միջազգային կազմակերպությունների վերաբեռնակվածությունը բնութագրող հետևյալ բնութագրիչները. ա) անդամ-պետությունների շահերի ընդհանրության ճանաչումը, բ) անդամ - պետությունների մեծամասնությամբ որոշումների ընդունումը, գ) ծառայողների գործունեության անկախությունը, դ) ֆինանսական անկախությունը, ե) որոշումների պարտադիր կատարման պայմանը անդամ-պետությունների կողմից և անդամ-պետությունների տարածքում, զ) վերաբեռնակված կազմակերպության կազմից միակողմանի դուրս գալու արգելքը, է) այդ կազմակերպության լիազորությունների գերակայությունը անդամ-պետությունների լիազորությունների նկատմամբ, ը) անդամ-պետությունների ինքնիշխան լիազորությունների մի մասի փոխանցումը վերաբեռնակված կազմակերպությանը: Ընդ որում, տարբեր երկրների սահմանադրական նորմերի համակարգված վերլուծությունից և նման լիազորությունների փոխանցման պրակտիկայի հետազոտությունից հետևում է, որ՝ ա) միջազգային կազմակերպություններին փոխանցվում են գործառնական բնույթի այնպիսի լիազորություններ, որոնք կազմում են ինքնիշխան պետության իրավասության մաս, բայց ոչ՝ ինքնիշխանության տարր, բ) սահմանադրական այդպիսի լիազորությունների փոխանցումը պայմանավորված է գլոբալիզացիայի խորացման պայմաններում հատկապես միջազգային ինտեգրման նոր բնույթի գործընթացներ իրականացնող միջազգային կազմակերպությունների այնպիսի խնդիրների իրականացմամբ, որոնք ուղղված են կամ համընկնում են հենց անդամ-պետությունների խնդիրների հետ, գ) նման լիազորությունների փոխանցումն անհրաժեշտ է, քանի որ հատկապես միջազգային հարաբերություններում քաղաքականության կամ առանձին արտաքին գործոնների ներգործության պայմաններում դրանք անհրաժեշտ են

պետության գործունեության համար կամ կապված են բարդ գործընթացների հետ, որոնք ոչ համաչափ ներգործություն են ունենում պետությունների վրա:

9. ՀՀ Սահմանադրությունը հաստատում է պետության և մարդու ու քաղաքացու միջև հարաբերությունների հիմնարար հիմքերը, իսկ այդ փոխհարաբերություններում ժողովրդական ինքնիշխանությունը դիտարկվում է պետական ինքնիշխանության, դրա գերակայության, անկախության և ինքնուրույնության հիմքը: Սակայն, պետության և ժողովրդի փոխհարաբերությունները չեն կարող բնութագրվել որպես իրավահավասար: Ակնհայտ է, որ ժողովուրդը հանդիսանում է ինքնիշխանության միակ կրողը, հետևաբար, նրան է վերապահված պետական իշխանության նկատմամբ նրա գերակա դերակատարումը: Այստեղից, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական պարտավորությունները բնութագրվում են առանձնահատուկ սոցիալական նշանակությամբ, քանի որ հատկապես դրանք են երաշխավորում՝ և սահմանադրական կառուցվածքի կայունությունը, և հասարակության ժողովրդավարական ինստիտուտների արդյունավետությունը, և անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության ապահովումը:

10. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) ինքնիշխանության վերաբերյալ սահմանադրական նորմերը որևէ փոփոխությունների չեն ենթարկվել, այնուամենայնիվ, հայրենական և արտասահմանյան երկրների սահմանադրական իրավունքի զարգացման առումով նոր բովանդակային իմաստ է հաղորդվել ինքնիշխանության հասկացության սահմանադրաիրավական ժամանակակից ընկալումներին՝ հատկապես համակարգային առումով փոխկապված այլ հոդվածների շրջանակում: Մասնավորապես, Սահմանադրության 3, 204 և 205-րդ հոդվածներով ամրագրված նորմերի տրամաբանությանը համապատասխան՝ վերապետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության կամ Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականությանը վերաբերող հարցերի լուծումը դուրս է գալիս պետական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից և դիտարկվում որպես ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման առարկա: Սակայն, այն դեպքում, երբ անհրաժեշտ է

նույն հարցերի կապակցությամբ քաղաքացիական նախաձեռնության կարգով ներկայացված օրենքների նախագծերի վերաբերյալ հարցերը հանրաքվեի միջոցով լուծել, ապա այդ հարցերն արդեն ժողովրդական ինքնիշխանության իրացման շրջանակից դուրս են գալիս և անցնում պետական ինքնիշխանության իրացման տիրույթ: Այստեղից, վերապետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությանը վերաբերող հարցի լուծման օբյեկտիվ անհրաժեշտությունը առաջադրում են այդ հարաբերություններից բխող խնդիրների փոխհամաձայնեցված լուծումներ, ինչը և՛ միջազգային, և՛ սահմանադրաիրավական հարաբերություններում անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետությունների վերապետական գործակցության նոր ձև, որտեղ յուրաքանչյուր ինքնիշխան երկիր ինքնակամ մասնակցելով վերապետական կազմակերպություններին, իրենց մասնակցության կամքի արտահայտման միջոցով ապահովում է իր իսկ ինքնիշխանության և ազգային շահերի պաշտպանության երաշխավորումը:

11. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) 1, 4, 13, 14, 19, 53, 54, 61, 81 և 116-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ ինքնիշխանությունը որպես պետության անքակտելի հատկանիշ բնութագրում է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական կարգավիճակը: Այն ենթադրում է, որ պետական իշխանությունն ունի գերակայություն ու անկախություն երկրի ներսում և միջազգային հարաբերություններում և այն տարածվում է երկրի ամբողջ տարածքի վրա, բացառելով երկիշխանությունը, և իրականացնում օրենսդիր, գործադիր և դատական լիարժեք իշխանություն: Այսինքն, նշված հոդվածների բովանդակային իմաստը հաստատում է պետության բացարձակ ինքնիշխանության մասին:

12. Աշխատանքում առաջադրված է այն եզրահանգումը, որ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության (2015 թվականի փոփոխություններով) մեկնաբանվող հոդվածների համատեքստում պետության ինքնիշխանությունը միջազգային հարաբերություններում կարող է ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների հետևյալ դեպքերում. ա) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը

կամավոր ստանձնում է միջազգային պարտավորություններ՝ բոլոր պետությունների հետ բարիդրացիական, փոխշահավետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով (բխում Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից), բ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը կամավոր մասնակցում (վավերացնում, հաստատում, ստորագրում) երկկողմ կամ բազմակողմ միջազգային պայմանագրերին (բխում է Սահմանադրության 5, 19, 116, 132-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից), գ) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը անդամակցում է միջազգային կազմակերպություններին՝ ստանձնելով որոշակի պարտավորություններ (բխում է Սահմանադրության 13, 205-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից), դ) երբ միջազգային կազմակերպությունների կողմից ընդունված որոշումները ենթակա են պարտադիր կատարման Հայաստանի Հանրապետության կողմից (բխում է Սահմանադրության 5, 13, 19, 81, 116-րդ և այլ հոդվածների բովանդակությունից), ե) երբ Հայաստանի Հանրապետությունը ընդունում է միջազգային իրավունքի գերակայությունը ազգային օրենսդրության նկատմամբ (բխում է Սահմանադրության 13-րդ հոդվածի բովանդակությունից): Այս համատեքստում կարևորվում է այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունում սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների շրջանակում վերաիմաստավորվում է պետության ինքնիշխանությունը և, հատկապես, միջազգային իրավունքի նորմերի հետ հարաբերակցության տեսանկյունից՝ նոր իրողությունների հետ դրա հարմարեցման (ադապտացման) ուղղությամբ, և չի կարելի միջազգային իրավունքը մշտապես դիտարկել որպես պրիմատ (գերակա) կամ պետության ինքնիշխանությունը՝ բացարձակ անսահմանափակ:

Վերջում նկատենք, որ սահմանադրական բարեփոխումների կտրվածքով ինքնիշխանության իրավական կարգավորման հիմնախնդիրներին անդրադառնալիս, մենք փորձ ենք արել առանձնացնել ոչ թե բոլոր վիճահարույց կամ լրացուցիչ վերլուծության ու ուսումնասիրության կարիք ունեցող հարցադրումները, այլ՝ առավել արդիական ու հրատապ խնդիրները:

Կարծում ենք, որ դրանց վերաբերյալ սույն ատենախոսությունում արտացոլված եզրահանգումները պիտանի կլինեն նաև նույնաբնույթ այլ հիմնախնդիրների լուծման գործում:

**1995 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈՒԼԻՍԻ 5-Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ՝ 2005 ԵՎ 2015 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ, ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԼՐԱՑՈՒՄ
ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Հոդված 1. 1995 թվականի հուլիսի 5-ի Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ 2005 և 2015 թվականների փոփոխություններով, (այսուհետ՝ Սահմանադրություն) 19-րդ հոդվածի 1-ին մասն ուժը կորցրած ճանաչել:

Հոդված 2. Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի 1-ին մասն ուժը կորցրած ճանաչել:

Հոդված 3. Սահմանադրության 205-րդ հոդվածն ուժը կորցրած ճանաչել:

Կամ, Սահմանադրությունը լրացնել նոր 221-րդ հոդվածով հետևյալ բովանդակությամբ.

«**Հոդված 221.** Մինչև Սահմանադրության 205-րդ հոդվածի ուժի մեջ մտնելը վերապետական միջազգային կազմակերպություններին Հայաստանի Հանրապետության անդամակցության միջազգային պայմանագրերի գործողությունը շարունակում են մնալ ուժի մեջ մինչև այդ պայմանագրերի գործողության ժամկետի ավարտը»:

Հոդված 4. Սույն Սահմանադրության փոփոխություններն ուժի մեջ են մտնում պաշտոնական հրապարակմանը հաջորդող օրվանից:

I. Իրավական և դատական ակտեր

1. Հայաստանի Հանրապետության 1995 թվականի հուլիսի 5-ի Սահմանադրությունը՝ 2015 թվականի փոփոխություններով, Հայաստանի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, Հատուկ թողարկում, հոդվ. 1118, 21 դեկտեմբերի 2015 թ.,
2. Հայաստանի անկախության մասին 1990 թվականի օգոստոսի 23-ին ընդունված հռչակագիրը, ՀՀ ԳԽՏ 1990/16,
3. ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը (ստորագրվել է 1945 թվականի հունիսի 26-ին, ուժի մեջ է մտել 1945. հոկտեմբերի 24-ին),
4. ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի կանոնադրությունը (ստորագրվել է 1945 թվականի հունիսի 26-ին, ուժի մեջ է մտել 1945 թվականի հոկտեմբերի 24-ին),
5. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունվել է 1948. դեկտեմբերի 10-ին),
6. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (4 նոյեմբերի 1950 թվականի, Հռոմ),
7. ՄԱԿ-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր՝ կից կամ ընտիր արձանագրությամբ (16 դեկտեմբերի 1966 թվական),
8. ՄԱԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր (16 դեկտեմբերի 1966 թվական),
9. Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության 1978 թվականի ապրիլի 14-ի Սահմանադրությունը, Երևան, 1978.,
10. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի 2004 թվականի օգոստոսի 13-ի ՍԴՈ-502, 2010 թվականի նոյեմբերի 16-ի ՍԴՈ-924, 2014 թվականի նոյեմբերի 14-ի ՍԴՈ-1175 որոշումները, <http://www.concourt.am>:

II. Մասնագիտական գրականություն

- 1) Արդարադատության իրավունքի իրացումը Հայաստանի Հանրապետության դատական համակարգում: (Մոնիտորինգի արդյունքներ), Գ.Ղազինյան, Վ.Քոչարյան, Հ.Ղուկասյան, Ա.Հարությունյան, Վ.Ենգիբարյան, - Եր., 2009. - 220 էջ,
- 2) Այվազյան Ն.Ա., Սահմանադրական (պետական) իրավունք // Պետության և իրավունքի հիմունքներ, Երևան, 1994. -412 էջ,
- 3) Այվազյան Ն. Ինքնիշխան պետություն // Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական իրավունք, - Եր.: -ԵՊՀ: 2012, էջ 121-122:
- 4) Այվազյան Վ.Ն., Մարդու իրավունքներ, Եր., 2002. -297 էջ,
- 5) Ավազյան Ռ.Հ., Հայ իրավական մտքի գանձարան, Եր., 2002. - 507 էջ,
- 6) Բադիրյան Գ.Մ., Դատաիրավական բարեփոխումները և Հայաստանի Հանրապետության նոր դատական համակարգը: - Եր., 2002. - 352 էջ,
- 7) Գեղամյան Մ.Ա., Պետական իշխանության և պետական կառավարման տեսական և կիրառական հիմնահարցերը (Հայաստանի Հանրապետության օրինակով): Իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2009., 22 էջ,
- 8) Գրիգորյան Հ., Ժան-Ժակ Ռուսոյի «Ժողովրդի ինքնիշխանության» ուսմունքը և իրավաստեղծ գործունեության արդի հիմնախնդիրները // Օրենք և իրականություն: 2008: N9, 121 էջ,
- 9) Դանիելյան Գ.Բ., Շեղումներ սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացից // Օրենք և իրականություն, Երևան, 2001., № 13(27), 124 էջ,
- 10) Երիցյան Ա.Հ., Մարդու իրավունքների միջազգային իրավական պաշտպանության հիմնահարցեր (տեսական և կիրառական վերլուծություն), Երևան, 2001. - 356 էջ,
- 11) Թոխյան Ֆ.Պ., Խորհրդարանական ընտրությունների սահմանադրաիրավական կարգավորման հիմնախնդիրները երիտասարդ ժողովրդավարության երկրներում (Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիման վրա), խմբ.՝ Ա.Շ.Հարությունյան. - Երևան: 2004 . 654 էջ,

- 12) Խաչատրյան Հ.Մ., Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը, Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի 'Գիտություն' հրատարակչություն, Եր., 1997. 406 էջ,
- 13) Խաչատրյան Հ. Մ., Հայաստանի Հանրապետության առաջին Սահմանադրությունը. -Եր.: 1997, 323 էջ,
- 14) Խաչատրյան Հ., Մ., Ստեփանյան Հ. Հայաստանի Հանրապետության - Սահմանադրությունը. -Եր.: 1997, 139 էջ,
- 15) Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները մարդու իրավունքների պաշտպանության բնագավառում, Եր., Նժար, 2006., 400 էջ,
- 16) Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ.Հարությունյանի, Ա.Վաղարշյանի. Եր., 2010., 1086 էջ:
- 17) Հարությունյան Գ.Գ., Իրավունքի գերակայության սահմանադրական երաշխիքները, Եր., 2003. 73 էջ,
- 18) Հարությունյան Գ.Գ., Սահմանադրական մշակույթ, Եր., 2005. 84 էջ,
- 19) Հովհաննիսյան Վ.Հ., Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարան (գործունեության առանձնահատկությունները, վճիռների իրավաբանական բնույթը և գանգատների ներկայացման կարգը), Եր., 2002. 302 էջ,
- 20) Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950. նոյեմբերի 4-ի Կոնվենցիայի և դրան կից արձանագրությունների մեկնաբանություն, Եր., 2005. 528 էջ,
- 21) Մուրադյան Մ. Պետության հասկացությունը և հատկանիշները // Պետության և իրավունքի տեսություն: -Եր: 2014, 587 էջ,
- 22) Նազարյան Վ.Ռ., Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն: Ծանոթագրություններով և մեկնաբանություններով: Եր., 1996, 232 էջ,
- 23) Նազարյան Վ.Ռ. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության կոնցեպցիան, Եր., 1992, 211 էջ,

- 24) Ներսեսյանց Վ.Ս., Իրավագիտություն: Իրավունքների և պետության ընդհանուր տեսության դասընթացի ներածություն, Եր., 2002. 284 էջ,
- 25) Պետրոսյան Ռ.Գ., Իրավունքի և օրենքի, դատարանի և արդարադատության աստվածաշնչյան հիմունքները, Եր., 2008. 72 էջ,
- 26) Պետության և իրավունքի տեսություն, -Եր.: 2014, 183 էջ,
- 27) Պողոսյան Վ. Ժողովրդավարություն և իրավունք: -Եր.: 2003. 205 էջ,
- 28) Պողոսյան Վ. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծ և մեկնաբանություններ. դեկտեմբերի 6-ին ասա՝ այո սահմանադրական բարեփոխումներին, Եր., 2015., 144 էջ,
- 29) Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտագործնական հետազոտություն) / Գ.Բ.Դանիելյան, Վ.Ա.Այվազյան, Ա.Ա.Մանասյան.– Եր., 2015, 240 էջ,
- 30) Սահմանադրական բարեփոխումներ. ի՞նչ են կարծում փորձագետները // Հանրային քաղաքականության վերլուծության և երկխոսության Ապելլա ինստիտուտի զեկույցը, Երևան, 2014, 155 էջ,
- 31) Սաֆարյան Գ.Հ., Անձի, ազգի, պետության ինքնիշխանության հիմնահարցը միջնադարյան Հայաստանի մատենագիտական և իրավական հուշարձաններում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, № 1, 1993., 454 էջ,
- 32) Ստեփանյան Վ., Իշխանությունների տարանջատումը և սահմանադրական վերահսկողությունը // Սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր, 1997, №3, 124 էջ,
- 33) Ստեփանյան Վ.Վ., Մարդու իրավունքների վերաբերյալ սահմանադրական նորմերի օրենսդրական փոխակերպման մի քանի հարցեր: Համատեղ սեմինարների նյութերի ժողովածու, Եր., 1998. 232 էջ,
- 34) Շահամիրյան Շ., Որոգայթ Փառաց, Մադրաս, 1773, 224 էջ,
- 35) Авакьян С.А. Конституционный лексикон: государственно-правовой терминологический словарь. – М.: 2015. – 640 էջ,
- 36) Арутюнян А.Ш. Конституционализм: проблемы постсоветской

- реальности. –М.: Норма, 2013, – 160 с.,
- 37) Арановский К. В. Суверенитет в системе федеративных отношений. // Право и политика. – 2000. – С. 12—23.,
- 38) Багдасарян В.Э. Суверенитет как симулятор // Идея суверенитета в российском, советском и постсоветском контексте. Материалы научного семинара. Выпуск № 4 (13). М.: Научный эксперт, 2008. -136 с.,
- 39) Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. М.: 2006. 432,
- 40) Барцис И.Н. Правовое пространство России конституционной теории и практики. М., 2006, 117,
- 41) Вихарев С.Р. В.И. Ленин о суверенитете союзных республик, Минск: 1969. 176,
- 42) Вопросы теории и практики публичной власти: Екатеринбург: 2005. 377,
- 43) Гессен В.М. Общие учение о государстве . –СПб., 1912. – С. 56 // Теория государства и права: Курс лекций: Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько, –М.: 2001.: 18-21.
- 44) Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М.: 1991, 337,
- 45) Грачев Н.И. Государственный-суверенитет и формы территориальной организации современного государства: основные закономерности и тенденции развития: М., 2009. 468 с.
- 46) Гродовский А.Д. Сочинения. СПб.: 2001. 385,
- 47) Гроций Г. О праве войны и мира: –М.: 1994. 19-20:
- 48) Гессен В.М. Общие учение о государстве. СПб., 1912. С. 56 // Теория государства и права: Курс лекций: Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько, – М.: 2001.: 18-21.
- 49) Дамдинов Б.Д. Государственный суверенитет в системе принципов федеративного устройства России: некоторые проблемы теории и практики // Сибирский юридический вестник. 2003. N4. 19,

- 50) Джунусов М.С. Суверенитет: терминологизация и детерминологизация, пагубность ложной стереотипизации суверенитета в массовом сознании. Доклад, представленный в научно-экспертный совет при Председателе Совета Федерации России. - М., 1997. - 41 с.
- 51) Джунусов М., Мансуров Т., Лики суверенитета. Суверенитет в призме социальной истории, М.: 1994, № 64-70:
- 52) Дорогий В.А. Суверенитет в советском государственном праве. М., 1948. № 340,
- 53) Еллинек Г. Общее учение о государстве. Спб.: 2004. - 752 с.
- 54) Енгибарян Р.В., Тадевосян Э.В. Конституционное право. М.: 2009, № 402,
- 55) Золотарева М.В. Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. N3, 2009. № 141-142,
- 56) Зорькин В.Д. Апология Вестфальской системы // Рос. газ. 2004, 13 июля.
- 57) Карапетян Л.М. Федеративное устройство Российского государства. М., 2001. № 228
- 58) Конституции зарубежных государств: - М.: Издательство БЕК. -584 с.
- 59) Левин И.Д. Суверенитет. Спб.: 2003.-373 с
- 60) Локк Дж. Сочинения в трех томах: Т. 3 - М.: Мысль, 1988.-668 с.
- 61) Гринин Л.Е. Национальный суверенитет и процессы глобализации // Полис. - № 1. - 2008. - С. 123-133.
- 62) Зиновьев А.В. Суверенитет, демократия, государство // Правоведение - 2006. - № 6. - С. 20 - 28.
- 63) Зиновьев А.В. Федеративное устройство России: проблемы и перспективы // Правоведение. N3. 2007, № 8-11:
- 64) Золотарева М.В. Национальный суверенитет: на стыке права и политики // Федерализм. N3, 2009. № 141-142:
- 65) Зорькин В.Д. Текст и реальность // Рос. газ. 2006. 12 декабря:

- 66) Зорькин В.Д. Апология Вестфальской системы //Рос. газ. 2004, 13 июля.
- 67) Карташкин В.А. Соотношение принципов уважения прав человека и государственного суверенитета // Юрист- международник. - 2006. - №1. - С. 3-16.
- 68) Каюмова А.Р. Суверенитет и юрисдикция государства: проблемы соотношения / А.Р: Каюмова // Конституционное и муниципальное право. - 2008. - № 9. - С. 12-15.
- 69) Кварацхелия В.А. Вопросы совместимости суверенитета и глобализации // Человек: соотношение национального и общечеловеческого. Сб. материалов международного симпозиума (г. Зугдиди, Грузия, 19-20 мая 2004 г.) Выпуск 2 Спб.: 2004. С. 129-137.
- 70) Клемин А.В. Суверенные права государства. М.: 2008, 348 էջ,
- 71) Кремьянская Е.А. Вопросы суверенитета в практике Конституционного Суда России // Право и власть. - № 2. 2002. 136 էջ,
- 72) Курскова Г. Идея народного суверенитета в западной политико-правовой мысли // Закон и право. - 2008. - № 9. 143 էջ,
- 73) Кузьмин Э.Л. О государственном суверенитете в современном мире // Журнал российского права. - 2006. - № 3. 124 էջ,
- 74) Конев Ф.Ф. Суверенитет: народный или национальный? // Конституционное и муниципальное право. - 2005. - № 6. 112 էջ,
- 75) Конституции зарубежных государств. Сб., Т.1-3. М.: 2010-2014, 1011 էջ,
- 76) Крылов К.А. Теория развивающегося классового суверенитета в советской правовой литературе // История государства и права.-2007.-№ 15. 384 էջ,
- 77) Левин И.Д. Суверенитет / Предисловие д-ра юрид. наук, проф. С.А. Авакьян. - СПб.: 2003. էջ 71-72.
- 78) Лебедев В.А., Киреев В.В. Суверенная демократия-суверенитет демократии? // Конституционное и муниципальное право. - 2007. - № 5. 118 էջ,

- 79) Лебедев В.А. Суверенная демократия и «Единая Россия» // Вестник Челябинского государственного университета - 2009. - №. 21. 177 էջ,
- 80) Леонтьев К.Н. Византизм и славянство. М.: 2008. 297 էջ,
- 81) Локк Дж. Сочинения: -Т. 3. -М.: 1988. 345 էջ,
- 82) Маритен Жак. Человек и государство: М.: 2000. էջ 245:
- 83) Марченко, М.Н. Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания // Правоведение. - 2003. -№1. 221 էջ,
- 84) Моисеев А.А. Суверенитет государства в международном праве. М.: 2009, 375 էջ,
- 85) Мухаев Р.Т. Политология. -М.: 2003. էջ 202,
- 86) Оль П.А. Политико-правовая сущность суверенитета // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Власть и право. Вып. 2(7). - 2003. 115 էջ,
- 87) Остром В. Смысл американского федерализма. М., 2008. 255 էջ,
- 88) Пастухова Н.Б. Проблемы государственного суверенитета. М.: 2006. 345 էջ,
- 89) Рагозина Л.Ю. Независимость как элемент государственного суверенитета // Вестник Тюменского государственного суверенитета // Вестник Тюменского государственного университета; - 2008: 125 էջ,
- 90) Романова Л.М. Национальный суверенитет России: понятие и принципы // Философия права. - 2007. - № 4. - С. 137-138.
- 91) Пиголкин А.С., Рахманина Т.Н. Суверенитет России и верховенство федерального законодательства // Право и экономика. 1998, N2. 112 էջ,
- 92) Романова Л.М. Современные политико-правовые трансформации* суверенитета // Философия права. - 2008. - №1. 165 էջ,
- 93) Романова Л.М. Диктатура как форма реализации' суверенитета (по К. Шмиту) // Юрист-Правоведъ. - 2008. - № 6. 138 էջ,
- 94) Рагозина Л.Ю. Независимость как элемент государственного суверенитета // Вестник Тюменского государственного суверенитета // Вестник Тюменского государственного университета; - 2008: 125 էջ,

- 95) Романова Л.М. Национальный суверенитет России: понятие и принципы // Философия права. - 2007. - № 4. - С. 137-138.
- 96) Пиголкин А.С., Рахманина Т.Н. Суверенитет России и верховенство федерального законодательства // Право и экономика. 1998, N2. 112 էջ,
- 97) Романова Л.М. Современные политико-правовые трансформации* суверенитета // Философия права. - 2008. - №1. 165 էջ,
- 98) Романова Л.М. Диктатура как форма реализации' суверенитета (по К. Шмиту) // Юристъ-Правоведъ. - 2008. - № 6. 138 էջ,
- 99) Тинберген Я. Пересмотр международного порядка. М.: 2010. 485 էջ,
- 100) Троицкая А.А. Государственный суверенитет: ограничение или трансформация содержания // Конституционное и муниципальное право. - 2006. - № 10. 145 էջ,
- 101) Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. М., 2005, 285 էջ,
- 102) Хабиров Р.Ф. Соотношение государственного суверенитета и права // Право и государство: теория и практика. 2008. №6. 291 էջ,
- 103) Хрестоматия: В 2 т. Т. 1. Государство / Автор-составитель М.Н.Марченко. М.: 2004, էջ 344,
- 104) Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. М., 2009, էջ 150,
- 105) Черняк Л.Ю. Теории отрицания государственного суверенитета: основные подходы // Академический юридический журнал. 2008. №1. 145 էջ,
- 106) Черняк Л.Ю. Теория делимости государственного суверенитета в федеративном государстве // Академический юридический журнал. 2009. №1. 145 էջ,
- 107) Шарифов М.Ш. Теоретические проблемы определения содержания и соотношения народного, государственного и национального суверенитета //Труды института государства и права Российской академии наук. 2009. №2. 245 էջ,

- 108) Шавров А.В. Государство и суверенитет. Теоретические проблемы и соотношения народного, государственного суверенитета и национального суверенитета // Национальные интересы. 2002. N3, 245 էջ,
- 109) Эбзеев Б.С. Конституция. Демократия. Права человека. М., 2002, 171 էջ,
- 110) Beitz Ch.R. Sovereignty and morality in international affairs // Political theory today. - Stanford (Cal.), 1991. 365 էջ,
- 111) Bodin J. Lex six Works of the Republic. - Paris, 1986. 293 էջ,
- 112) Kissinger H. Does America Need a Foreign Policy? Forward Diplomacy for the 21 Century. N.Y. 2001, 234 էջ,
- 113) Lauterpacht E. Sovereignty - myth or reality? // Intern, affairs. - L., 1997. - Vol. 73, № 1.- 550 էջ,
- 114) Lapidoth R. Sovereignty in Transition // Journal of International Affairs. №2. 1992. 365 էջ,
- 115) Loveland I. Parliamentary sovereignty and the European Community: the unfinished revolution? // Parliamentary affairs. - L., 1996. - Vol. 49, № 4. 565 էջ
- 116) Moore T. Recycling Aristotle: The sovereignty theory of Richard Hooker //History of polit. thought. - Exeter, 1993. - Vol. 14, iss. 3. 465 էջ,
- 117) Newman Edward. Failed states and international order: constructing a post-Westphalian world. // Contemporary security policy 30.3 (2009), 643 էջ,
- 118) Janis M.W., Kay R.S., European Human Rights Law: Connecticut, Oxford University Press. 1990, YII էջ,
- 119) Oriuf N. G. Sovereignty: Outline of a conceptual history // Alternatives. -Delhi; N.Y., 1991.- Vol. 16, № 4. 446 էջ,
- 120) Reisman W. M. Sovereignty and human rights in contemporary international law // Amer. j. of intern, law. - Wash., 1990. - Vol. 84, № 4. 876 էջ,
- 121) Riesenbergh P. N. Inalienability of Sovereignty in medieval political thought. New York, 1956. 335 էջ,
- 122) Crieves F.L. Supranationalism and International Adjudication. Urbana. 1969. 199 էջ,

123) Stephen D. Krasner. Problematic Sovereignty, New York: 2001 // Конституционное право и политика. Юр., фак. МГУ, 2012, 726 էջ:

III. Ատենախոսություններ, սեղմագրեր.

1. Амиров М.Г. Суверенитет и территориальная целостность России как конституционно-правовые принципы: Дис....канд. юр и д, наук. Махачкала, 2004, 188 էջ,
2. Анненкова В.Т. Единство Российского государства: проблемы конституционной теории и практики: Автореф. дисс....докт. юрид. наук. М., 2006, 24 էջ,
3. Богданова, М.В. Государство в современных международных отношениях (эволюция понятия «суверенитет»): автореф. дис. ... канд. полит, наук: 23.00.04. М., 2008. - 23 էջ,
4. Бредихин А.Д. Суверенитет как политико-правовой феномен: дисс....канд.юрид.наук. – Белгород, 2011. 225 էջ,
5. Валяровский Ф. И. Суверенитет в конституционном строе Российской Федерации. Автореферат дисс. канд. юр. Наук. М., 2005. 23 էջ,
6. Гарибян, К.Э. Теоретические проблемы государственного суверенитета Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: - Москва, 2003. - 203 էջ,
7. Горюнов, В.В. Суверенитет Российской Федерации: сущность, содержание, гарантии: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. - Екатеринбург, 2007. - 237 էջ,
8. Грачев Н.И. Государственное устройство и суверенитет в современном мире: вопросы теории и практики: Диссертация на соискание доктора юр. наук, Волгоград: 2009. 156 էջ,
9. Диденко, Н.С. Трансформация политико-правового содержания государственного суверенитета на рубеже XX-XXI вв. Теоретико-правовое

- исследование: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01. - Ростов-на-Дону. 2006. - 166 էջ,
10. История политических и правовых учений / Под общ. ред. акад. РАН, д-ра юрид наук, проф. В.С. Нерсисянца. М.: 2004. 151-152 էջ,
 11. Ключев, П.А. Проблемы суверенитета в сложных государственных образованиях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / - Уфа, 2007. - 185 էջ,
 12. Кузоакин Д.В. Обеспечение единства экономического пространства Российской Федерации (конституционно-правовое исследование): Автореф. Дисс...канд. юрид. наук. Омск, 2005, 25 էջ,
 13. Матвиенко, Я.Ю. Институционально-правовые модели легитимации суверенной демократии в современной России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02. - Ростов-на-Дону, 2008. - 26 էջ,
 14. Мелешкина, Т.С. Политико-правовые механизмы защиты суверенитета российского государства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: М.: 2007. 27 էջ,
 15. Моисеев, А.А. Соотношение суверенитета и надгосударственности в современном международном праве (в контексте глобализации): Автореф. дис.... канд. юрид. наук: М., 2007. - 46 էջ,
 16. Ориу М. Основы публичного права. - М., 1929. էջ 49 // Бредихин А.Д. Суверенитет как политико - правовой феномен: дисс....канд.юрид.наук. - Белгород, 2011. 156 էջ,
 17. Порфирьев, А.И. Национальный суверенитет в российском федерализме: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2008.-34 էջ,
 18. Рыбакин, Ю.П. Юридические формы институционализации суверенитета: Дис. ... канд.юрид. наук: Ростов н/Д, 2002. - 140 էջ,
 19. Фрунза Л.В. Социодинамика государственного устройства и проблемы государственного суверенитета (теоретико-правовой анализ): дис. ... канд. юрид. наук: - Санкт-Петербург, 2003. -179 էջ,
 20. Халатов, А.Р. Суверенитет как государственно-правовой институт: дис. ... канд. юрид. наук: - Сочи, 2006. - 168 էջ,

21. Черняк, Л.Ю. Общетеоретические проблемы государственного суверенитета: дис. ... канд. юрид. наук: - Челябинск, 2007. 221 էջ,
22. Шенкарева Е.О. Социокультурные факторы поддержания суверенитета (на примере истории Черногории XV-XVIII вв.); Дисс...канд. истор. наук. М., 2003, էջ 64
23. Шумков, Д.М. Социально-правовые основания государственного суверенитета Российской Федерации (историко-теоретический анализ): Дис. ... д-ра юрид. наук: - Спб., 2002. 339 էջ:

IV. Հղումներ էլեկտրոնային ռեսուրսների վրա

1. CDL-AD(2014)027, 2014 թվականի հոկտեմբերի 13, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի նախագծի վերաբերյալ եզրակացություն, «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովը (Վենետիկի հանձնաժողով), <http://moj.am/storage/uploads/CDLAD2014027-e».pdf>. <http://www.venice.coe.int/>,
2. Иванов, В. О суверенитете как претензии //Интернет-издание «Взгляд» от 23.08.2006. <http://www.vz.rU/columns/2006/8/23/46314.html>.
3. Кистяковский Ф. Лекция по общему государственному праву. М., 1912 // Западные концепции государственного суверенитета. <http://www.intertrends.ru /eleventh /007.htm>:
4. Кузнецова, Е. Западные концепции государственного суверенитета // Международные процессы. 2006. Т. 4. - № 2 www.intertrends.ru/eleventh/007.htm.
5. Цымбурский, В.И. Идея суверенитета в российском, советском и постсоветском контексте / Журнал «ИНТЕЛРОС - Интеллектуальная Россия». http://www.intelros.ru/subject/karta_bud/2445-v.L-cymburskijj.-ideja-suverenitetav.html.
6. Цуциев А. Территории проблемного суверенитета // Бюллетень ВИУ № 20. - 2006 г. www.viuonline.ru/rus/science/bulletine/18.html.

7. Шавров, А.В. Государство и суверенитет. Теоретические проблемы определения понятия «суверенитет» // Национальные интересы. - 2002. №3. http://www.nijournal.ru/archive/dc347408/n3_2002/2eclc013/7669bf44/7print=1,
8. Иванов В. О суверенитете как претензии //Интернет-издание «Взгляд» от 23.08.2006. [//www.vz.ru/columns/2006/8/23/46314.html](http://www.vz.ru/columns/2006/8/23/46314.html).
9. Кузнецова Е. Западные концепции государственного суверенитета. www.mvw.intertre,
10. Шавров А.В. Государство и суверенитет. Теоретические проблемы определения понятия «суверенитет». www.nijournal.ru/archive/dc347408/n32002/2eclc013/7669bf44/?print=1.